

ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ ΑΙΑΣ 430 - 595 :
Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΗΣ ΣΥΖΥΓΙΚΗΣ ΟΜΙΛΙΑΣ*

Το θέμα της συζυγικής ομιλίας¹ Αίαντα - Τέκμησας αναπτύσσεται στους στίχους 430-595 του έργου, με τη μορφή ενός ιδιότυπου *ἀγώνος λόγων*²: ο Αίας αρχίζει με μια εκτεταμένη ρήση (430 - 80), όπου εκθέτει το πρόβλημά του, σχολιάζει την κατάσταση του και καταλήγει στο συμπέρασμα πως η μόνη λύση είναι ο θάνατος. Παρά το ότι η ρήση αυτή διαθέτει τα χαρακτηριστικά ενός μονολόγου, καθώς το περιεχόμενό της συνίσταται στη λεκτικοποίηση της σκέψης του ήρωα, αποτελεί τη βάση που εξασφαλίζει την επικοινωνιακή σχέση του Αίαντα με την Τέκμησσα στη σκηνή αυτή και ουσιαστικά συγκροτεί το πλαίσιο αναφοράς για το λόγο της Τέκμησας³.

* Θα ήθελα να εκφράσω τις ειλικρινείς και θερμές ευχαριστίες μου στους καθηγητές του Παν/μίου Ιωαννίνων Ι. Ν. Πεrusινάκη και Κ. Συνοδινού οι οποίοι, παρά τον φόρτο εργασίας, διάβασαν το άρθρο αυτό και έκαναν χρήσιμες υποδείξεις. Ίδιαίτερα ευχαριστώ τον καθηγ. Πεrusινάκη που για μια ακόμη φορά έθεσε στη διάθεσή μου την αδημοσ. διδ. διατριβή του Valakas.

1. Για τον όρο «συζυγική ομιλία» βλ. Μαρωνίτης (1999), κυρίως στα μελετήματα «Ομιλητικός χώρος και τα σήματά του στην *Ιλιάδα* και στην *Οδύσσεια*», σσ. 51-54, 61-62, «Το θέμα της συζυγικής ομιλίας στην *Οδύσσεια*», σσ. 78-102 και «Συζυγική ομιλία: Από την *Ιλιάδα* στον *Αίαντα* του Σοφοκλή», σσ. 142-54.

2. Η συγκεκριμένη σκηνή δεν αποτελεί τυπικό δείγμα μιας σκηνής *ἀγώνος*, όπως επισημαίνει ο Holt (1981) σ. 276: «It is not overtly a debate, but it uses the agon form to bring out a conflict lying beneath the surface» και η Easterling (1984) σ. 2, όπου αναφέρει ότι η σκηνή αυτή είναι «a sort of agon, a pair of matching speeches, of which the second pointedly answers the first». Είναι αναμφισβήτητο ότι η σκηνή αυτή δεν emπίπτει πλήρως στο παγιωμένο σχήμα μιας σκηνής *ἀγώνος* όπως αυτό παρουσιάζεται από την Duchemin (21968) σσ. 39-41. Ωστόσο, όπως σωστά επισημαίνει ο Finley (1939) σ. 53, το έργο *Αίας* «σηματοδοτεί την αρχή μιας νέας εποχής κατά την οποία η τέχνη του *ἀγώνος* για πρώτη φορά μελετάται σοβαρά». Για τον ορισμό του *ἀγώνος* βλ. και Lloyd (1992) σ. 1.

3. Είναι γνωστή η αδυναμία του μονολόγου να εξασφαλίσει μια επικοινωνιακή σχέση μεταξύ δύο προσώπων. Ουσιαστικά, λοιπόν, ο Σοφοκλής υπονομεύει την παραδοσιακή λειτουργία του μονολόγου για να ενισχύσει τον ομιλητικό χαρακτήρα της σκηνής. Για το

Η Τέκμησσα, στην προσπάθειά της να μεταπείσει τον Αίαντα, του απευθύνει μια έκκληση (485-524) την οποία οργανώνει με βάση το σύστημα αξιών του Αίαντα¹. Τη σκηνή της συζυγικής ομιλίας ολοκληρώνει ένας ακόμη λόγος (545-82) με τον οποίο ο Αίας τυπικά απευθύνεται στο γιο του Ευρυσάκη, αλλά ουσιαστικά απαντά στην έκκληση της Τέκμησσας².

Η εργασία αυτή έχει ως στόχο, μέσω μιας λεπτομερειακής ανάλυσης του κειμένου, αφενός μεν να κατοχυρώσει τον ομιλητικό χαρακτήρα της σκηνής αυτής³ και αφετέρου να αναδείξει τη ρητορική της, δηλ. τα μέσα και τη στρατηγική που χρησιμοποιούν οι δύο πόλοι (Αίας - Τέκμησσα) του ομιλητικού ζεύγους για την επίτευξη της επικοινωνίας.

Στήν περίπτωση του Αίαντα και της Τέκμησσας διακρίνουμε δυο τύπους ρητορικής: τη ρητορική του πρώτου προσώπου που επικεντρώνεται στον αποστολέα (συγκινησιακή / εκφραστική λειτουργία) και τη ρητορική του

ρόλο και τη λειτουργία του μονολόγου γενικά βλ. Leo (1908), Schadewaldt (1926) και Πεφάνης (1999) σ. 215. Ειδικότερα για τον μονολογικό χαρακτήρα των στίχων 430-80 βλ. Holt (1981) σ. 277 και σημ. 5 όπου παρατίθεται βιβλιογραφία που κατοχυρώνει το μονόλογο ως τον προτιμώμενο προσωπικό τρόπο έκφρασης του Αίαντα.

1. Στη σκηνή της συζυγικής ομιλίας η φύση της ευγένειας είναι το κοινό θέμα, δηλ. το πλαίσιο αναφοράς πάνω στο οποίο προβάλλεται το «μήνυμα». Γι' αυτό βλ. Holt (1981) σ. 277: «Tekmessa makes a speech of her own... addressing herself to the issues raised in his (Ajax') monologue ...there is an issue which ties the long speeches and the stichomythia together...the nature of nobility».

2. Γι' αυτό βλ. Heath (1987) σ. 183 «But out of what he says to Eurysakes emerges indirectly a reply to Tecmessa's arguments» και Garvie (1998) σ. 175 ad 545-82.

3. Με τον όρο «ομιλητικός» θα προσδιορίζεται εφεξής καθετί που συμβάλλει στην επικοινωνία των δύο πόλων του ομιλητικού ζεύγους. Ο ομιλητικός χαρακτήρας της σκηνής έχει αμφισβητηθεί από σημαντικούς μελετητές, όπως ο Reinhardt (1947). Στο κλασικό του βιβλίο για τον Σοφοκλή, ο Reinhardt διατυπώνει την άποψη πως η Τέκμησσα οργανώνει το λόγο της με βάση αποκλειστικά τη δική της οπτική γωνία και ως εκ τούτου δεν επικοινωνεί με τον Αίαντα. Θεωρεί ότι «the words of the wife die away without a syllable having reached her husband's ears» [το παράθεμα προέρχεται από την αγγλική μετάφραση των H & D. Harvey (1979) σ. 21, ενώ η άποψη του διατυπώνεται στις σσ. 19-22]. Σε παρόμοιες διαπιστώσεις καταλήγουν οι Méautis (1957) σσ. 29-30, 33 και Torrance (1965) σσ. 276-78. Ωστόσο ο ομιλητικός χαρακτήρας της σκηνής έχει ήδη επισημανθεί από τον αρχαίο σχολιαστή στο σχόλιό του στο στίχο 570: *θανμαστῶς δὲ πρὸς ἅπαντας τοὺς λόγους τῆς Τεκμήσσης ἀντιθέσεις ἐποιήσατο, οὐκ ἄντικρος τοῦτο ὑπίσχνουμένου τοῦ ποιητοῦ* [Χριστοδούλου (1977) σ. 138]. Οι σύγχρονοι μελετητές που συμπεριφέρονται την άποψη του αρχαίου σχολιαστή είναι πολλοί. Ενδεικτικά αναφέρω τους Hopkin (1976) σ. 21, Holt (1981) σ. 278, Easterling (1984) σ. 2, Heath (1987) σσ. 181, 183 Zanker (1992) σ. 23. Ο Maddalena (1963) σ. 26 σημ. 35 δεν θεωρεί απόλυτη την ἔλλειψη επικοινωνίας και επισημαίνει ότι *απαρά το γεγονός ότι η Τέκμησσα δεν κατανοεί τις επιλογές του Αίαντα, αντίθετα εκείνος ακούει την έκκλησή της και απαντά ἔμμεσα σε όλα τα σημεία της, απευθυνόμενος στο γιο του*.

δευτέρου προσώπου που έχει ως στόχο το συνομιλητή, το πρόσωπο «ακροατή-δέκτη» της επικοινωνίας τον οποίο ο πομπός (του μηνύματος) επιθυμεί να επηρεάσει (βουλευτική / κατευθυντική λειτουργία)¹.

Η ρητορική του πρώτου προσώπου, όπως έχει προσδιορισθεί, αποτελεί μια τάση / στάση του Αίαντα που συστηματικά ο ποιητής αναδεικνύει. Στον πρόλογο του έργου η χρήση των αντωνυμικών τύπων (προσωπικών - κτητικών αντωνυμιών) του πρώτου και δευτέρου προσώπου προβάλλει εμφατικά τις απόλυτα εγωκεντρικές αξίες του Αίαντα που δεν υπόκεινται σε φυσικούς ή ηθικούς περιορισμούς².

1. Γι' αυτούς τους δύο τύπους ρητορικής βλ. Friedrich & Redfield (1999) σ. 240. Για τους όρους συγκινησιακή / εκφραστική λειτουργία βλ. Jakobson (1998) σ. 62. Για τους όρους βουλευτική / κατευθυντική λειτουργία βλ. Jakobson (1998) σ. 64 και Νάκας (1995) σσ. 208-209.

2. Ο Αίας διεκδικεί μια θέση ισότιμη μ' αυτή της Αθηνάς, όπως φαίνεται από την προσφώνησή του στη θεά: *ὦ χαῖρ' Ἀθήνα, χαῖρε Διογενὲς τέκνον, / ὡς εὖ παρέστης καὶ σε παγχρόσις ἐγὼ / στέγω λαφύροις τῆσδε τῆς ἄγρας χάριν* (91-93). Στο στίχο 92 η τοποθέτηση των αντωνυμιών *σε / ἐγὼ*, στη θέση της εφθήμερου τομῆς και στο τέλος του στίχου αντίστοιχα, προβάλλει την ισοτιμία των δύο προσώπων της επικοινωνίας. Ο κόμπος (96) του Αίαντα φαίνεται και στο στίχο 100: *θανόντες ἦδη τᾶμ' ἀφαιρέσθων ὄπλα*. Ο τύπος της κτητικής αντωνυμίας του πρώτου προσώπου *τᾶμ'* τοποθετείται σε εμφατική θέση [βλ. το σχόλιο του Stanford (1981) σ. 70 ad 100] και τονίζει την απόλυτη σιγουριά του Αίαντα ότι τα όπλα του ανήκαν δικαιωματικά, βλ. Σχόλια [Χριστοδούλου (1977) σ. 38] ad 100: *καλῶς τὰ ἐμὰ ἔφη, ἀντὶ τοῦ ἃ ἔδει με λαβεῖν, οἷον ὧν ὡς ἰδίων ἀπεστερημένος*. Ο εγωκεντρισμός του Αίαντα αγγίζει τα όρια της ὕβρεως στους στίχους 112 (*χαίρειν, Ἀθήνα, τᾶλλ' ἐγὼ σ' ἐφίεμαι*) και 116-117 (*χωρῶ πρὸς ἔργον· τοῦτο σοὶ δ' ἐφίεμαι, / τοιάδ' αἰεὶ μοι σύμμαχον παρεστάναι*). Το σχόλιο του αρχαίου σχολιαστή στο στίχο 112 είναι αποκαλυπτικό: *ὑπεροπτικὸν δὲ τὸ ἦθος αὐτοῦ ἐντεῦθεν ἐνδείκνυται ὁ ποιητής, ἐπεὶ πάνν πρόσκειται ὁ ἀκροατὴς τῷ Αἴαντι διὰ τὴν συμφορὰν καὶ μονονουχὶ χαλεπαίνει τῷ ποιητῇ, ἵνα δόξῃ ἀξιοπαθεῖν ὁ Αἴας μὴ ὑποτεταγμένος τῇ δαίμονι* [Χριστοδούλου (1977) σ. 42 ad 112a]. Η επανάληψη του ρήματος *ἐφίεμαι* δείχνει ότι ο Αίας δεν αφήνει περιθώρια ν' αμφισβητηθεῖ ο απόλυτος έλεγχος που ασκεί η βούλησή του σε κάθε πράξη των άλλων. Η τοποθέτηση του *μοι* στην εμφατική θέση της πενθήμερου τομῆς στο στ. 117 ολοκληρώνει αυτή την περιγραφή του εγωκεντρικού ήθους του Αίαντα, που επιχειρεί ο ποιητής στον πρόλογο του έργου. Αντίθετα ο Οδυσσεύς αντιπροσωπεύει στο έργο τις ήπιες συνεργατικές αξίες, θέτοντας τον εαυτό του στην υπηρεσία του συνόλου (στ. 24 *κάρῳ ἠελωντῆς τῷδ' ὑπεξήγηρ πόνῳ*) και αναγνωρίζοντας απερίφραστα τον καθοδηγητικό ρόλο της Αθηνάς στη ζωή του. Γι' αυτό βλ. Γκαστή (1998) σ. 177. Σε μια κοινωνία που διέρχεται μια φάση μετασχηματισμών, όπως αυτή που περιγράφεται στο έργο *Αίας*, είναι φυσικό να προκύπτει το πρόβλημα της αντιπαράθεσης των ανταγωνιστικών αξιών που εκπροσωπούνται από τον Αίαντα και των συνεργατικών αξιών που εκπροσωπούνται από τον Οδυσσεά. Για την αντίθεση αυτή βλ. Adkins (1975) κυρίως το κεφ. 3. Για τη σχέση του εγωκεντρισμού του Αίαντα με τον ηρωικό κώδικα του επικού πολεμιστή (δηλ. με τον ανταγωνιστικό κώδικα ηθικής) βλ. Bradshaw (1991) σ. 99. Όλες οι παραπομπές στο κείμενο του Σοφοκλή είναι από την έκδοση των Lloyd - Jones & Wilson (1990).

Ο Αίας προβάλλει ως ο κεντρομόλος πυρήνας της δράσης και στον κομμό (348 - 429) που προηγείται της σκηνης της συζυγικής ομιλίας. Στον κομμό αυτό, ο ποιητής χρησιμοποιώντας το λεξιλόγιο της δράσης αναδεικνύει τη δραματική λειτουργία της σκηνικής εικόνας του Αίαντα ανάμεσα στα σφαγμένα ζώα¹. Συγχρόνως τα ρήματα δράσης σε συνδυασμό με τη χρήση των αντωνυμιών επιτελούν τη λειτουργία της δείξεως, προσδιορίζοντας ως σημείο - μηδέν ή *origo*, ως κέντρο δηλαδή της σκηνης, τον Αίαντα και αναδεικνύοντάς τον ως το εστιακό σημείο του ενδιαφέροντος². Στα τμήματα εκείνα του κομμού που μιλά ο Αίας και συγκεκριμένα στη στροφή και αντιστροφή γ' εντοπίζεται το μεγαλύτερο ποσοστό αντωνυμικών τύπων του πρώτου προσώπου³ [στρ. α': 2, αντ. α': 1 (και 2 τύποι της αντων. του β' προσώπου),

1. Γι' αυτό βλ. Γκαστή (1998) σσ. 193-95. Οι αρκετές παραπομπές σε προηγούμενες εργασίες μου υπαγορεύονται από την ανάγκη να τεκμηριώσω τις απόψεις που διατυπώνονται στην παρούσα εργασία χωρίς να επιβαρύνω τις υποσημειώσεις με ολόκληρη τη σχετική επιχειρηματολογία που έχω διατυπώσει παλιότερα αναφορικά με τα θέματα που θίγονται.

2. Για τον ορισμό της δείξεως βλ. Lyons (1999) σ. 323 και Πεφάνης (1999) σσ. 180-81: «Δείξη είναι η λειτουργία εκείνης της γλώσσας, κατά την οποία μία απόφανση εισέρχεται σε σχέση συναρτήσεως με τις χωροχρονικές συντεταγμένες καθώς και με το υποκείμενο της αποφαντικής πράξης. Την λειτουργία αυτήν τελούν κυρίως οι προσωπικές και δεικτικές αντωνυμίες αλλά και όλες οι λέξεις που δηλώνουν τις χωρικές και χρονικές συνθήκες της αποφαντικής πράξης». Όπως έχω δείξει σε παλαιότερη εργασία μου [Γκαστή (1998) σσ. 193-95] η χρήση των ρημάτων δράσης από τον Αίαντα ως υποκείμενο της αποφαντικής πράξης προσδιορίζει τις χωροχρονικές συντεταγμένες της παράστασης. Με άλλα λόγια μέσω των ρημάτων της δράσης ο ποιητής επιτυγχάνει την *demostratio ad oculos* και με λεκτικά μέσα και συγχρόνως ολοκληρώνει τη ηθογράφηση του Αίαντα. Για τους όρους σημείο - μηδέν / *origo* και *demonstratio ad oculos* βλ. Danielewicz (1990) σσ. 8 και 16 όπου παρατίθεται και βιβλιογραφία σχετική με τη λειτουργία της δείξεως. Η διατύπωση του Danielewicz (1990) σ. 8 σχετικά με όσα προσδιορίζουν μια αποφαντική πράξη ως εγωκεντρική, περιγράφει με σαφήνεια την εγωκεντρική στάση του Αίαντα στον κομμό αλλά και στην επόμενη σκηνη: «the speaker, by virtue of his role, becomes the centre of the refence system and relates everything to his viewpoint. In patricular, the spatio - temporal co-ordinates are dependent on the speaker's place, since his position forms the here-and - now of the act of speech».

3. Η κατανομή των αντωνυμιών στο σύνολο του κομμού είναι η κάτωθι: στ. 349 (*φίλοι ναυβάται, μόνοι ἐμῶν φίλων*), 351 (*ἴδεσθέ μ'*), 361 (*ἀλλά με συνδαίξον*), 364-66 (*ὄρῃς τὸν θρασύν, ... ἐν ἀφόβοις με θηρσί δεινὸν χέρας;*), 385 (*ἰὼ μοι μοι*), 394 (*ἰὼ σκότος, ἐμὸν φάος*), 395 (*ὡς ἐμοί*), 396-97 (*ἔλεσθ' ἔλεσθέ μ' οἰκήτορα, | ἔλεσθέ μ'*), 401-3 (*ἀλλὰ μ' ἂ Διδῶς... δλέθριον αἰκίζει*), 406 (*τίσις δ' ἐμοῦ πέλας*), 408-9 (*πᾶς δὲ στρατὸς διπαλτος ἄν | με χειρὶ φονεύει*), 414-15 (*πολὸν πολὸν με δαρὸν τε δὴ κατείχετ'*), 416-17 (*ἀλλ' οὐκέτι μ', οὐκέτ' ἄμνηστος ἔχοντα*), 421-22 (*οὐκέτ' ἄνδρα μὴ | τόνδ' ἴδῃτ'*) [εδώ η δεικτική αντωνυμία ουσιαστικά ισοδυναμεί με την προσωπική αντωνυμία, όπως φαίνεται και από το σχόλιο

στρ. β': 1, αντ. β' : 2, στρ. γ' :7, αντ. γ': 2 (3 αν συνυπολογίσουμε και τη δεικτική *τόνδ'* του στ. 422 που ισοδυναμεί με προσωπική) — 9 τύποι σε σύνολο 15 — γεγονός που αποδεικνύει ότι η αρχική αποστροφή του Αίαντα προς τα μέλη του Χορού (στ. 348 - 49, στ. 356 - 57) και η διαφαινόμενη συνειδητοποίηση της εξάρτησής του απ' αυτούς (στ. 359 - 60 *σέ ται σέ τοι... έπαρκέσont', στ. 360 συνδάξον*) δεν μπορεί να υπερβεί το «ηρωικό ήθος» του Αίαντα, που συνίσταται στον εγωιστικό αυτοπροσδιορισμό του.¹

Ο εγωκεντρισμός του Αίαντα αποτελεί ένα μόνιμο και διαρκές στοιχείο της ηθογραφικής του παρουσίας,² που επανέρχεται και στην εκτενή του ρήση των στίχων 430 - 480. Στους τρεις πρώτους στίχους του λόγου αυτού χρησιμοποιεί δύο τύπους της κτητικής αντωνυμίας του πρώτου προσώπου και έναν τύπο της προσωπικής αντωνυμίας: *αίαϊ· τίς αν ποτ' ᾤθ' ᾧδ' έπώνυμον | τοῦμόν ξυνοίσειν ὄνομα τοῖς έμοῖς κακοῖς; | νῦν γάρ πάρεστι και δις αιάζειν έμοί, (430 - 32)*. Από τους πρώτους στίχους κυριαρχεί η ρητορική του πρώτου προσώπου, καθώς οι αντωνυμικοί τύποι τοποθετούνται σε εμφατικές θέσεις: *τοῦμόν* και *έμοι* στην αρχή και στο τέλος των στίχων αντίστοιχα, *τοῖς έμοῖς* αμέσως μετά τη θέση της εφθήμερου τομής. Στο σημείο αυτό οι αντωνυμικοί τύποι δεν συμβάλλονται απλώς με το θέμα του εγωιστικού αυτοπροσδιορισμού του Αίαντα αλλά συγχρόνως αποτελούν σήματα της αυτεπίγνωσής του, καθώς ο ήρωας συνειδητοποιεί το περιεχόμενο της «επωνυμίας» του που είναι συνυφασμένο με το θάνατο.³

Ο φαινομενικά ψύχραιμος τόνος εκφώνησης των στίχων αυτών υπονομεύεται απο τον τρίβραχυ στη λέξη *ὄνομα*, που αναδεικνύει την ψυχολογική φόρτιση του ομιλούντος προσώπου. Μετά το στοχαστικό τόνο του στίχου 430 οι επόμενοι στίχοι έχουν έναν πιο προσωπικό χαρακτήρα (*τοῦμόν, τοῖς έμοῖς, έμοῖ*) που ανταποκρίνεται στην ψυχολογική διάθεση του Αίαντα. Αυτή η ψυχολογική διάθεση υπαγορεύει και τη διάρθρωση *νῦν γάρ πάρεστι και δις αιάζειν έμοί, ὄτου πατήρ μὲν τῆσδ' απ' Ἰδαίας χθόνος*, δηλαδή υπαγορεύει την αθέτηση του στίχου 433, καθώς είναι προτιμότερο η αναφορική

του Stanford (1981) σ. 114 ad 421-2: Ajax proudly says «You... shall not look on me» and puts himself emphatically first in the sentence. Γι' αυτή τη λειτουργία της δεικτικής αντωνυμίας *ὄδε, ἦδε, τότε* βλ. Danielewicz (1990) σ. 9].

1. Για το «ηρωικό ήθος» του σοφόκλειου ήρωα βλ. Knox (1964).

2. Ο Evans (1991) σ. 73 αναφέρει: «he (Ajax) speaks only of his own humiliation, and Sophocles etches his egocentrism sharply by balancing his speech with one where Tecmessa describes her utter dependence upon him».

3. Όλες οι όψεις της ύπαρξης του Αίαντα συγκεφαλαιώνονται ουσιαστικά στο όνομα του. Γι' αυτό βλ. Gasti (1997) σ. 37 σημ. 88 όπου υπάρχει και βιβλιογραφία σχετικά με το πρόβλημα της ετυμολογίας του ονόματος *Αίας*.

αντωνυμία *ὄτου* να ακολουθεί αμέσως μετά το *ἐμοί* του στίχου 432 ώστε να επιτυγχάνεται η ομαλή μετάβαση στα θέματα που απασχολούν τον Αίαντα στους επόμενους στίχους:¹ *ὄτου πατήρ μὲν τῆσδ' ἀπ' Ἰδαίας χθόνος / τὰ πρῶτα καλλιστεῖ ἄριστεύσας στρατοῦ / πρὸς οἶκον ἦλθε πᾶσαν εὐκλειαν φέρων / ἐγὼ δ' ὁ κείνου παῖς, τὸν αὐτὸν ἐς τόπον / Τροίας ἐπελθὼν οὐκ ἐλάσσοι σθένει, / οὐδ' ἔργα μείω χειρὸς ἀρκέσας ἐμῆς, / ἄτιμος Ἀργείοισιν ὧδ' ἀπόλλυμαι* (434 - 40).

Η διάρθωση *ἐμοί*, / *ὄτου πατήρ μὲν...* / *ἐγὼ δ' ὁ κείνου παῖς* αναδεικνύει αφενός την άρρηκτη σχέση του Αίαντα με τον πατέρα του και αφετέρου την αντίθεση ανάμεσά τους. Η σχέση αυτή προβάλλει με emphatic τρόπο [*ὄτου πατήρ μὲν* (τομή πενθημιμερής) - *ἐγὼ δ' ὁ κείνου παῖς*, (μέση τομή και σημείο στίξεως)]² και ορίζεται ως σχέση συμπληρωματική (*πατήρ / παῖς*) και ανταγωνιστική (όπως δηλώνεται από την αντιθετική σύνδεση *ὄτου πατήρ μὲν / ἐγὼ δ'*)³. Ο ανταγωνιστικός χαρακτήρας της σχέσης προβάλλει μέσα από τη σύγκριση των προσωπικών κατορθωμάτων του Αίαντα με εκείνα του πατέρα του. Ο Αίας θεωρεί ότι δεν υστερεί ως προς τα έργα (*οὐκ ἐλάσσοι σθένει, οὐδ' ἔργα μείω*) αλλά ως προς το αποτέλεσμα, όπως φίνεται από την αντίθεση *εὐκλειαν* (436) - *ἄτιμος* (440)⁴.

Πρέπει να τονίσουμε πως, παρά την εγωιστική και εγωκεντρική φύση του Αίαντα, στην περιγραφή της ανταγωνιστικής σχέσης με τον πατέρα του δεν κυριαρχεί ο γνωστός *κόμπος*: η διατύπωση που χρησιμοποιεί για να περιγράψει τα κατορθώματα του πατέρα του *τὰ πρῶτα καλλιστεῖα ἄριστεύσας στρατοῦ* (435) προβάλλει την αναμφισβήτητη ανδρεία του Τελαμώνα σε υπερθετικό βαθμό⁵. Αντίθετα στην περιγραφή των δικών του κατορθωμάτων χρησιμοποιεί το σχήμα λιτότητας (*οὐκ ἐλάσσοι σθένει, οὐδ' ἔργα μείω*) και το συγκριτικό βαθμό των επιθέτων (*ἐλάσσοι - μείω*) ώστε να δείξει την αναπόφευκτη σύγκριση με το πατρικό πρότυπο ανδρείας χωρίς όμως έλλειψη

1. Οι εκδότες του κειμένου του Σοφοκλή Lloyd-Jones & Wilson (1990) αθετούν το στίχο 433, ενώ και ο Garvie (1998) σ. 165 ad 430-3 παρέχει επιχειρήματα υπέρ της αθέτησης.

2. Βλ. Garvie (1998) σ. 165 ad 437: «Campbell notes that the emphatic *παῖς* effectively bisects the line».

3. Βλ. Heath (1987) σ. 180 ο οποίος μιλάει για ισοροπημένη και προσεκτική αντίθεση.

4. Βλ. Garvie (1998) σ. 166 ad 440: «the phrase contrasts with Telamon's glory at 436». Επίσης βλ. τις εύστοχες παρατηρήσεις του Heath (1987) σ. 180.

5. Οι εκφράσεις *τὰ πρῶτα* (υπερθετικός βαθμός του *πρῶ*), *καλλιστεῖα* (η λέξη προέρχεται από τον υπερθετικό βαθμό του επιθέτου *καλός*), *ἀριστεύσας* (το ρήμα προέρχεται από τον υπερθετικό βαθμό του επιθέτου *ἀγαθός*) επιλέγονται ώστε η ανδρεία του Τελαμώνα να παρουσιάζεται ως ένα γεγονός σε υπερθετικό βαθμό που δεν επιδέχεται αμφισβήτηση.

σεβασμού¹, αλλά και με κάποιο τόνο υπερηφάνειας όπως φαίνεται από τη χρήση της κτητικής αντωνυμίας του πρώτου προσώπου στην εμφαιτική τελευταία θέση του στίχου 439 (*οὐδ' ἔργα μείω χειρὸς ἀρκέσας ἐμῆς*)².

Ο Τελαμώνας ενσαρκώνει για τον Αίαντα την απόλυτη πραγματώση του ηρωικού ιδεώδους [ανδρεία σε υπερθετικό βαθμό - κατάκτηση κλέους (*εὐκλειαν φέρων*)] με την απόλυτα επιτυχή κατάληξη που οδηγεί στον νόστον (*ἀπ' Ἰδαίας χθόνος ... πρὸς οἶκον ἦλθε*). Ο Αΐας, αντιπαραβάλλοντάς τη δική του θέση σ' αυτήν του πατέρα του, με τρόπο κατηγορηματικό και απόλυτο εκφράζει την ακύρωση του δικού του νόστου (*τὸν αὐτὸν ἐς τόπον | Τροίας ἐπελθὼν... ὧδ' ἀπόλλυμαι*) και την ακύρωση της ηρωικής του υπόστασης (*ἄτιμος*). Οι επωνυμικές αναφορές (*ἀπ' Ἰδαίας χθονός, ἐς τόπον Τροίας*) δεν είναι τυχαίες, καθώς τα τοπωνύμια ανακαλούν τον πόλεμο και συνεπώς δείχνουν πως στη σκέψη του Αίαντα κυριαρχεί η Τροία ως πολεμικός χώρος. Αυτό συνεπάγεται ότι και σε επίπεδο αξιών ο πολεμικός χώρος επικρατεί του ομιλητικού χώρου και κατά συνέπεια προεξοφλείται η αποτυχία της ἐκκλήσης της Τέκμησσης³.

Παράλληλα και η συνάφεια *ἄτιμος Ἀργείοισι* οριοθετεί το πλαίσιο των ηρωικών αξιών: ο Αΐας προσδιορίζοντας την *τιμὴν* ως την κοινωνικά αναγνωρισμένη αξία του ανθρώπου και των ενεργειών του — στην περίπτωση του η στρατιωτική κοινότητα των Αργείων ήταν εκείνη που θα αναγνώριζε την *τιμὴν* του — δηλώνει ότι η ακύρωσή του συνίσταται στο ότι πλέον δεν διαθέτει το κοινωνικό αντίκρισμα που κατοχυρώνει τη θέση του στην ιεραρχία⁴. Η εμφαιτική θέση της λέξης *Ἀργείοισιν* (θέση εφθημιμερούς τομής) προβάλλει τη σημασία του κοινωνικού συνόλου ως καθοριστικού και αποφασιστικού παράγοντα στη συγκρότηση της *τιμῆς* του ἥρωα, δηλαδή ουσιαστικά στην αναγνώριση της αξίας του ατόμου, η οποία έτσι συναρτάται με την επιθυμία του για την κατάκτηση της δημόσιας εκτίμησης (*εὐκλεία*). Συγχρόνως όμως, καθώς η δοτική *Ἀργείοισιν* μπορεί να συναφθεί και με τη μετοχή *ἀρκέσας* και με το ρήμα *ἀπόλλυμαι*, ο Αΐας προβάλλει το οξύμωρο της σχέσης

1. Βλ. Σχόλια [Χριστοδούλου (1977) σ. 115] ad 439a: *πιθανῶς τὸ μὴ εἰπεῖν πλείονα τοῦ πατρὸς <ποιήσαντα> κακοπαθῆσαι ἀλλὰ μὴ ἐλάσσονα. οὐκ ἐλάσσονα γὰρ τοῦ πατρὸς ποιήσας ἄτιμος ἐλάνομαι*.

2. Η χρήση του ρήματος *ἀρκεῖν* μετριάζει τον εγωιστικό τόνο που προσδίδει στη φράση η εμφαιτική τοποθέτηση της αντωνυμίας στο τέλος του στίχου. Ο Stanford (1981) σ. 116 ad 439 σχολιάζει τη χρήση του ρήματος αυτού ως εξής: «Ajax out of respect for his father uses a modest word to describe his own feats».

3. Για τη σημασία των «επωνυμικών αναφορών» (προσωπωνύμια - τοπωνύμια) γενικότερα βλ. Πεπονή (1995) σ. 326.

4. Γι' αυτήν την αντίληψη της *τιμῆς* βλ. Stanford (1981) σ. 116 ad 440, Adkins (1960) σ. 29, Μπεζαντάκος (1980) σσ. 5-6 και Yamagata (1994) σ. 121.

του με το κοινωνικό σύνολο που αρνείται να αναγνωρίσει την προσφορά του (ἀρκέσας) και τον οδηγεί στον ηθικό (ἄτιμος) και φυσικό (ἀπόλλυμαι) αφανισμό¹.

Σ' αυτή την κοινωνική απαξίωσή του, που εκφράζεται με την άρνηση των Αργείων να του απονεύσουν τα όπλα του Αχιλλέα, ο Αίας εκφράζει την αντίθεσή του με έναν υποθετικό συλλογισμό: *καίτοι τοσοῦτον γ' ἐξεπίστασθαι δοκῶ, | εἰ ζῶν Ἀχιλλεύς τῶν ὄπλων τῶν ὧν πέρι | κρῖνειν ἔμελλε κράτος ἀριστείας τινί, | οὐκ ἂν τις αὐτ' ἔμαρπεν ἄλλος ἀντ' ἔμοῦ* (441 - 44)². Η χρήση του *καίτοι* στην αρχή του στίχου 441 σηματοδοτεί την έντονη αντίθεση του Αίαντα προς το κοινωνικό σύστημα αξιολόγησης³. Ο Αίας θεωρεί ότι η απόφαση των Αργείων ήταν άδικη και διατυπώνει την άποψη πως, αν επρόκειτο ο ίδιος ο Αχιλλέας να αποφασίσει, η δύναμή του (*κράτος*) θα έβρισκε την κοινωνική της καταξίωση (*κράτος ἀριστείας*) μέσω της νίκης στον αγώνα για τα όπλα⁴. Την άποψη αυτή επισφραγίζει η χρήση της προσωπικής αντωνυμίας του πρώτου προσώπου στην εμφατική τελευταία θέση του στίχου 444 (*οὐκ ἂν τις αὐτ' ἔμαρπεν ἄλλος ἀντ' ἔμοῦ*). Ωστόσο η διατύπωση *τοσοῦτον γ' ἐξεπίστασθαι δοκῶ* (441), όπου η αβεβαιότητα του *δοκῶ* συμπαρατίθεται με την πλήρη βεβαιότητα του *ἐξεπίστασθαι*⁵, αποδεικνύει ότι η απόλυτη εμπιστοσύνη του Αίαντα στην ηρωική αξία του έχει υποστεί κάποιο πλήγμα από την κοινωνική απόρριψη⁶.

Μετά την υπόθεση του μη πραγματικού των στίχων 441 - 44, οι στίχοι 445 - 46 σηματοδοτούν την επιστροφή στην πραγματικότητα του παρό-

1. Το σχόλιο του αρχαίου σχολιαστή [Χριστοδούλου (1977) σ. 115] ad 440, *ἀντι τοῦ ὑπὸ τῶν Ἀργείων μας δίνει, νομίζω, τη δυνατότητα να συνάψουμε τη δοτική Ἀργείοισιν και με το ρήμα ἀπόλλυμαι, με την έννοια ότι έτσι δίνεται το αίτιο της καταστροφής του Αίαντα. Αλλά και η συντακτική συνάφεια με τη μετοχή ἀρκέσας μπορεί να τεμνηριωθεί στο αρχαίο σχόλιο: ἢ ἀρκέσας Ἀργείοις ἄτιμος ὡδ' ἀπόλλυμαι.*

2. Για τη χρήση των χρόνων (Υπόθεση: εἰ+ παρατατικός, απόδοση: δυνητική οριστική, ἀν+ οριστική αορίστου) στον υποθετικό λόγο του μη πραγματικού που χρησιμοποιεί ο Αίας βλ. το εύστοχο σχόλιο του Jebb (1896) σ. 75 ad 441-444.

3. Για τη σημασία του *καίτοι* βλ. Stanford (1981) σ. 117 ad 441.

4. Η λέξη *κράτος* χρησιμοποιείται στο στίχο 443 (*κράτος ἀριστείας*) με τη σημασία «βραβεία, νίκη για την υπέρτατη ανδρεία» και στο στίχο 446 (*ἄνδρὸς τοῦδ' ἀπίσαντες κράτη*) με τη σημασία «πράξεις γενναϊότητας». Ωστόσο και στις δύο περιπτώσεις η λέξη προσδιορίζει την κοινωνική καταξίωση της δύναμης, αφού η καταχύρωση της εξαρτάται πάντα από την αξιολόγηση των άλλων και ως εκ τούτου συνδέεται άμεσα με την *τιμὴν*. Για τη σχέση της λ. *κράτος* με την *τιμὴν* βλ. Stanford (1981) σ. 117 ad 442-3.

5. Για τη σημασία των συνθέτων ρημάτων με πρώτο συνθετικό την πρόθεση *ἐκ* βλ. Tsitsoni (1963).

6. Βλ. Stanford (1981) σ. 117 ad 441: «There is a mixture of confidence and diffidence in the juxtaposition of *ἐξεπίστασθαι* and *δοκῶ* here».

ντος: νῦν δ' αὐτ' Ἀτρεΐδαι φωτὶ παντουργῶ φρένας / ἔπραξαν, ἀνδρὸς τοῦδ' ἀπώσαντες κράτη. Ο εκφραστικός τρόπος νῦν δ' που επιλέγει ο Αἴας για να δηλώσει τη μετάβαση στη σκληρή πραγματικότητα ανήκει στο ιδιόλεκτο του Αχιλλέα, γεγονός που προωθεί υπέρρητα τη ταύτισή του με τον ιλιαδικό ἥρωα¹.

Η ταύτισή του με τον Αχιλλέα προβάλλει σαφέστερα και μέσω της αντίθεσης ανάμεσα στις αξίες των Ατρειδῶν και του Αχιλλέα: ο Αχιλλέας, εὖν ζούσε, θα ἔδινε τα ὅπλα του στον Αἴαντα· αντίθετα οι Ατρείδες τα ἀπένειμαν ως ἔπαθλο ἀνδρείας στον Οδυσσεά. Σε δύο διαδοχικούς στίχους (444 - 45) το αντικείμενο της διαμάχης, δηλ. τα ὅπλα, προσδιορίζεται ἀπὸ τον Αἴαντα με τον ἴδιο ακριβῶς τύπο: οὐκ ἂν τις αὐτ' ἔμαρψεν (444), νῦν δ' αὐτ' Ἀτρεΐδαι (445). Με την επιλογή του ἴδιου τύπου και μάλιστα με την τοποθέτησή του σε δύο διαδοχικούς στίχους, ο Αἴας τονίζει πως για τα ἴδια πράγματα οι ἀπόψεις των Ατρειδῶν και του Αχιλλέα ἦταν εκ διαμέτρου ἀντίθετες. Οι δύο πόλοι της ἀντίθεσης ἐμφανίζονται στους στίχους 442 (εἰ ζῶν Ἀχιλλεύς) και 445 (νῦν δ' αὐτ' Ἀτρεΐδαι) και μάλιστα στη θέση της πενθημιμερούς τομῆς των στίχων, γεγονός που ἀποδεικνύει την ἰδιαιτέρη σημασία των ἐπωνυμικῶν ἀναφορῶν.

Με ἰδιαιτέρη ἔμφαση προβάλλει και η διαφορετικὴ προσέγγιση του θέματος της κρίσης των ὀπλων ἀπὸ τον Αχιλλέα και τους Ατρείδες: για τον Αχιλλέα ο Αἴας χρησιμοποιεῖ το ρῆμα κρῖνειν (443), ἐνῶ για τους Ατρείδες το ρῆμα ἔπραξαν (446), το οποίο παραπέμπει σε διαδικασίες κρίσης διαβλητές². Η τοποθέτηση των ρημάτων αυτῶν που προσδιορίζουν τις δύο ἀντίθετες προσεγγίσεις του θέματος (κρῖνειν - ἀντικειμενικὴ προσέγγιση / ἔπραξαν - μεροληπτικὴ κρίση και χρήση ἀτιμῶν μέσων) στην ἐμφατικὴ πρώτη θέση των στίχων 443 και 446 ἀντίστοιχα, συμβάλλει στην ἀνάδειξη της σημασίας της ἀντιπαράθεσης των αξιῶν του Αχιλλέα - Αἴαντα και των Ατρειδῶν. Η ἀπόρριψή του ἀπὸ τους Αργείους (ἄτιμος Ἀργείοισιν) ἀποδίδεται ἐδῶ στις μεθοδευμένες ἐνέργειες των Ατρειδῶν (ἔπραξαν - ἀπώσαντες), γεγονός που δεν μειώνει σε τίποτε την ἀδιαφιλονίκητη ἀξία του (ἀνδρὸς τοῦδ'...

1. Τους ἰδιαιτέρους εκφραστικούς τρόπους του Αχιλλέα στο ἔπος ἐξετάζουν οι Friedrich - Redfield (1999) σσ. 231-61. Για τη χρήση και λειτουργία του νῦν δ' βλ. συγκριμμένα σ. 253. Γενικότερα για τα κοινὰ στοιχεία που ο Αἴας ἔχει με τον Αχιλλέα βλ. Hinckley (1972), Blundell (1989) σ. 83 σημ. 116, και Μαρωνίτης (1999) σ. 149. Βλ. ἐπίσης Valakas (1987) σσ. 81-82.

2. Για τη σημασία του ρήματος κρῖνειν βλ. Jebb (1896) σ. 76 ad 445-6, Stanford (1981) σ. 117 ad 445-6. Στην ἀδικία που του ἐγίνε σκόπιμα ἀπὸ τους Ατρείδες παραπέμπει και η χρήση του ἔμαρψεν (444). Γι' αὐτὸ βλ. το σχόλιο του Jebb (1967) σ. 76 ad 441-44 και του Garvie (1998) σ. 166 ad 444.

κράτη). Στο στίχο 446 η υπερηφάνεια του Αίαντα προβάλλει με έμφαση, καθώς η δυνατότητα ύπαρξης τομής μετά το *ἄνδρὸς* (πενθημιμερής) και μετά το *τοῦδ'* (μέση τομή) σε συνδυασμό με την τοποθέτηση της λέξης *κράτη* στην εμφιατική τελευταία θέση του στίχου αναδεικνύει την ιδιαίτερη σημασία της κάθε λέξης. Η λέξη *ἄνδρὸς* παραπέμπει στην *ἀνδρείαν* του Αίαντα, η φράση *ἄνδρὸς τοῦδ'* ισοδυναμεί με προσωπική αντωνυμία και τονίζει τον εγωκεντρισμό του Αίαντα ενισχύοντας τη ρητορική του πρώτου προσώπου¹, ενώ η λέξη *κράτη* ολοκληρώνει την ηθογράφησή του κατοχυρώνοντας στη συνείδηση του κοινού την επική του προϊστορία².

Η εγωιστική τάση του Αίαντα ανιχνεύεται και στους στίχους 447 - 56, όπου ο ήρωας περιγράφει με ακρίβεια την παθολογία της νόσου του, την απώτερη αιτία της και τα αποτελέσματά της: *κεί μὴ τόδ' ὄμμα καὶ φρένες διάστροφοι / γνώμης ἀπῆξαν τῆς ἐμῆς, οὐκ ἂν ποτε / δίκην κατ' ἄλλου φωτὸς ὦδ' ἐψήφισαν. | νῦν δ' ἡ Διὸς γοργῶπις ἀδάματος θεὰ / ἦδη μ' ἐπ' αὐτοῖς χεῖρ' ἐπευθύνοντ' ἐμῆν | ἔσφηλεν ἐμβαλοῦσα λυσσώδη νόσον, / ὥστ' ἐν τοιοῖοδε χεῖρας αἰμάξαι βοτοῖς· | κείνοι δ' ἐπεγγελῶσι ἐκπεφυγότες, | ἐμοῦ μὲν οὐχ ἐκόντος· εἰ δέ τις θεῶν / βλάπτει, φύγοι τᾶν χῶ κακὸς τὸν κρείσσονα.*

Ο Αίας περιγράφει την πρόθεσή του να φονεύσει τους εχθρούς του με τον όρο *γνώμη* (448) για να δείξει ότι ήταν αποτέλεσμα μιας πνευματικής διεργασίας η οποία όμως υπονομεύθηκε. Με την τοποθέτηση της λέξης *γνώμης* στην εμφιατική πρώτη θέση του στίχου, ο Αίας προβάλλει τη γνωστική πλευρά της απόφασής του· παράλληλα η τοποθέτηση της κτητικής αντωνυμίας του πρώτου προσώπου (*τῆς ἐμῆς*) αμέσως μετά τη θέση της πενθημιμερούς τομής και η απομάκρυνσή της από το προσδιοριζόμενο *γνώμης* αναδεικνύει την πρόθεση του Αίαντα να φονεύσει τους Ατρείδες και τον Οδυσσεά ως αποκλειστικό αποτέλεσμα της βούλησής του και όχι ως αποτέλεσμα συναισθηματικής παρόρμησης³.

1. Βλ. Σχόλια [Χριστοδούλου (1977) σ. 116] ad 446a: *δεικτικῶς, ἀντὶ τοῦ ἐμοῦ.*

2. Για τη σημασία της λ. *κράτη* εδώ βλ. Stanford (1981) σ. 117 ad 442-3: «deeds of power, triumphs». Στην επική του προϊστορία παραπέμπει και το ρήμα *ἀρκεῖν* (439), όπως επισημαίνει ο Stanford (1981) σ. 116 ad 439: «but possibly Sophocles has in mind the essential quality of Ajax's character as portayed in the *Iliad*, namely the ability to ward off attacks and dangers rather than the more aggressive qualities of Achilles...».

3. Με τη φράση *γνώμης... τῆς ἐμῆς* γίνεται σαφές ότι η θέληση συλλαμβάνεται από τη γνωστική πλευρά της και όχι από τη συναισθηματική (θυμός). Γι' αυτό βλ. Γκαστή (1998) σσ. 179-80 και σ. 180 σημ. 1.

Η εκτέλεση της πράξης τελικά ανατρέπεται λόγω της παρέμβασης της θεάς Αθηνάς (450 - 53). Ο Αίας βρισκόταν ήδη πολύ κοντά στο στόχο του και ενώ, όπως λέει, «ήμουν έτοιμος ν' απλώσω το χέρι μου εναντίον αυτών» (δηλ. των εχθρών) [ήδη μ' ἐπ' αὐτοῖς χεῖρ' ἐπευθύνοντ ἐμήν (451)], δηλ. ενώ η πράξη βρισκόταν σε εξέλιξη, επενέβη η γοργώπις θεὰ και ματαίωσε την εκτέλεσή της. Στό στίχο 451 ο Αίας δίνει έμφαση στην πράξη (ἐπευθύνοντ') και στον ίδιο ως φορέα της εκτέλεσής της (μ'(ε) - χεῖρ'... ἐμήν)¹, ενώ η ματαίωσή της (ἔσφηλεν) και η εκτροπή της σε λανθασμένο στόχο (ὥστ' ἐν τοιοῖσδε χεῖρας αἰμάξαι βοτοῖς) αποδίδεται στην επέμβαση της Αθηνάς.

Ο Αίας αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στο γεγονός ότι η ματαίωση της πράξης και τα παρεπόμενά της (κεῖνοι δ' ἐπεγγελῶσιν ἐκπεφευγότες) δεν απορρέουν από τη βούληση του ίδιου (ἐμοῦ μὲν οὐχ ἐκόντος). Το επίθετο ἐκόντος, στο οποίο συμπυκνώνονται οι τροπές της βούλησης², τοποθετείται στην εμφατική θέση της εφθήμερου τομής και ακολουθείται από στίξη (άνω τελεία), ενώ ο ίδιος ο Αίας ως αποκλειστικός φορέας της βούλησης προβάλλει μέσω της αντωνυμίας ἐμοῦ, η σημασία της οποίας εμφανίζεται από την τοποθέτησή της στην πρώτη θέση του στίχου και από το σύνδεσμο μὲν³.

Η κατακλείδα αυτού του τμήματος του λόγου συνιστά μια γνώμη: εἰ δέ τις θεῶν | βλέπτοι, φύγοι τᾶν χῶ κακὸς τὸν κρείσσονα (455 - 56). Πρόκειται για ένα συμπέρασμα με γενική ισχύ που κανείς δε θα μπορούσε να αμφισβητήσει. Σ' αυτό το σημείο διαφαίνεται η επιθυμία του Αίαντα να εγχαταλείψει τη μονολογική - στοχαστική τάση⁴ και να επικοινωνήσει με

1. Η έμφαση που δίνεται από τον Αίαντα στην πράξη και στη ματαίωσή της, μόλις λίγο πριν από την εκτέλεσή της, σε συνδυασμό με τον ιδιαίτερα εγωιστικό του χαρακτήρα που προβάλλει πάντα ως πηγή της δράσης, συνηγορεί υπέρ της γραφής ἐπευθύνοντ' αντί της γραφής ἐπεντύνοντ'. Το ρήμα ἐπεντύνω, που σημαίνει «ετοιμάζω», θα ήταν κατάλληλο για να εκφράσει πως ο Αίας προετοιμαζόταν για επίθεση αλλά δεν πλησίασε τους εχθρούς του τόσο ώστε να είναι έτοιμος να χρησιμοποιήσει βία εναντίον τους. Αν υιοθετήσουμε τη γραφή ἐπεντύνοντ' θα πρέπει να θεωρήσουμε πως ο Αίας αναγνωρίζει ότι ποτέ δεν έφθασε κοντά στην εκτέλεση της πράξης, πράγμα που έρχεται σε αντίθεση με την εγωιστική τάση που εκφράζει στο χωρίο αλλά και στο λόγο του γενικότερα. Με την παρατήρησή μας αυτή συμπληρώνουμε την επιχειρηματολογία μας υπέρ της γραφής ἐπευθύνοντ' που είχαμε διατυπώσει σε προηγούμενη εργασία μας [Γκαστή (1998) σ. 180 σημ. 3].

2. Για τη βούληση ως μια από τις ουσιαστικότερες διαστάσεις του προσώπου βλ. J.-P. Vernant (1988α) σσ. 49-88. Βλ. επίσης Rickert (1989).

3. Γι' αυτό βλ. Jebb (1896), σ. 77 ad 455f και Stanford (1981) σ. 118 ad 453-5.

4. Χρησιμοποιώ τον όρο στοχαστική τάση για να περιγράψω την τάση του ομιλούντος να διατυπώνει σκέψεις και συναισθήματα που απευθύνονται στον εαυτό του ή σε κανέναν (εξ ου και ο χαρακτηρισμός μονολογική τάση). Mutatis muntandis ο όρος στοχαστική τάση παραπέμπει στη διατύπωση «στοχαστικός στίχος» που χρησιμοποιεί ο T. S. Eliot. Γι' αυτό βλ. Πεπονή (1991) σ. 168.

τους ακροατές του λόγου του στο πλαίσιο εσωτερικής και εξωτερικής επικοινωνίας¹. Η γενικότητα της διατύπωσης έχει αποδεικτική δύναμη και μπορεί να οδηγήσει τους ακροατές του λόγου του (Χορός - Τέκμησσα - θεατές) στην επιδοκιμασία του περιεχομένου των στίχων 455 - 56². Η επιδοκιμασία αυτή κατοχυρώνει την κατάταξη που επιχειρεί ο Αίας στους στίχους αυτούς: ο ίδιος κατατάσσεται στους κρείσσονας, ενώ οι εχθροί του στους κακούς³. Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του να επισύρει την προσοχή των ακροατών στους στίχους αυτούς αποδεικνύεται και από τη χρήση του μορίου *τοι* (*τᾶν* = *τοι ᾶν*), το οποίο με τη φατική λειτουργία που επιτελεί αναδεικνύει τη σημασία του μηνύματος⁴.

Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι με την κατακλείδα αυτή ο Αίας προωθεί αφενός τη ρητορική του πρώτου προσώπου, καθώς, παρά τη δεινή θέση στην οποία βρίσκεται, τον χαρακτηρίζει το αίσθημα υπεροχής (*τὸν κρείσσονα*) σε σχέση με τους άλλους⁵, και αφετέρου καθιστά τη ρητορική του λόγου του

1. Σχετικά με τα μοντέλα επικοινωνίας για αφηγηματικά και δραματικά κείμενα βλ. Pfister (1988) σσ. 3-4.

2. Γι' αυτό βλ. Budelmann (2000) σ. 65: «...general statements, which in their universality reach out to the world of the audience».

3. Η διάκριση *κακοὶ* - *κρείσσονες* παραπέμπει στο ομηρικό σύστημα ανταγωνιστικών αξιών. Στα πλαίσια ενός τέτοιου πολιτισμού, όπου η *ἀνδρεία* και η *τιμὴ* αποτελούν σημείο αναφοράς για τον ἥρωα - πολεμιστή, ο τραχὺς ανταγωνισμὸς ἦταν αναπόφευκτος, καθώς ο κάθε ἥρωας προσπαθοῦσε να ξεπεράσει τον ἄλλο, κυρίως στο πεδίο της μάχης σε προσωπικές αναμετρήσεις. Η χρήση του συγκριτικού *κρείσσονα* (456) αναδεικνύει την προσκόλληση του Αίαντα στο ανταγωνιστικό σύστημα αξιών. Παράλληλα και η σημασία που δίνει στο επίθετο *κακὸς* εντάσσεται στα συμφραζόμενα του αρχαϊκού ηρωϊκού κόσμου.

Αντίθετα, στον πρόλογο του έργου, η θεά Αθηνά επιχειρώντας έναν επαναπροσδιορισμὸ των παλαιῶν ηρωϊκῶν αξιῶν αντιπαρθέτει το επίθετο *κακὸς* στο επίθετο *σώφρων* (132 - 33). Στα συμφραζόμενα αυτά το επίθετο *σώφρων* παραπέμπει σε αξίες που προωθούν τη συνεργασία, ενώ το επίθετο *κακὸς* δηλώνει την προσκόλληση στο ιδανικὸ της ατομικῆς ἀνδρείας. Γι' αυτό βλ. Gasti (1992) σ. 88 και Garvie (1998) σσ. 15-16. Βλ. ἐπίσης το εὐστοχο σχόλιο του Garvie (1998) σ. 167 ad 455-56: «The word (*κακὸς*) is that used by Athena at 132-3 with reference to Ajax himself. He tacitly rejects her evaluation...» και του Minadeo (1994) σ. 4.

4. Για το μόριο *τοι* βλ. Denniston (1934) σ. 537: «That *τοι* is to be identified with the (ethic) dative of *σύ* is etymologically plausible and entirely consonant with the usage of the patricle. Its primary function is to bring home to the comprehension of the person addressed a truth of which he is ignorant, or temporarily oblivious: to establish, in fact, a close rapport between the mind of the speaker and the mind of another person». Αυτή τη λειτουργία του μορίου *τοι* την αποκαλούν «φατική» οι Friedrich & Redfield (1999) σ. 252. Ο ὅρος «φατική λειτουργία» περιγράφει την «επαφική» λειτουργία. Βλ. Jakobson (1988) σ. 65.

5. Γι' αυτό βλ. Kamerbeek (1963) σ. 101 ad 456: «Again and again we hear in the words of Ajax his unshakable sense of superiority».

εμφανεστερη, καθώς με τους στίχους 455 - 56 ολοκληρώνεται το πρώτο τμήμα της ρήσης του και γίνεται σαφές πως ο λόγος διαθέτει μια ευδιάκριτη δομή¹.

Από το στίχο 457 αρχίζει το δεύτερο τμήμα του λόγου του, όπου προβάλλει επιτακτικό το ερώτημα *καὶ νῦν τί χρῆ δρᾶν;* (457). Το αδιέξοδο της κατάστασής του προτάσσεται στους στίχους 457 - 59: *ὅστις ἐμφανῶς θεοῖς / ἐχθαίρομαι, μισεῖ δέ μ' Ἑλλήνων στρατός, / ἔχθει δὲ Τροία πᾶσα καὶ πεδία τάδε.* Η χρήση των ρημάτων *ἐχθαίρομαι, μισεῖ, ἔχθει* προσδιορίζει με σαφήνεια τις ιδιαίτερα αντίζοες συνθήκες μέσα στις οποίες ο Αίας καλείται να πάρει την όποια απόφασή του. Ωστόσο και στο σημείο αυτό η εγωκεντρική του στάση αναδεικνύεται από τη χρήση του τύπου *ἐχθαίρομαι*, όπου ο ίδιος ως το συντακτικό υποκείμενο της πρότασης (*ὅστις* — εμφατική θέση εφθημιμερούς τομής στο στίχο 457)² περνάει σε πρώτο πλάνο σε σχέση με τους θεούς. Θεωρεί ότι τα πάντα στρέφονται γύρω απ' αυτόν και η σκέψη του δεν επικεντρώνεται τόσο στη δράση των θεών που οριοθετούν την περιοχή της ανθρώπινης δραστηριότητας όσο στον ίδιο ως το εστιακό σημείο του ενδιαφέροντος — έστω και αρνητικού — τῶν θεῶν³. Στο στίχο 458, παρά το ότι χρησιμοποιεί τον εγκλιτικό τύπο της προσωπικής αντωνυμίας του πρώτου προσώπου και μάλιστα με έκθλιψη (*μισεῖ δέ μ'*) ο ίδιος προβάλλει εμφαιτικά και πάλι ως ο στόχος του μίσους των Ελλήνων καθώς η αντωνυμία τοποθετείται στη θέση της εφθημιμερούς τομής του στίχου.

Στη συνέχεια ο Αίας εξετάζει μια σειρά από εναλλακτικές λύσεις τις οποίες διατυπώνει χρησιμοποιώντας τον γνωστό ρητορικό τρόπο της υποφοράς (460 - 70)⁴. Η χρήση της υποφοράς έχει το πλεονέκτημα αφενός να καθιστά τη ρητορική δομή του λόγου εμφανέστερη και αφετέρου να ενισχύει τη ρητορική του πρώτου προσώπου, αφού οι εναλλακτικές λύσεις οργανώνονται με τη μορφή ρητορικών ερωτήσεων στις οποίες ο ίδιος ο Αίας απαντά με τη χρήση άλλων ρητορικών ερωτήσεων. Με άλλα λόγια ο ρητορικός τρόπος της υποφοράς δίνει στον ομιλητή τη δυνατότητα να συνδυάσει την κατευθυ-

1. «Η ρητορική του λόγου» συνίσταται στο ότι ο ποιητής φροντίζει ώστε η ρήση του Αίαντα να έχει μια ευδιάκριτη δομή. Ο Heath (1987) σσ. 179-81 επισημαίνει ότι ο λόγος χωρίζεται σε δύο μέρη: (A) 430-456, (B) 456-480 και από την ανάλυση του φαίνεται η ρητορική δομή του λόγου. Βλ. επίσης Garvie (1998) σ. 165 ad 430-80. Για το περιεχόμενο του όρου «ρητορική» όπως χρησιμοποιείται εδώ βλ. Lloyd (1992) σσ. 24-28 στο κεφάλαιο που επιγράφεται «Rhetorical Disposition» και Scodel (1997) σ. 489.

2. Γι' αυτή τη χρήση του *ὅστις* βλ. Moorhouse (1982) σ. 265: «The final extension of *ὅστις* is to refer to a definite individual, whose identity is known. Often there is still a generalising sense».

3. Βλ. την αντίθετη στάση του Οδυσσέα όπως εκφράζεται στους στίχους 34-35. Γι' αυτό βλ. Γκαστή (1998) σσ. 176-77.

4. Γι' αυτό βλ. Lloyd (1992) σ. 29.

ντική λειτουργία που αφορά τον παράγοντα ακροατή - δέκτη, ο οποίος καθοδηγείται μέσω της ευδιάκριτης ρητορικής δομής και τη συγκινησιακή λειτουργία που αφορά τον αποστολέα του μηνύματος (ρητορική του πρώτου προσώπου).

Ο Αίας δεν αρκείται απλώς και μόνο στην ορθολογική έκθεση των διαφόρων παραμέτρων του αδιεξόδου του αλλά φορτίζει και επαυξάνει τη σημασία τους εγγράφοντας επάνω στη βασική πληροφορία διάφορα υποκειμενικά συναισθηματικά στοιχεία:¹ η ανάλυση στον πέμπτο πόδα του στίχου 459 σε συνδυασμό με τον τρίβραχου που προκύπτει (*πεδία*), ο τρίβραχους στην αρχή του στίχου 460 (*πότερα*) καθώς και στους στίχους 461 (*πέλαγος*), 465 (*στέφανον*), και 467 (*ἔρυμα*), προδίδουν το πάθος και τη συγκίνηση που υποκρύπτεται στο λόγο του Αίαντα².

Στους στίχους 462 - 65, όπου ο Αίας παρουσιάζει την αποτυχία του να επιβεβαιώσει την *τιμὴν* της κοινωνικής του τάξης, ο ἥρωας προβάλλει και πάλι ως μια ενεργητική και επιβλητική παρουσία, όπως αποδεικνύει η έμφαση στο *ἄμμα*:³ *καὶ ποῖον ἄμμα πατρὶ δηλώσω φανείς | Τελαμῶνι; πῶς με τλήσεται ποτ' εἰσιδεῖν | γυμνὸν φανέντα τῶν ἀριστείων ἄτεο, | ὦν αὐτὸς ἔσχε στέφανον εὐκλείας μέγαν*;⁴ Η δημόσια εκτίμηση προς τον Αίαντα εξαρτάται από τη δική του δύναμη να την επιβάλλει στους ἄλλους μέσω του *ἄμματος*, που γίνεται έτσι φορέας του κύρους και της ιεραρχίας. Η οπτική επαφή με τον πατέρα του τον Τελαμώνα και η αμοιβαιότητα του βλέμματος (*ποῖον ἄμμα πατρὶ δηλώσω - πῶς με τλήσεται ποτ' εἰσιδεῖν*) αναδεικνύουν το πλέγμα των υποχρεώσεων που απορρέουν από την κοινωνική του τάξη και με ιδιαίτερη έμφαση τονίζουν το ηθικό και κοινωνικό αδιέξοδο του ἥρωα⁵. Ωστόσο, παρά την αποτυχία του Αίαντα σε σχέση με την απόλυτη επιτυχία πραγμάτωσης του ηρωικού ιδανικού από τον πατέρα του (*ἔσχε στέφανον εὐκλείας μέγαν*), οι δύο πόλοι της αντιπαράθεσης παρουσιάζονται ως ισότιμοι, όπως φαίνεται από την τοποθέτησή τους στις δύο εμφατικές θέσεις διαδοχικών στίχων

1. Για τη ορολογία που χρησιμοποιείται καθώς και τη διατύπωση βλ. Νάκας (1995) σ. 198.

2. Γι' αυτό βλ. Garvie (1998) σ. 167 ad 457-9 και Νάκας (1995) σ. 199 ὁ οποίος επισημαίνει ὅτι ἡ προσωδία εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ μέσα πραγμάτωσης τῆς συγκινησιακῆς λειτουργίας τῆς γλώσσας.

3. Γι' αυτό βλ. Γκαστή (1998) σσ. 187-88, 190.

4. Η τοποθέτηση τῆς λέξης *ἄμμα* στη θέση τῆς πενθημμερούς τομῆς τοῦ στ. 462 τῆς προσοδίδει ιδιαίτερη σημασία.

5. Το θέμα αυτό έχει διερευνηθεί σε προηγούμενη εργασία μας: Γκαστή (1998) σσ. 188-190. Για τὴν κοινωνικὴ λειτουργία τοῦ βλέμματος καὶ τὴν ἄμεση σχέση τοῦ με τὸ αἶσθημα τῆς αἰδοῦς βλ. Cairns (1993) σ. 231.

[πατρί (στη θέση εφθημιμερούς τομής του στ. 462), με (στη θέση πενθημιμερούς τομής του στ. 463)].

Παρά την απαξίωση του Αίαντα στα μάτια του πατέρα του, ο ίδιος εξακολουθεί να τονίζει εγωιστικά την υπεροχή του. Στους στίχους 460-61 διατυπώνει την άποψη πως η δική του απουσία αφαιρεί από το στρατό των Ελλήνων το μόνο ουσιαστικό πλεονέκτημα που διαθέτουν, δηλ. την αξεπέραστη πολεμική του ανδρεία. Όποιος δεν έχει στο πλευρό του τον Αίαντα είναι στην πραγματικότητα μόνος (ναυλόχους λιπών έδρας / μόνους τ' Ατρείδας). Ιδιαίτερα εύστοχη είναι η παρατήρηση του αρχαίου σχολιαστή στο σημείο αυτό: *μεγαλοφυνός δέ οϊεται έαυτόν πάν είναι*¹.

Παρόμοιο είναι και το συναίσθημα που εκφράζει ο Αίας στους στίχους 466-68: *άλλά δήτ' ίών / προς έρυμα Τρώων, ξυμπεσών μόνος μόνους / και δρών τι χρηστόν, είτα λοίσθιον θάνω; Η φράση μόνος μόνους επιβεβαιώνει την τάση εγωιστικού αυτοπροσδιορισμού του Αίαντα συναρτώντας την με το ηρωικό ιδανικό της ατομικής ανδρείας και την παρεπόμενη απομόνωση*².

Αυτό το ηρωικό ιδανικό υπαγορεύει στον Αίαντα την τελική του απόφαση: *οὐκ έστι ταῦτα. πείρᾱ τις ζητητέα / τοιάδ' άφ' ης γέροντι δηλώσω πατρί / μή τοι φύσιν γ' άσπλαγχνος έκ κείνου γεγώς. / αίσχρον γάρ άνδρα τοῦ μακροῦ χηΐζειν βίου, / κακοϊσιν δστις μηδέν εξαλλάσσεται (470-74) και η καλώς ζήν η καλώς τεθνηκέναι / τόν εϋγενή χρηΐ. πάντ' άκήκοας λόγον (479-80)*. Η απόρριψη όλων των εναλλακτικών λύσεων που έχουν αναφερθεί γίνεται με κατηγορηματικό τρόπο όπως δείχνει η χρήση του εμφατικού τύπου *έστι*³ και η τοποθέτηση ισχυρού σημείου στίξεως και τομής μετά το ταῦτα. Η απόρριψη αυτή συναρτάται άμεσα με το στόχο του Αίαντα που δηλώνεται ρητά με την αναφορική - τελική πρόταση *άφ' ης γέροντι δηλώσω πατρί / μή τοι φύσιν γ' άσπλαγχνος έκ κείνου γεγώς*⁴. Οι αξίες από τις οποίες εμφορείται ο Αίας διέπονται από μια αντίληψη για την *άρετήν* με

1. Σχόλια [Χριστοδούλου (1977) σ. 118] ad 461a. Βλ. επίσης Jebb (1896) σ. 78 ad 460f: «leaving them bereft of my aid», Stanford (1981) σ. 118 ad 461-2 και Garvie (1998) σ. 167 ad 461: «from the point of view of Ajax, still conscious of his own worth, it is his enemies who will be isolated by his departure».

2. Στην ερμηνεία αυτή που προτείνουμε συνδυάζουμε τις απόψεις του Jebb (1896) σ. 78 ad 466ff («The phrase is thus an expression of the warrior's proud self-reliance») και του Garvie (1998) σ. 168 ad 467 («The language again suggests his sense of isolation from the other Greeks»). Ο Winnington - Ingram (1999) σ. 57 διακρίνει στο στίχο αυτό «τη μεγαλεπήβολη σύλληψη του Αίαντα, ο οποίος φαντάζεται τον εαυτό του να τα βάζει με όλη τη δύναμη της Τροίας».

3. Γι' αυτό βλ. Stanford (1981) σ. 119 ad 470.

4. Για το συντακτικό ρόλο της πρότασης βλ. Jebb (1896) σ. 79 ad 471f.

κοινωνικό προσανατολισμό και περιεχόμενο. Η φράση *γέροντι δηλώσω πατρί*, όπου φαίνεται ότι η αναγνώριση της αξίας εξαρτάται από τους άλλους, σε συνδυασμό με τη χρήση του επιθέτου *αίσχρον* τονίζει την κοινωνική προέλευση της *αίσχύνης* και εμπεριέχει το στοιχείο της κοινωνικής αξιολόγησης και συγκεκριμένα της κοινωνικής καταδίκης για την παράλειψη εκτέλεσης μιας ηθικά επιβεβλημένης πράξης¹. Ο Αίας αισθάνεται υποχρεωμένος να εκπληρώσει την αρετή της κοινωνικής του τάξης που συνδέεται με την αριστοκρατική του καταγωγή (*ἐκ κείνου γεγώς*) και να δώσει στην φύσιν και την κοινωνική της έκφραση, δηλ. να κατοχυρώσει την *εὐγένειαν* στα μάτια του κοινωνικού συνόλου. Η φύσις σε συνάρτηση με την *εὐγένειαν* παραπέμπουν σε αξίες που απαρτίζουν ένα κανονιστικό πρότυπο συμπεριφοράς, πράγμα που ο Αίας συνειδητοποιεί απόλυτα όπως δείχνει η χρήση του ρήματος *χρή* σε εμφατική θέση του στίχου 480 (θέση πενθημιμερούς τομής και ισχυρή στίξη αμέσως μετά)². Στην κατακλείδα του λόγου του (479-80) συμπυκνώνει τις ηθικές του αξίες που συνδέονται με τον ηρωικό κώδικα τιμής: *ἀλλ' ἢ καλῶς ζῆν ἢ καλῶς τεθνημέναι | τὸν εὐγενῆ χρή. πάντ' ἀκήμοας λόγον*. Ο Αίας με τρόπο κατηγορηματικό που δεν επιδέχεται αμφισβήτηση (*πάντ' ἀκήμοας λόγον*)³ πληροφορεί τους ακροατές του λόγου του ότι οι ηρωικοί, κανόνες της *εὐγένειας* επιβάλλουν ως μοναδική λύση στο αδιέξοδο του το θάνατο.

Το *καλῶς ζῆν* προσδιορίζει μια ηθική στάση που καθορίζεται από τα «ατομικά» κίνητρα του ήρωα (κατάκτηση κλέους - τιμής) και από τις προσδοκίες που έχει η κοινωνία από τον ήρωα (η αξία του κάθε ατόμου πιστοποιείται από την κοινωνία). Γι' αυτό η μεγαλύτερη ζημιά και δυστυχία είναι η ατίμωση από την οποία προτιμότερος είναι ο θάνατος (τεθνημέναι). Η επιλογή της αυτοκτονίας από τον Αίαντα μπορεί να χαρακτηριστεί ως «καλός / ωραίος θάνατος» δηλαδή ως θάνατος που επιβεβαιώνει την «αρετήν» του ήρωα (*καλῶς τεθνημέναι*);

1. Για την άμεση συνάρτηση της έννοιας του *αίσχρον* με τον κοινωνικό προσανατολισμό της ηθικότητας βλ. Dodds (1978) σ. 40 σημ. 109, Adkins (1975) σσ. 33-34, σσ. 40-60 *passim* και Chantraine (1968) τ. I, s.v. *αἴσχος* όπου αναφέρει ότι η λέξη αναφέρεται στην αντίδραση των άλλων σε σχέση με μια πράξη ή ιδιότητα του ατόμου.

2. Για το πώς αντιλαμβάνεται ο Αίας την *εὐγένειαν* και για τον τρόπο που αυτή καθορίζει τη στάση του απέναντι στον πατέρα του και το γιο του βλ. Holt (1981) σ. 278 σημ. 8, Sorum (1985-6) σ. 367, Winnington - Ingram (1999) σ. 60 (για τη σύνδεση ανάμεσα στην *εὐγένειαν* και την αρρενογονική διαδοχή). Βλ. επίσης τις εύστοχες παρατηρήσεις του Goldhill (1986) σσ. 161-62 σχετικά με την *εὐγένειαν*: «*εὐγένεια / εὐγενής in Greek express both a criterion of birth... and a criterion of behaviour and action... it is implied that there is no disjunction between the criterion of birth and morality*».

3. Γι' αυτό βλ. Garvie (1998) σ. 168.

Κατά μία έννοια ο θάνατος αποτελεί το μοναδικό τρόπο να εκπληρώσει ο ήρωας το ιδανικό ευγένειας διατηρώντας τις αξίες τιμής της κοινωνικής του τάξης. Εφόσον έχει αποτύχει να επιβεβαιώσει την *ἀρετήν* του θετικά (*καλῶς ζῆν*) επιλέγει το θάνατο, δηλαδή επιλέγει να πραγματοποιήσει την μόνη «προσωπική» του δυνατότητα για επίτευξη της *ἀρετῆς* που αποτελεί συγχρόνως ένα αίτημα της κοινότητας. Ἄρα το *καλῶς τεθνηκέναι* παραπέμπει στον τρόπο που κρίνει και αξιολογεί το κοινωνικό σύνολο την πράξη αυτή. Η απόφασή του θα αξιολογηθεί *καλῶς* γιατί θα επιβεβαιώσει τη συνοχή της αριστοκρατικής κοινωνίας προβάλλοντας μια ενιαία αντίληψη για την *ἀρετήν*. Ο Αίας μπορεί μέσω της πράξης της αυτοκτονίας του να έχει την πεποίθηση ότι υπηρετεί την ιδέα της αρετής αναγνωρίζοντας μ' αυτόν τον τρόπο τις ίδιες αξίες με την κοινότητα. Ἐτσι η αυτοκτονία του παίρνει αξία γιατί εντάσσεται στην κοινή αντίληψη για την *ἀρετήν* και υπηρετεί μια υπερπροσωπική και κοινή υπόθεση. Ὑπό αυτό το πρίσμα δεν μπορεί να θεωρηθεί αποτυχία εκπλήρωσης του ιδανικού της αρετής¹.

Η αντίδραση του Χορού στο λόγο του Αίαντα περιορίζεται στους στίχους 481 - 84: *οὐδείς ἐρεῖ ποθ' ὡς ὑπόβλητον λόγον, | Αἴας, ἔλεξας, ἀλλὰ τῆς σαυτοῦ φρενός. | παῦσαι γε μέντοι καὶ δὸς ἀνδράσιν φίλοις | γνώμης κρατῆσαι τάσδε φροντίδας μεθεῖς*. Το σχόλιο των στίχων 481 - 82 ουσιαστικά αποτελεί ένα «περιγραφικό μέσο» χαρακτηρισμού του Αίαντα που επιβεβαιώνει την με «δραματικά μέσα» ηθογράφησή του². Ο Χορός επιμένει στο σχολιασμό του λόγου του Αίαντα (*ὑπόβλητον λόγον ... ἔλεξας*), δηλ. το σχόλιο του αφορά την ίδια τη γλώσσα ως παράγοντα επικοινωνίας. Η τριπλή αναφορά στον κώδικα της επικοινωνίας (*ἐρεῖ, λόγον, ἔλεξας*) σε δύο μόνο στίχους νομίζω ότι κατοχυρώνει το μεταγλωσσικό τους περιεχόμενο³ και σ'

1. Η ανάλυση αυτή βασίζεται στις απόψεις που διατυπώνει ο Snell (1989) στο 10ο κεφ. που επιγράφεται «Προτροπή για αρετή. Σύντομο κεφάλαιο από την ελληνική ηθική». Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον καθηγητή του Παν/μίου Ιωαννίνων Ι. Ν. Περσιανάκη, ο οποίος με τα γόνιμα ερεθίσματα και τις παρατηρήσεις του μου υπέδειξε την ιδιαίτερη σημασία της φράσης αυτής. Για τα κριτήρια με βάση τα οποία αποτιμάται η επιτυχία ή αποτυχία εκπλήρωσης του ιδανικού της αρετής από τον ομηρικό άνθρωπο βλ. Περσιανάκης (1996) *passim*. Για το θέμα της αυτοκτονίας βλ. Garrison (1995) σσ. 45-79 και ειδικά για τον Αίαντα σσ. 46-53. Στη σ. 53 η Garrison αναφέρει τα εξής: «Ajax's suicide accords with his notion that to live nobly and to die nobly befit the man of noble blood (477-80), and the play never depicts suicide as cowardly or deserving punishment...».

2. Για τη διάκριση που υιοθετείται εδώ ανάμεσα σε περιγραφικά και δραματικά μέσα ηθογράφησης βλ. Halliwell (1990) σσ. 39 και 58.

3. Η μεταγλωσσική λειτουργία αφορά τον ίδιο τον κώδικα, την ίδια τη γλώσσα ως παράγοντα επικοινωνίας όταν δηλαδή ελέγχεται ή σχολιάζεται κατά την επικοινωνία

ένα μεταγλωσσικό επίπεδο το σχόλιο του Χορού σηματοδοτεί τη συνέπεια του ποιητή στην παρουσίαση του ήθους του Αίαντα. Ο χαρακτηρισμός *υπόβλητος*, που ερμηνεύεται από τον αρχαίο σχολιαστή *μη πρόποντα, ανοίκειον τῆς φρενός σου νόθον τῆς γλώσσης*¹ σε συνδυασμό με την έκφραση *τῆς σαυτοῦ φρενός* συμπυκνώνει τη συνέπεια ήθους και γλωσσικής έκφρασης που παρατηρείται στην ηθογραφική παρουσίαση του Αίαντα².

Όμως ο Χορός, επιβεβαιώνοντας την ευνοϊκή του στάση προς τον Αίαντα, δεν αρκείται μόνο στο σχολιασμό του λόγου του αρχηγού του αλλά προσπαθεί να προκαλέσει το ενδιαφέρον του και να επηρεάσει την απόφασή του. Η κλητική προσφώνηση *Αἴας* του στίχου 482 σε συνδυασμό με τις προστακτικές *παῦσαι* και *δός* του στίχου 483 αποτελούν τη σαφέστερη γραμματική έκφραση της κατευθυντικής λειτουργίας των στίχων³. Η χρήση της προστακτικής *ἐγκλίσης* δεν συνιστά ανατροπή της ιεραρχικής σχέσης, γιατί ο Χορός θεωρεί ότι η παρέμβασή του θα είναι αποτελεσματική μόνο αν ο δέκτης συμφωνήσει να συμμορφωθεί (*δός*) προς τις υποδείξεις του⁴. Πρόκειται για μια ήπια μορφή εξαναγκασμού που αντλεί τη νομιμότητά της από τη σχέση φιλίας (*ἀνδράσιν φίλοις*)⁵ και δεν ανατρέπει σε καμιά περίπτωση την ιεραρχική σχέση Αίαντα - Χορού, καθώς τα μέλη του παραμένουν μέσα στα όρια των συναισθηματικών δυνατοτήτων τους και του δραματικού τους ρόλου⁶.

η γλώσσα, ο κώδικας που χρησιμοποιείται σε δεδομένη μορφή επικοινωνίας (λεκτικός σχολιασμός των λεγομένων). Για τον ορισμό βλ. Jakobson (1998) σσ. 65-66, Μπαμπινιώτης (2019) σ. 188 και Νάκας (1995) σσ. 210-11.

1. Βλ. Σχόλια [Χριστοδούλου (1977) σ. 121] ad 481b. Αποκαλυπτικό είναι και το σχόλιο ad 481a: *γνήσια τῆς διανοίας σου τὰ εἰρημένα καὶ οὐχ ὑπόβλητα οἰκεία οὖν σαυτῷ εἶκας*. Για τη σημασία της λέξης *υπόβλητος* βλ. Jebb (1896) σ. 80 ad 481, Kamerbeek (2019) σ. 105 ad 481, 482 και Stanford (1981) σ. 120 ad 481-2.

2. Ο Vernant (1988β) σ. 34 αναφέρει σχετικά: «Τα συναισθήματα, τα λόγια, τα έργα του τραγικού ήρωα σχετίζονται με το χαρακτήρα του (ήθους), που οι ποιητές αναλύουν με τόσο λεπτότητα κι ερμηνεύουν τόσο θετικά, όσο, λ.χ., και οι ρήτορες ή ένας ιστορικός όπως ο Θουκυδίδης». Παραφράζοντας το Χειμωνά (1984) σ. 25 θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο λόγος είναι η λεξική κρυστάλλωση του ήθους και ότι το ήθος του ήρωα συγκροτείται με την ομιλία, πράγμα που συνειδητοποιεί ο Χορός και το σχολιάζει.

3. Γι' αυτό βλ. Νάκας (1995) σ. 209 σημ. 20.

4. Αυτή την έννοια έχει η χρήση της προστακτικής *δός* όπως φαίνεται και από τη μετάφραση του Garvie (1998) σ. 59: «and allow those who are your friends to prevail over your intention».

5. Για τη συναισθηματική εξάρτηση του Χορού από τον Αίαντα και την ιδιαίτερη συναισθηματική εμπλοκή τους βλ. Γκαστή (1998) σσ. 186-88 και σ. 186 σημ. 1 όπου και βιβλιογραφικές αναφορές για το ρόλο του Χορού στο έργο *Αἴας*.

6. Βλ. το σχόλιο του αρχαίου σχολιαστή [Χριστοδούλου (1977) σ. 46] ad 134a που είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικό για τις συναισθηματικές δυνατότητες του Χορού (*συμπαιθῶς ἔχόντων ὡς πολιτῶν*) και για το δραματικό τους ρόλο (*παρρησιαζομένων ὡς ἔλευ-*

Ως πιστοί και αφοσιωμένοι σύντροφοι του Αίαντα κατανοούν ότι η βούληση (448 *γνώμης ... τῆς ἐμῆς*) και το κράτος (443, 446) αποτελούν βασικά στοιχεία της ενεργητικής ικανότητας αυτοπροσδιορισμού του και προσπαθούν να μεταστρέψουν το ηρωικό και καταστρεπτικό κράτος σε ένα θετικό κράτος που δίνει περιθώρια για υποχώρηση και αλλαγή γνώμης (*δὸς ἀνδράσιν φίλοις / γνώμης κρατῆσαι*)¹. Αξίζει ν' αναφέρουμε ότι ο Χορός δίνει έμφαση στο νοητικό λεξιλόγιο (*γνώμης - φροντίδας*) ώστε να αφαιρέσει από την έκκλησή του κάθε έννοια καταναγκασμού και να δείξει ότι η όποια απόφαση προέρχεται από την εσωτερική αυθορμησία του ήρωα².

Οι στίχοι αυτοί (481 - 84) προετοιμάζουν το έδαφος για την έκκληση της Τέκμησας προς τον Αίαντα³. Ο λόγος της Τέκμησας (485 - 524) αποτελεί ένα αριστούργημα της δραματικής τέχνης και αξίζει προσεκτικής εξέτασης ως εξαιρετικό δείγμα ρητορικής⁴. Ελπίζουμε ότι η ανάλυσή μας, με την ανάδειξη της ρητορικής του δευτέρου προσώπου, θα επιβεβαιώσει την άποψη πως ο λόγος αυτός δεν αποτελεί ένα ανεξέλεγκτο συναισθηματικό ξέσπασμα της Τέκμησας, αλλά πρόκειται για ένα λόγο που οργανώνει με προσοχή τα επιχειρήματά του ώστε να είναι πειστικός⁵. Βασικός στόχος της παρούσας ανάλυσης είναι να δείξει ότι:

θέρον... αἰδημόνως λαλούντων ὡς ὑπηκόων). Στους στίχους 481-84 ο Χορός συνδυάζει την *παρησΐαν* και τὸ *αἰδημόνως λαλεῖν* εκπληρώνοντας έτσι τον δραματικό του ρόλο. Βλ. επίσης και την παρατήρηση του Winnington - Ingram (1999) σ. 52, ο οποίος τονίζει ότι ο Χορός όπως και η Τέκμησσα ανήκουν στο στενό περιβάλλον του Αίαντα, σ' αυτόν τον εσωτερικό κύκλο τα μέλη του οποίου έχουν ενεργό εμπλοκή και αδημονούν να βοηθήσουν τον Αίαντα.

1. Το ίδιο επιχειρήμα χρησιμοποιεί και ο Οδυσσεύς αποτελεσματικά στο στ. 1353 απευθυνόμενος στον Αγαμέμνονα: *παῦσαι κρατεῖς τοι τῶν φίλων νικώμενος*.

2. Για τον πνευματικό χαρακτήρα της γνώμης βλ. Γκαστή (1994) σσ. 139-154. Για την ένταξη του όρου *φροντίς* στο νοητικό και όχι στο θυμικό λεξιλόγιο βλ. Kamerbeek (1963) σ. 106 ad 458 και Vernant (1988α) σ. 79.

3. Βλ. Garvie (1998) σ. 168 ad 481-4.

4. Γι' αυτό βλ. Winnington - Ingram (1999) σ. 58 και για μια ανάλυση του λόγου σσ. 57-60. Ο λόγος αυτός ως εξαιρετικό δείγμα ρητορικής έχει απασχολήσει πολλούς μελετητές: Holt (1981) σσ. 278-81, Easterling (1984) σσ. 1-8, Heath (1987) σσ. 181-82, Synodinou (1987) σσ. 99-107, Blundell (1989) σσ. 74-76. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν δείξει οι μελετητές για το πώς οργανώνεται η έκκληση της Τέκμησας σε σχέση με το ομηρικό της πρότυπο, δηλ. τη σκηνή Ανδρομάχης - Έκτορα από τη Ζ ραψωδία της *Ιλιάδας* (407-39): Kirkwood (1965) σσ. 56, 58-59, Easterling (1984) σσ. 1-8, Sorum (1985-6) σσ. 369-71, Goldhill (1986) σσ. 186-87, Poe (1987) σσ. 43-49, Valakas (1987) σσ. 77-79, 82-83, Garner (1990) σσ. 51-2, Μαρωνίτης (1999) σσ. 142-54.

5. Βλ. Kamerbeek (1963) σ. 106 ad 485 sqq: «...an analysis of the speech of Tecmessa by logical points is practically impossible, and that for two reasons: it is not in her nature or in accordance with her position to express herself with the

(1) σκοπός του ποιητή δεν είναι να παρουσιάσει το χαρακτήρα της Τέκμησας, γιατί αυτό που κυρίως ενδιαφέρει στις σκηνές *ἀγώνος* είναι η δύναμη και η αποτελεσματικότητα του επιχειρήματος¹.

(2) η Τέκμησσα δεν είναι ένας αδέξιος ομιλητής², αλλά γνωρίζει πολύ καλά το χαρακτήρα και τις ηρωικές αξίες του Αίαντα και αποδεχόμενη αυτό το πλαίσιο προσπαθεί να τις επαναπροσδιορίσει προς όφελος της ομιλητικής σχέσης³. Σ' αυτό της το στόχο διευκολύνεται επειδή οι όροι αξιών που χρησιμοποιεί ο Αίας εντάσσονται μεν στο σύστημα ανταγωνιστικών αξιών αλλά δεν είναι και άμοιροι των συνεργατικών αξιών. Συνεπώς η Τέκμησσα εντάσσοντας τους όρους που αποδίδουν ανταγωνιστικές αξίες σε συμπραχόμενα συνεργατικών αξιών, προσπαθεί να τους επενδύσει συναισθηματικά με μια τέτοια δύναμη ώστε να επαναπροσδιορίσει το περιεχόμενο τους⁴.

clarity of the hero; secondly her motives are purely emotional». Ο Heath (1987) σ. 181 αντικρούει τη άποψη του Kamerbeek, ενώ ο Garvie (1998), σ. 169 ad 485-524 θέτει το πρόβλημα στη σωστή του βάση λέγοντας ότι στη ρήση αυτή συνυπάρχει το παθητικό στοιχείο και η ρητορική οργάνωση των επιχειρημάτων με στόχο την πειθώ.

1. Ο Stanford (1981) σ. 121 ad 485-524 αναφέρει ότι βασικός στόχος του Σοφοκλή είναι ο χαρακτηρισμός της Τέκμησας. Ωστόσο πιστεύω ότι τα όποια στοιχεία του ήθους της Τέκμησας αναδεικνύονται στην έκκλησή της εξυπηρετούν σε τελική ανάλυση τη ρητορική του λόγου της. Το ήθος της Τέκμησας πρέπει να συμμορφωθεί με τις απαιτήσεις της πράξεως, δηλαδή η ηθογραφική της παρουσίαση είναι παρεπόμενο του προκαθορισμένου δραματικού της ρόλου στο έργο. Βλ. Budelmann (2000) σ. 66: «Potentially ...the interest of agon speeches lies in the quality of the argument rather than in the character who delivers it». Ουσιαστικά η σχέση της Τέκμησας με τον Αίαντα αποτελεί τη βάση του όποιου χαρακτηρισμού της. Γι' αυτό βλ. Bal (1999) σ. 125 όπου ένα από τα στοιχεία δόμησης του χαρακτήρα είναι και η σχέση του με τα άλλα πρόσωπα: «relations with others also help to build the image of a character».

2. Ο αρχαίος σχολιαστής επισημαίνει συχνά την επιχειρηματολογική επιδεξιότητα της Τέκμησας, [Χριστοδούλου (1977) σ. 121] ad 485a (*καὶ ὅταν τὰ ἐαυτῆς ὑποβάλλῃ, τεχνικῶς ἐπιχειρεῖ, μαλθακώτερόν πως καθιστῶσα τὸν Αἴαντα*), [Χριστοδούλου (1977) σ. 122] ad 485c (*τεχνικὸς ὁ λόγος ἐκ προοιμίου καὶ εἰς ἔλεον ἱκανὸς ἐπισπᾶσθαι*). Οι όροι *τεχνικῶς* / *τεχνικὸς νομίζω* πως αναδεικνύουν τον έντεχνο χαρακτήρα του λόγου της Τέκμησας.

3. Βλ. Reinhardt (1979) σσ. 21-2: «Ajax' thoughts of his father, his home, his son, respect and shame are to him reasons for committing suicide; but precisely the same ideas appear to Tecmessa as reasons for not committing suicide», Holt (1981) σ. 278 «She accepts Ajax' values and appropriates his ethical terms, but redefines the motto to recommend a different course of action» και Easterling (1984) σσ. 2, 3, 6.

4. Βλ. Περυσινάκης (1996) σσ. 250-54 όπου αναφέρεται στην ύπαρξη όρων που καλύπτουν συνεργατικές και ανταγωνιστικές αξίες και επισημαίνει (σ. 254) ότι «μια κοινωνία *ἀγαθῶν* χωρίς συνεργατικές αξίες θα αυτοκαταστρέφονταν».

Μπορούμε να πούμε ότι η αρχή του *ὠφελεῖν τοὺς φίλους...* / *...βλάπτειν τοὺς ἐχθροὺς* προσδιορίζει έναν κώδικα συμπεριφοράς που συναίρει τις συνεργατικές και ανταγωνιστι-

(3) οι θεματικές και εκφραστικές απηχήσεις της ιλιαδικής ομιλητικής σκηνής Έκτορα - Ανδρομάχης (Ζ 407 - 39) χρησιμοποιούνται από την Τέκμησσα για να εξυπηρετήσει την επικοινωνιακή στρατηγική της και να ενισχύσει την αποτελεσματικότητα κάποιων επιχειρημάτων της¹.

Από την αρχή του λόγου της φαίνεται ότι ο στόχος της Τέκμησσας είναι να προκαλέσει το ενδιαφέρον του Αίαντα και να τον επηρεάσει· έτσι αρχίζει με την προσφώνηση ὦ δέσποτ' Αίας (4985) που προγραμματικά δηλώνει ότι η ρητορική της εστιάζεται στη βουλευτική / κατευθυντική λειτουργία². Η προσφώνηση ὦ δέσποτ' αποτελεί στοιχείο ενδεικτικό των κοινωνικών χαρακτηριστικών του ομιλητή (Τέκμησσα), του ακροατή (Αίας) και της μεταξύ τους σχέσης. Η Τέκμησσα θέτει εξ αρχής το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εκδηλώνεται η «πράξη ομιλίας» της και υπογραμμίζει τον περιορισμό που επιβάλλει η ανώτερη ιεραρχική θέση του Αίαντα³. Συγχρόνως όμως η Τέκμησσα με την προσφώνηση δέσποτ' τονίζει και τις υποχρεώσεις προς τα μέλη του οίκου που απορρέουν από την ιεραρχική αυτή θέση του Αίαντα⁴.

κές αξίες. [Για την αρχή αυτή βλ. και Blundell (1989) σσ. 28-59]. Η μονομέρεια και μονολιθικότητα του Αίαντα εκφράζεται με την επιλογή του να ακολουθήσει τις επιταγές του 2ου μέρους της φράσης αγνοώντας τις ηθικές του υποχρεώσεις προς τους φίλους. Αντίθετα η Τέκμησσα προσπαθεί να επηρεάσει «την ανάπτυξη της ηθικής υπευθυνότητας» [Περυσινάκης (1996) σ. 254] του Αίαντα δίνοντας το προβάδισμα στις συνεργατικές αξίες. Βλ. την ανάλυσή μας στις σσ. 166-68 της παρούσας εργασίας.

1. Οι περισσότερες αναλύσεις της ομιλητικής σκηνής του έργου *Αίας* έχουν εστιάσει το ενδιαφέρον τους κυρίως στις δομικές, θεματικές και εκφραστικές αναλογίες με το ομηρικό της πρότυπο καθώς και στην εξήγησή τους. Απ' όσο γνωρίζω κανείς δεν έχει τονίσει τη συμβολή της διακειμενικής υπόμνησης στη ρητορική του λόγου της Τέκμησσας. Εξαίρεση αποτελεί ο Ormand σ. 49 ο οποίος κάνει την πολύ σημαντική παρατήρηση ότι οι αναφορές στο έπος συνιστούν μια συνειδητή διακειμενική πράξη που διαμορφώνει το κριτήριο για την πρόσληψη των επιχειρημάτων ως «meta - argument». Βλ. επίσης και την ανάλυσή του στις σσ. 49-50. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ερμηνευτική προσέγγιση του Ροε (1987) σσ. 45-49, όπου εξετάζει σε τι αποσκοπεί η παρωδία της σκηνής Έκτορα - Ανδρομάχης στο έργο *Αίας*, καθώς και του Μαρωνίτη (1999) σσ. 142-48.

2. Βλ. Νάκας (1995) σσ. 208-10.

3. Γενικά για το θέμα του προσδιορισμού του κοινωνικού πλαισίου και των περιορισμών που εισάγει η ιεραρχία στις «πράξεις ομιλίας» βλ. Ευσταθίου (1993) σ. 7. Για την προσφώνηση δέσποτ' βλ. Easterling (1984) σ. 3 και Synodinou (1987) σ. 99 και σημ. 2 και 6.

4. Η ίδια η ετυμολογία της λέξης δεσπότης αναδεικνύει τις κοινωνικές αξίες στις οποίες παραπέμπει η λέξη και προβάλλει τις υποχρεώσεις του αρχηγού ενός οίκου προς τα μέλη του. Γι' αυτό βλ. Benveniste (1969) σσ. 304-5 και σ. 307 για τη σημασία της ρίζας *dem - (δεσπότης = *dem(s) - poti.)

Η προσφώνηση ὦ δέσποτ' Αἴας αποτελεί την πιο κατάλληλη εισαγωγή για την πρώτη έκκληση της Τέκμησας: ὦ δέσποτ' Αἴας, τῆς ἀναγκαίας τύχης | οὐκ ἔστιν οὐδέν μείζον ἀνθρώποις κακόν. | ἐγὼ δ' ἔλευθέρου μὲν ἔξέφυν πατρός, | εἴπερ τινὸς σθένοντος ἐν πλούτῳ Φρυγῶν· | νῦν δ' εἰμὶ δούλη. θεοῖς γὰρ ὦδ' ἔδοξέ πον | καὶ σῆ μάλιστα χειροί. (485 - 90)¹. Οι στίχοι 485 - 86 περιέχουν μια γνώμην με γενική ισχύ. Η Τέκμησσα, ἐντάσσοντας την ατομική περίπτωση (487 ἐγὼ δ', 489 νῦν δ' εἰμὶ δούλη) σε μια ευρύτερη κατηγορία περιπτώσεων όπου η ἀνάγκη (485 τῆς ἀναγκαίας τύχης) είναι αποφασιστικός παράγοντας, τονίζει την κοινή μοίρα των ανθρώπων και κερδίζει τη συμπάθεια του κοινού². Παράλληλα υπαινίσσεται ότι ακόμη και η ιδιαίτερη περίπτωση του Αἴαντα μπορεί να υπαχθεῖ στις περιπτώσεις όπου κυριαρχεῖ η ἀνάγκη. Εξωγενεῖς παράγοντες που αποδίδονται με τον ὄρο ἀναγκαία τύχη οδήγησαν την ἴδια στην κατάσταση της δουλείας· παρόμοιες είναι οι αιτίες που οδήγησαν και τον Αἴαντα στο αδιέξοδο που βρίσκεται³. Συνεπώς, ἔμμεσα η προτροπή της προς τον Αἴαντα είναι: δεν μπορείς εσύ, ὅπως κι ἐγώ, να αποδεχθεῖς την αλλαγή που οφείλεται στην ἀναγκαίαν τύχην;⁴

Η αντιστοιχία της δικῆς της περίπτωσης μ' αυτή του Αἴαντα δηλώνεται και με τη χρήση αντιστοιχίων εκφραστικών τρόπων. Η Τέκμησσα χρησιμοποιεῖ για τον εαυτό της το σχῆμα ἐγὼ δ' ...ἔξέφυν (παρελθόν) — νῦν δ' εἰμὶ δούλη (παρόν) που χρησιμοποίησε και ο Αἴας για να αναδείξει το αδιέξοδο της παρούσας κατάστασής του. Ὅμως η Τέκμησσα αντιπαραθέτει στην ἀρνήση του Αἴαντα να δεχθεῖ τα νέα δεδομένα, τη δική της στάση ἀπόλυτης αποδοχῆς της παρούσας κατάστασης. Αυτό καθίσταται σαφές ἀπὸ τον ἀπόλυτο τρόπο της διατύπωσης νῦν δ' εἰμὶ δούλη. Στὴν ἀρχὴ του στίχου ἐμφατικά δηλώνεται η μετάβαση στο παρόν (νῦν δ'), ἐνῶ η τοποθέτηση της λέξης δού-

1. Ο Stanford (1981) σσ. 121-26 χωρίζει το λόγο στα εξῆς μέρη: 485-90 (1η έκκληση), 490-505 (2η έκκληση), 506-9 (3η έκκληση), 510-13 (4η έκκληση), 514-22 (5η έκκληση), 523-24 (τελική έκκληση, κατακλειδα του λόγου).

2. Για τον ιδιαίτερο επικοινωνιακό στόχο που επιτυγχάνει ο ομιλητῆς με τη χρήση των γνώμων βλ. Budelmann (2000) σ. 65.

3. Για τη σημασία της ἀνάγκης βλ. Garvie (1998) σ. 170 ad 485-6: «In Greek thought ἀνάγκη, «necessity», may refer to any constraint imposed on one either by circumstances or by other people».

4. Γι' αυτήν την ἀποψη βλ. Kamerbeek (1963) σ. 106 ad 485sq και Stanford (1981) σ. 121 ad 485-90. Η επιλογή της Τέκμησας πιθανόν ανταποκρίνεται στο γενόλεκτο που προσιδιάζει στο γυναικείο φύλο, το οποίο ἔχει την τάση να χρησιμοποιεῖ συχνότερα ἔμμεσες / συγκαλυμμένες ποικιλίες γλωσσικῶν πράξεων. Παράλληλα ὅμως η επιλογή αυτή εξυπηρετεῖ και την επικοινωνιακή της στρατηγική. Για τις διακρίσεις που υιοθετούμε ἐδῶ βλ. Χαραλαμπάκης (1992) σσ. 121 (γενόλεκτο), 134-35.

λη στη θέση της πενθημιμερούς τομής του στίχου, όπου υπάρχει και ισχυρή στίξη, τονίζει τον αμετάκλητο και οριστικό χαρακτήρα αυτού του παρόντος που βιώνει η Τέκμησσα.

Η κατάσταση αυτή αποδίδεται από την Τέκμησσα στους θεούς (θεοὶς γὰρ ᾧδ' ἔδοξέ που) και στον ίδιο τον Αίαντα (και σὴ μάλιστα χειρὶ). Η Τέκμησσα χωρίς να γίνεται ασεβής υποβαθμίζει κάπως το ρόλο των θεῶν (που) και τονίζει πόσο καθοριστική (μάλιστα) υπήρξε η συμβολή του Αίαντα στην υποδούλωσή της, ώστε να τονώσει τον εγωισμό του Αίαντα αναγνωρίζοντας τον अपαράβλητο ηρωισμό του¹.

Η Τέκμησσα, ακολουθώντας τα διδάγματα της ρητορικής, φροντίζει ώστε με το προσοίμιον του λόγου της να κερδίσει την εύνοια του αποδέκτη του λόγου τονώνοντας την αυτοπεποίθησή του: η χρήση του υπερθετικού βαθμού του επιρρήματος (μάλιστα) και η τοποθέτησή του στην εμφρατική θέση της πενθημιμερούς τομής σε συνδυασμό με την τοποθέτηση της λέξης χειρὶ στη θέση της εφθημιμερούς τομής του στίχου, όπου υπάρχει ισχυρή στίξη, αναδεικνύει τον απόλυτο χαρακτήρα της δύναμης του Αίαντα². Ο ποιητής χρησιμοποιώντας τις τομές, δηλ. τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του ιαμβικού τρίμετρου στίχου ως στοιχεία του ύφους, αναδεικνύει την προθετι-

1. Η Τέκμησσα γνωρίζει πολύ καλά τον εγωκεντρικό χαρακτήρα του Αίαντα όπως επίσης γνωρίζει ότι και η πρόσφατη εμπειρία του τον έχει κάνει πολύ ευαίσθητο στο θέμα της επέμβασης των θεῶν στις ενέργειές του. Με την αντιπαράθεση που-μάλιστα η Τέκμησσα υποβαθμίζει το ρόλο των θεῶν σε σχέση με τον απόλυτα επιβεβαιωμένο ενεργητικό ρόλο του Αίαντα, χωρίς όμως να διαπράττει ασέβεια. Η Τέκμησσα δεν αρνείται τον καθοριστικό ρόλο των θεῶν στη ζωή της (η λέξη θεοὶς τοποθετείται στην εμφρατική 1η θέση μετά την πενθημιμερὴ τομή του στ. 489) αλλά με το που εισάγεται ένας δισταγμός από την πλευρά της, καθώς και η ἴδια δεν είναι σε θέση να διατυπώνει με απόλυτο τρόπο απόψεις για τη θέληση (ἔδοξε) των θεῶν. Ο άνθρωπος μπορεί να είναι απόλυτα βέβαιος μόνο για όσα ο ίδιος έχει δοκιμάσει· γι' αυτό με κατηγορηματικό τρόπο (μάλιστα) περιγράφει την εμπειρία της υποδούλωσής της από τον Αίαντα. Γι' αυτά βλ. Stanford (1981) σ. 122 ad 489-90 και Garvie (1998) σ. 170 ad 489-90.

2. Με τη χρήση του ουσιαστικού χειρὶ η Τέκμησσα προσδιορίζει την εξουσιαστική δύναμη του Αίαντα. Γι' αυτό βλ. Kamerbeek (21963) σ. 107 ad 490. Γενικότερα όμως οι χείρες παρουσιάζονται ως προέκταση της φυσικής δύναμης του ανθρώπου και ως σύμβολα της ανωτερότητάς του σε σχέση με τους αντιπάλους του. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ο Αίας έχει περιγράψει την αποτυχία του να επιβληθεί χρησιμοποιώντας τον ίδιο όρο [(439-440) πβλ. και 364-66]. Η Τέκμησσα αντιπαράθετε στην προηγούμενη αποτυχία του Αίαντα να αναγνωριστεί δημόσια η δύναμη των χειρών του την δική της απόλυτη κατηγορηματική και μη υποκείμενη σε αμφισβήτηση αποδοχή της δύναμής του (και σὴ μάλιστα χειρὶ). Μ' αυτόν τον τρόπο παρουσιάζει τη δική της υποδούλωση ως το αναμφισβήτητο και διαρκές σήμα της δύναμής του, γεγονός που καταξιώνει —κατά τη γνώμη της— τον Αίαντα στα μάτια του κοινωνικού συνόλου. Συνεπώς για την Τέκμησσα δεν ισχύει η ατίμωση που ο Αίας πρόβαλε ως βασικό λόγο της επιλογής του να αυτοκτονήσει.

κόττητα του ομιλητή (Τέκμησσα) και την επίδραση που επιδιώκει να ασκήσει στον ακροατή (Αίας)¹.

Με τους στίχους 485 (*ὦ δέσποτ' Αἴας*) και 489 (*νῦν δ' εἰμι δούλη*) η Τέκμησσα προσδιορίζει εξαρχής την ιεραρχική σχέση της με τον Αίαντα. Ωστόσο, για να έχει κάποια δύναμη ο λόγος της, η Τέκμησσα πρέπει να δείξει ότι εκπέμπεται από τον κατάλληλο πομπό, δηλ. να τονίσει ότι από την κοινωνική της θέση έχει τη δικαιοδοσία να απευθύνει αυτή την έκκληση στον Αίαντα². Αυτό επιχειρεί με τους στίχους 490 - 93, οι οποίοι εισάγουν την έκκληση των στίχων 490 - 505: *τοιγαροῦν, ἐπεὶ / τὸ σὸν λέχος ξυνήλθον, εὖ φρονῶ τὰ σά, / καὶ σ' ἀντιάζω πρὸς τ' ἐφροστίου Διὸς / εὐνής τε τῆς σῆς, ἧ σνηγλάχθης ἐμοί.*

Η Τέκμησσα χρησιμοποιώντας τους όρους *λέχος* και *εὐνή* αναδεικνύει τη συζυγική κλίση σε ερωτικό κέντρο³ προσδίδοντας στην παρασυζυγική της σχέση με τον Αίαντα το χαρακτήρα της νόμιμης συζυγίας (εμφατικά με την επανάληψη *εὐνή - λέχος*) που προστατεύεται από τον *ἐφροστίου Δία*. Παράλληλα με τη διακειμενική υπόμνηση του ανάλογου όρκου της Ἴρας (Ο 39)⁴ η Τέκμησσα υιοθετεί έναν οικείο κώδικα επικοινωνίας που ενεργοποιεί την προσληπτικότητα του κειμένου και χειραγωγώντας τον δέκτη (εσωτερικό και εξωτερικό) στοχεύει στην ευκολότερη επιβολή του μηνύματος:⁵ *ὅσα δικαιώματα ἔχει ἡ Ἴρα στον παντοδύναμο σύζυγό της, ἄλλα τόσα ἔχει κι αὐτὴ στον πανίσχυρο Αἴαντα.*

Η χρήση των σύνθετων ρημάτων με πρώτο συνθετικό την πρόθεση *σύν* (*ξυν - ἦλθον, συν - ἠλλάχθης*) προβάλλει εμφατικά το στοιχείο της φιλότητος και της αμοιβαιότητας της σχέσης⁶. Με ιδιαίτερη φροντίδα η Τέκμησσα

1. Βλ. Mossman (1995) σ. 101: «rhetoric and the other formal elements of tragedy (diction, metre, lyric, structure), with all their stylisation of reality are advantages for, rather than constraints on the poets».

2. Γι' αυτό βλ. Ευσταθίου (1993) σ. 14.

3. Μαρωνίτης (1999) σ. 94.

4. Ο αρχαίος σχολιαστής επισήμανε τη διακειμενική αυτή υπόμνηση. Γι' αυτό βλ. Σχόλια [Χριστοδούλου (1977) σ. 123] ad 492: *καὶ τὸ σεμνὸν τῆς κοίτης χρήσιμον, ὅπου γε καὶ τὸ σεμνῶτατον τῶν προσώπων περὶ δικαιωμάτων πρὸς ἄνδρα καὶ γυναῖκα διαλεγόμενον αὐτὸ τοῦτο ὄμνουσιν (Hom. Ο 39)· σὴ θ' ἱερὴ κεφαλὴ καὶ νωίτερον λέχος αὐτῶν. ὅρα δὲ ὅτι ἐκατέρωθεν θηλείας ὁ τοιοῦτος λόγος πρόσκειται.*

5. Μέσω της διακειμενικότητας διασφαλίζεται η πρόσληψη του μηνύματος και διαμορφώνονται τα κριτήρια για την αξιολόγησή του από το κοινό. Για τη διακειμενικότητα γενικά βλ. Σιαφλέκης (1994).

6. Η χρήση δύο συνθέτων με πρώτο συνθετικό την πρόθεση *σύν* εμπίπτει στην κατηγορία της επιτακτικής επανάληψης που οφείλεται σε ψυχολογικούς λόγους (υπαγορεύεται από την έντονη συναισθηματική κατάσταση της Τέκμησσας και προσδίδει παθη-

οικοδομεί σταδιακά μια νέα, διαφορετική απ' αυτή του Αίαντα, αντίληψη της ευγένειας που νοηματοδοτείται από την *φιλίαν*, δηλ. από το πλέγμα των υποχρεώσεων προς τους ανθρώπους του οίκου¹. Η προγραμματική διαβεβαίωση της Τέκμησας προς τον Αίαντα ότι *εὔ φρονῶ τὰ σά αφενός απορρέει απ' αυτό το πλαίσιο φιλίας που οριοθετείται από τους ρηματικούς τύπους ξυνήλθον - συνηλλάχθης και αφετέρου αντλεί το επαληθευτικό της κύρος από τον όρκο (πρός τ' έφεστίου Διός).*

Αν η *φιλία* είναι ο ένας πόλος του λόγου της Τέκμησας, ο άλλος είναι η έννοια της *τιμῆς*, όπως φαίνεται από την έκκλησή της: *μη μ' αξιώσης βάξιν ἀλγεινῆν λαβεῖν / τῶν σῶν ὑπ' ἐχθρῶν, χειρίαν ἐφείς τινί* (494 - 95). Σ' ένα πολιτισμό ντροπής το υψηλότερο αγαθό είναι η κατάκτηση της δημόσιας εκτίμησης· υπό αυτό το πρίσμα η χρήση της φράσης *βάξιν ἀλγεινῆν λαβεῖν / τῶν σῶν ὑπ' ἐχθρῶν* τονίζει τον εξωγενή χαρακτήρα και την κοινωνική προέλευση της *τιμῆς* της ίδιας της Τέκμησας. Ωστόσο η έκθεση της ίδιας στα προσβλητικά σχόλια (*βάξιν ἀλγεινῆν*) των εχθρών του Αίαντα, ουσιαστικά αποτελεί πλήγμα και για τον ίδιο τον Αίαντα². Σ' ένα τέτοιο πλαίσιο κοινωνικού επικαθορισμού της *τιμῆς*, η Τέκμησσα φροντίζει να προσδιορίσει ακριβώς τη σχέση των ατόμων αυτών, από τα οποία εξαρτάται η αναγνώριση της αξίας της ίδιας, με τον Αίαντα: *τῶν σῶν ὑπ' ἐχθρῶν*. Με την πρόταξη

τικότητα στο λόγο) και επικοινωνιακούς λόγους (η Τέκμησσα με έμφαση θέλει να επιβεβαιώσει τη σημασία της σχέσης της με τον Αίαντα). Επίσης έχει ιδιαίτερη σημασία ότι χρησιμοποιεί το α' (*ξυνήλθον*) και β' (*συνηλλάχθης*) γραμματικό πρόσωπο αντίστοιχα, ώστε να αναδείξει και μ' αυτόν τον τρόπο την απόλυτη αμοιβαιότητα της σχέσης τους. Για το ρόλο και τη λειτουργία της εμφατικής επανάληψης βλ. Νάκας (1996) σσ. 231-32. Για τη σημασία της χρήσης συνθέτων με πρώτο συνθετικό την πρόθεση *σύν* βλ. Stanford (1981) σ. 265 σημ. 11 και Blundell (1989) σσ. 103-105.

1. Γι' αυτό βλ. Blundell (1989) σ. 75. Για τη σημασία της *φιλίας* βλ. Benveniste (1969) σσ. 340-44 και Goldhill (1986) σ. 82.

2. Παρόμοια σκέψη είχε εκφράσει και ο Χορός των ναυτών στην *πάροδο* (134-200) του έργου. Η εξάρτησή τους από τον Αίαντα σε *ζητήματα* πρακτικά και ηθικά εμφανίζεται απόλυτη. Σ' ένα πολιτισμό ντροπής οποιαδήποτε αμαύρωση του ονόματος του Αίαντα φέρει *δυσκλειαν* (142-43) και *αισχύνην* (173) και στους ναύτες. Στην *πάροδο* του έργου η *ἀλγεινή βάξις* που επικαλείται η Τέκμησσα έχει το αντίστοιχό της στην *φάτιν* (*ὦ μεγάλα φάτις, ὦ μᾶτερ αἰσχύνῃς ἐμᾶς* 173-74, *ἀλλ' ἀπερῦκοι / και Ζεὺς κικάν και Φοῖβος Ἀργείων φάτιν* 185-86, *κικάν φάτιν ἄρη* 191), που χρησιμοποιείται κατά τέτοιο τρόπο από το Χορό ώστε να δείξει ότι η αρνητική κοινωνική αξιολόγηση των ενεργειών του Αίαντα έχει άμεσο αντίκτυπο και στην δική τους *τιμῆν*, δηλ. πλήττει άμεσα την ηθική τους υπόσταση. Η Τέκμησσα χρησιμοποιεί αυτό το γενικό πλαίσιο του πολιτισμού της ντροπής που θέτει ο Χορός και προσπαθεί να το αξιοποιήσει προς όφελός της: οποιαδήποτε αμαύρωση του ονόματος της ίδιας πλήττει ανεπανόρθωτα την *τιμῆν* του Αίαντα. Γι' αυτό το συσχετισμό βλ. Garvie (1998) σ. 170 ad 494.

της κτητικής αντωνυμίας του δευτέρου προσώπου (*τῶν σῶν*) και την τοποθέτηση του προσδιοριζόμενου *ἐχθρῶν* στη θέση της πενθημιμερούς τομής, όπου ακολουθεί σημείο στίξης, η Τέκμησσα με έμφαση προβάλλει ως το αθώο θύμα της προσωπικής διαμάχης του Αίαντα με τους Αργείους. Επιπλέον με την προτροπή *μη μ' ἀξιώσης* που απευθύνει προς τον Αίαντα τονίζει ότι ο ίδιος είναι η αποκλειστική αιτία της ενδεχόμενης «απαξίωσης» της.

Η Τέκμησσα φροντίζει να γίνει σαφές ότι εξαρτάται απόλυτα από τις αποφάσεις του Αίαντα, όπως φαίνεται από τη φράση *χειρίαν ἐφείς τινι*. Η χρήση της μετοχής *ἐφείς* αποδίδει, κατά τη γνώμη μας, με τον καλύτερο τρόπο την έννοια της σκόπιμης / ηθελημένης εγκατάλειψης της Τέκμησσας από τον Αίαντα¹. Με τό ρήμα *ἐφήμι* η πράξη εγκατάλειψης της Τέκμησσας από τον Αίαντα προσλαμβάνεται ως προσωπική συνειδητή επιλογή του, που απορρέει από τη βούληση, γεγονός που αποδεικνύει ότι η πρόθεση που του καταλογίζεται συνυφάνεται με την ευθύνη.

Το αποτέλεσμα αυτής της επιλογής του Αίαντα περιγράφεται από την Τέκμησσα στους στίχους 496 - 505: *ἤ γάρ θάνης σὺ καὶ τελευτήσας ἀφῆς, / ταύτη νόμιζε καὶ τῇ τόθ' ἡμέρα | βία ξυναρπασθεῖσαν Ἀργείων ὕπο | ξὸν παισὶ τῶ σῶ δουλίαν ἔξειν τροφήν. | καὶ τις πικρὸν πρόσφθεγμα δεσποτῶν ἔρει | λόγους ἰάπτων, «ἴδετε τῆν ὀμεννέτιν | Αἴαντος, δς μέγιστον ἴσχυσε στρατοῦ, οἷας λατρείας ἀνθ' ὅσον ζῆλου τρέφει». | τοιαῦτ' ἔρει τις. καὶ μὲν δαίμων ἔλα, | σοὶ δ' αἰσχρὰ τάπη ταῦτα καὶ τῶ σῶ γένει*. Ενώ η Τέκμησσα σέβεται τις επιλογές του Αίαντα και του αναγνωρίζει τον απόλυτο έλεγχο αυτών των επιλογών (*ἐφείς*), στους στίχους 496 - 97 τονίζει ότι με το θάνατό του (*θάνης - τελευτήσας*) ο Αίας χάνει το δικαίωμα επιλογής και ως εκ τούτου η αναπότρεπτη συνέπεια του θανάτου του είναι η εγκατάλειψη της Τέκμησσας (*ἀφῆς*)². Με τη χρήση των δύο συνθέτων του *ἤμι(ἐφείς - ἀφῆς)* σε δύο διαδοχικούς στίχους η Τέκμησσα τονίζει ότι όσο ο Αίας είναι ζωντανός όλα εξαρτώνται από τον ίδιο (*ἐφείς*), ενώ μετά το θάνατό του η πορεία των πραγμάτων ξεφεύγει, όπως είναι φυσικό, από τον έλεγχό του και η ίδια γίνεται έρμαιο

1. Σχετικά με το κριτικό πρόβλημα του στ. 495 και με τον προβληματισμό των μελετητών για το ποιος τύπος πρέπει να προτιμηθεί (*ἐφείς - ἀφείς*) βλ. Jebb (1896) σ. 86 ad 494f, Kamerbeek (²1963) σ. 108 ad 495, Stanford (1981) σ. 122 ad 495, Garvie (1998) σ. 171 ad 495.

2. Η ενλλαγή *ἐφείς - ἀφῆς* δείχνει την ιδιαίτερη ικανότητα της Τέκμησσας στην οργάνωση των επιχειρημάτων της, που υπόκεινται σ' ένα βασικό κανόνα: τη γνώση της ψυχολογικής κατάστασης του δέκτη και την αξιοποίησή της με κάθε τρόπο. Ο αρχαίος σχολιαστής επισημαίνει αυτή την ικανότητα της Τέκμησσας: *ειδυῖα ἀργαίνοντα τὸν Αἴαντα πρὸς τὰς ἐπιτιμήσεις, διαρρήθην μὲν οὐ φησιν, μὴ διάφθευε σαυτόν, στοχαζομένη δὲ τοῦ καιροῦ ἔξωθεν περιέρχεται τὰ ἐπακολουθοῦντα λέγουσα, ὅτι ὑποχειρίαν με τοῖς ἐχθροῖς σὶν τῶ παιδί καταλείψεις [Χριστοδούλου (1977) σ. 124 ad 495 a].*

στα χέρια των Αργείων (ἀφής). Η Τέκμησσα προβάλλει την ιδιαίτερη σημασία που έχει γι' αυτήν ο θάνατος του Αίαντα (θάτης - τελευτήσας) και τοποθετώντας στην εμφατική θέση της πενθημιμερούς τομής τον αντωνυμικό τύπο του δευτέρου προσώπου (σύ) δείχνει ότι το κέντρο της ζωής της είναι ο Αίας.

Η διόρθωση των γραφών των χειρογράφων ει / ἦν από τον Bothe σε ἦ στο στίχο 496 δίνει μεγαλύτερη δύναμη στο επιχείρημα της Τέκμησσας και προσθέτει πάθος στην έκκλησή της, αφού αυτή η τελευταία μέρα της ζωής του Αίαντα θα είναι η πρώτη μέρα της δυστυχίας της¹. Στο στίχο 497 η Τέκμησσα με την τοποθέτηση του κάμῃ (καὶ ἐμῃ) στη θέση της εφθημιμερούς τομής, δηλ. σε εμφατική θέση αντίστοιχη με αυτή του σύ στον προηγούμενο στίχο, εκφράζει την πεποίθησή της ότι η σχέση τους είναι ἀρρηκτη και παράλληλα προβάλλει την απόλυτη εξάρτησή της από τον Αίαντα². Στην ἀρρηκτη συζυγική σχέση έρχεται να προστεθεί και η ύπαρξη του παιδιού (ξὺν παιδί τῷ σῷ) που καθιστά το δεσμό των συζύγων ακόμη πιο ισχυρό και τις ευθύνες του Αίαντα μεγαλύτερες, όπως τονίζεται με τη χρήση της κτητικής αντωνυμίας του δευτέρου προσώπου (τῷ σῷ) στην εμφατική θέση της πενθημιμερούς τομής του στίχου 499³.

Στο στίχο 499 η Τέκμησσα εισάγει και το θέμα της τροφής, που θα αποτελέσει κυρίαρχο επιχείρημα στη συνέχεια του λόγου της (503, 510 - 11) και βασικό σημείο στην «απάντηση» του Αίαντα (545 - 82)⁴. Η τροφή συνδέεται με τις υποχρεώσεις που έχει η οικογένεια απέναντι στα μέλη της. Η Τέκμησσα φροντίζει ώστε το θέμα της τροφής να τοποθετηθεί στα συμφραζόμενα που αφορούν το γιο του Αίαντα ώστε η έκκληση που κάνει για την προσωπική της σωτηρία να έχει μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα. Ενώ το συντακτικό υποκείμενο του απαρεμφάτου ἔξειν (499) βρίσκεται στο στίχο 497 (κάμῃ) και ουσιαστικά το δουλίαν ἔξειν τροφήν (499) αφορά πρωτίστως την ίδια, η Τέκμησσα τοποθετώντας τον εμπρόσθετο προσδιορισμό ξὺν παιδί τῷ σῷ στον ίδιο στίχο (499) τονίζει τις συνέπειες που θα έχει η αυτοκτονία του Αίαντα στο γιο του.

Στη συνέχεια, με ιδιαίτερα παραστατικό τρόπο, περιγράφει τη ζωή που την περιμένει μετά το θάνατο του Αίαντα. Η παράθεση, σε ευθύ λόγο, των προσβλητικών και υβριστικών εκφράσεων που θα μπορεί ο καθένας να εκτο-

1. Βλ. Jebb (1896) σ. 81 ad 496 και Stanford (1981) σ. 122 ad 496.

2. Βλ. Garvie (1998) σ. 171 ad 496-7: «the repetition of the key idea of Ajax' death serves to stress the connection between it and the fate of Tecmessa herself, as do the emphatic pronouns 'you' and 'I too'».

3. Βλ. Garvie (1998) σ. 171 ad 499 «'Your' is emphatic: Ajax is reminded that his son depends on him».

4. Γι' αυτό βλ. Stanford (1981) σ. 131 ad 563.

ξεύσει (*ιάπτων*)¹ στην ανυπεράσπιστη Τέκμησσα, προσδίδει παθητικότητα στην περιγραφή. Ιδιαίτερη σημασία έχει και η επανάληψη των λέξεων *δεσπότης* (500 *δεσποτών* - 485 *ὁ δέσποτ' Αἴας*), *εὐνή* (501 *ὀμμενέτιν*, 493 *εὐνής*) και *τρέφειν* (503 *τρέφει*, 499 *τροφή*). Η μεταβολή του περιβάλλοντος όπου χρησιμοποιούνται οι επαναλαμβανόμενες λέξεις, αυτομάτως προσδίδει στην πληροφορία νέες διαστάσεις:² (1) η χρήση της λέξης *δεσπότης* στο στίχο 500 σηματοδοτεί την αποδυνάμωση των κοινωνικών αξιών του οίκου, στις οποίες παραπέμπει η προσφώνηση του στίχου 485, και οριοθετεί απλώς το πλαίσιο των ιεραρχικών σχέσεων (*δεσπότης* = κύριος / Τέκμησσα = δούλη). (2) Η επανάληψη της λέξης *εὐνή* στον χαρακτηρισμό *ὀμμενέτιν* επαναφέρει το θέμα της νόμιμης συζυγίας με ακόμη μεγαλύτερη έμφαση (*ὀμμενέτιν*: η Τέκμησσα μοιράζεται το κρεβάτι του Αίαντα και αυτό της δίνει το δικαίωμα να μετέχει του κύρους του) και παρουσιάζει την πτώση της ακόμη πιο τραγική [στην προηγούμενη επίζηλη θέση της νόμιμης συζύγου αντιπαρατίθεται η κατάσταση δουλείας στην οποία θα περιπέσει (*λατρείας*)]³ (3) Η επαναφορά στο θέμα της *τροφής* με την επιλογή του ρήματος *τρέφει* (503) αντί του *ἔχει* αναδεικνύει όλο το φάσμα των υποχρεώσεων του Αίαντα προς την ίδια, προς το γιο του, προς τους γέροντες γονείς του.⁴ Επίσης σημαντική είναι και η διάκριση των χρόνων: *ὄς μέγιστον ἴσχυσε* (ἀόριστος) - *τρέφει* (ενεστώτας). Παρά την έμμεση φιλοφρόνηση⁵ που απευθύνει η Τέκμησσα στον Αίαντα, προβάλλοντας το θέμα της απόλυτης (*μέγιστον*) αναγνώρισης της αξίας του, φροντίζει παράλληλα να δείξει με τη χρήση του αορίστου *ἴσχυσε* πως ο θάνατός του καθιστά την ισχύ του Αίαντα ένα αμετάκλητο παρελθόν⁶, ενώ τη δική της δυστυχία διαρκώς παρούσα (*τρέφει*).

1. Για τη σημασία του ρήματος *ιάπτω* βλ. Jebb (1896) σ. 82 ad 500f και Kamerbeek (21963) σ. 108 ad 500, 501.

2. Για το ρόλο της επανάληψης βλ. Μπαμπινιώτης (21991) σ. 267.

3. Τις απόψεις που διατυπώνονται σχετικά με τη σημασία της λέξης *ὀμμενέτις* οφείλω στις υποδείξεις της καθηγήτριας του Παν/μίου Ιωαννίνων Κ. Συνοδινού. Για την αντίθετη άποψη που διακρίνει στη λέξη αυτή έναν υποτιμητικό και αρνητικό χαρακτήρα βλ. Stanford (1981) σ. 123 ad 501-3, ο οποίος σχολιάζει σχετικά: «Tecmessa imagines the Greeks calling her, contemptuously, *ὀμμενέτιν*». Αντίθετα ο Kamerbeek (21963) σ. 109 ad 501 δεν είναι πεπεισμένος για το αρνητικό περιεχόμενο της λέξης.

4. Η χρήση του *τρέφειν* αντί του *ἔχειν* είναι σκόπιμη, όπως σωστά επισημαίνει ο Stanford (1981) σ. 123 ad 503. Βιβλιογραφία σχετικά με τη σημασία της λέξης *τροφή* βλ. Γκαστή (1994) σ. 33 σημ. 42.

5. Πβλ. επίσης τη έμμεση φιλοφρόνηση στο *ἄνθ' ὅσον ζήλου*. Γι' αυτό βλ. Stanford (1981) σ. 123 ad 503.

6. Γι' αυτό βλ. Jebb (1967) σ. 83 ad 502ff. Α ντιρρήσεις ο εκφράζει Garvie (1998) σ. 171 ad 500-4.

Σ' αυτό το αποφασιστικό σημείο του λόγου της η Τέκμησσα χρησιμοποιεί τον ενεστώτα *τρέφει* για να περιγράψει μελλοντικά περιστατικά, όπως ρητά δηλώνεται στους στίχους 500 *καί τις ... έρει και* 504 *τοιαυτ' έρει τις*. Μ' αυτόν τον τρόπο παρουσιάζει ως ήδη παρούσες και αναπότρεπτες τις μελλοντικές συνέπειες του θανάτου του Αίαντα με στόχο να αποκτήσει ο αποτρεπτικός της λόγος μεγαλύτερη επιχειρηματολογική βαρύτητα.

Παράλληλα η διακειμενική οργάνωση του μηνύματος είναι τέτοια ώστε να προωθεί ένα «διπλό κατοπτρισμό» σε δύο ιλιαδικά πορτρέτα:¹ της Ανδρομάχης και του Έκτορα. Η παραπομπή στο έπος οριοθετείται μορφολογικά με την μεταγραφή σε ιαμβικό μέτρο *καί τις ... έρει / τοιαυτ' έρει τις*², ενός κατ' εξοχήν ομηρικού μοτίβου εισαγωγής του ευθέως λόγου *ώς ποτέ τις έρέει*. Οι στίχοι 501 - 3, όπου σε ευθύ λόγο παρατίθενται τα προσβλητικά σχόλια των εχθρών του Αίαντα με στόχο την Τέκμησσα, παραπέμπουν στην *Ιλιάδα* Z 459 - 62, όπου ο Έκτωρ φαντάζεται ποια λόγια θα απευθύνουν στην Ανδρομάχη³. Η ίδια η Τέκμησσα, προσδίδοντας στο επιχειρημά της διακειμενική αληθοφάνεια, αναλαμβάνει συγχρόνως το ρόλο του Έκτορα και της Ανδρομάχης και λειτουργεί ως το σημείο σύγκλισης των δύο πόλων του ιλιαδικού ομιλητικού ζεύγους, αναλαμβάνοντας η ίδια εξ ολοκλήρου το βάρος της σωτηρίας της ομιλητικής της σχέσης με τον Αίαντα⁴.

Η διαλογική σχέση με το ιλιαδικό πρότυπο υποβάλλει τον τρόπο ανάγνωσης του διακειμένου και ως εκ τούτου καθιστά αναπόφευκτη τη συγκριση των δύο συζυγικών σχέσεων. Οι στίχοι 501- 3 παραπέμποντας στο ειλικρινές και θερμό ενδιαφέρον του Έκτορα για τη μελλοντική τύχη της Ανδρομάχης οριοθετούν την κριτική στάση των θεατών — αλλά γιατί όχι και της ίδιας της Τέκμησσας — απέναντι στο αντιθετικό πορτρέτο του εγωκεντρικού Αίαντα.⁵ Αυτός ο αρνητικός παραλληλισμός, ο προτεινόμενος από τον

1. Για τον όρο «διπλός κατοπτρισμός» βλ. Μαρωνίτης (1999) σ. 149.

2. Γι' αυτό βλ. Garvie (1998) σ. 171 ad 500-4.

3. *καί ποτέ τις εἴησιν ἰδῶν κατὰ δάκρυ χέουσαν. / «Ἐκτορος ἦδε γυνή, ὅς ἀριστεύεσκε μάχεσθαι / Τρώων ἵπποδάμων, ὅτε Ἴλιον ἀμφιμάχοντο». ὡς ποτέ τις έρέει*

4. Συγχρόνως, η Τέκμησσα προωθώντας τη σύμπτωση της ίδιας με την Ανδρομάχη και του γιου της με το ιλιαδικό αντίστοιχό του, τον Αστυάνακτα, καθιστά προφανή και το δεσμό του Αίαντα με τον Έκτορα. Τα σήματα αυτής της συγγένειας Έκτορα - Αίαντα ανιχνεύονται και στους στίχους 222 (*ἀνέρος αἰθνος* πβλ. *Ιλ.* O 690 ο Έκτωρ ονομάζεται *αἰετός αἰθων*), 260-2, 439. Γι' αυτό βλ. τα σχόλια του Stanford (1981) σ. 90 ad 222, σ. 95 ad 260-2 και σ. 116 ad 439. Ωστόσο αποκτούν την απόλυτη προφάνειά τους στη σκηνή της συζυγικής ομιλίας καθώς και στη συνέχεια του έργου. Γι' αυτό βλ. Μαρωνίτης (1999) σσ. 149-51. Για τη συγγένεια Αίαντα - Έκτορα βλ. Brown (1965-66) σσ. 120-21 και Valakas (1987) *passim*.

5. Για την αντίθεση Έκτορα - Αίαντα βλ. Sorum (1985-86) σ. 369.

ποιητή, ενεργοποιείται μέσω της διακειμενικής οργάνωσης του μηνύματος¹.

Η Τέκμησσα, συνειδητοποιώντας ότι η μοίρα της ίδιας δεν ενδιαφέρει τον Αίαντα ιδιαίτερα, παρακάμπτει με τη φράση *κάμῃ μὲν δαίμων ἑλά* (504) τις συνέπειες που θα έχει γι' αυτήν η έκθεσή της στην υβριστική συμπεριφορά των εχθρών του Αίαντα και επικεντρώνει το ενδιαφέρον της σε ό,τι συνεπάγεται μια τέτοια συμπεριφορά στη γενιά του Αίαντα και κατ' επέκταση στον ίδιο, αφού οι συγγενείς του είναι προέκταση του εαυτού του: *σοὶ δ' αἰσχροῦ τάπη ταῦτα, καὶ τῷ σῶ γένει* (505). Η Τέκμησσα επαναπροσδιορίζει την έννοια του αἰσχροῦ προβάλλοντας την ενότητα του γένους ως αντιστάθμισμα στην εγωιστική αντιμετώπιση της έννοιας του αἰσχροῦ από τον Αίαντα (473)². Με τη χρήση των αντωνυμικών τύπων του δευτέρου προσώπου *σοὶ - τῷ σῶ (γένει)* προωθεί την ταύτιση των ατομικών συμφερόντων του Αίαντα και των συμφερόντων του γένους του γενικότερα³ ενώ συγχρόνως αξιοποιεί την αναφορά *τῷ σῶ γένει* για να περάσει στο επόμενο θέμα της έκκλησής της (506 - 509) που αφορά τους γονεὶς του Αίαντα⁴.

Στους στίχους 506 - 9 το επιχείρημα της Τέκμησσας βασίζεται στο καθήκον που έχει ένας ήρωας να μην εγκαταλείψει τους φίλους (πατέρα - μητέρα): *ἀλλ' αἰδεσσαι μὲν πατέρα τὸν σὸν ἐν λυγρῷ | γήρα προλεῖπον, αἰδεσσαι δὲ μητέρα | πολλῶν ἐτῶν κληροῦχον, ἢ σε πολλὰκις | θεοῖς ἀρᾶται ζῶντα πρὸς δόμους μολεῖν*. Το καθήκον του Αίαντα απέναντι στους γονεὶς του τονίζεται με την τοποθέτηση των λέξεων *πατέρα* και *μητέρα* σε εμφαιτικές θέσεις, στη θέση της εφθήμερου τομῆς του στ. 506 και στο τέλος του στ.

1. Ο ποιητής στην ηθογράφηση του Αίαντα αξιοποιεί (α) την προϋπάρχουσα μυθολογική του ταυτότητα, (β) τον παραλληλισμό του ήρωα —αρνητικό ή θετικό— με άλλους ιλιαδικούς ήρωες (Αχιλλέα, Έκτορα, Οδυσσέα) που επιτυγχάνεται μέσω της διακειμενικότητας και (γ) το δραματικό του ρόλο (το ἦθος υπόκειται στην *πραξι*). Για το (α) βλ. Gellie (1972) σ. 209, για το (β) βλ. Μαρωνίτης (1999) σ. 149 και Goldhill (1990) σ. 109: «the relations between texts are also crucial to the development of characterization» και για το (γ) βλ. Shenker (1999) σ. 641 και σημ. 3. Για τον αρνητικό παραλληλισμό του Αίαντα με τον Αχιλλέα βλ. Minadeo (1994) σ. 3.

2. Βλ. Heath (1987) σ. 182, Jebb (1896) σ. 83 ad 504f, Stanford (1981) σ. 123 ad 504-5, Garvie (1998) σ. 171 ad 504-5.

3. Βλ. Simpson (1969) σ. 96: «Ajax's prime concerns are with his «line» (genos) and for himself to be «noble» (eugenes). Tecmessa has argued forcefully and tellingly that if he commits suicide he endangers his line by exposing his son to slavery».

4. Μ' αυτόν τον τρόπο τα θέματα των υποχρεώσεων που απορρέουν από την *φιλία* και το *γένος* εντάσσονται στη θεματική του οἴκου. Οι σημασίες του οἴκου έχουν εξετασθεί από τον MacDowell (1989). Βλ. και Σχόλια: *διὰ μὲν τοῦ σοί, τὴν ἀνδρείαν, διὰ δὲ τοῦ τῷ σῶ γένει, τοὺς προγόνους. Θανμαστῶς δὲ ἡ προσθήκη τοῦ γένους· αἰσχος γὰρ προστρέφη καὶ τῷ υἱῷ ἐπὶ τούτοις αὐτὸν καταλιπῶν* [Χριστοδούλου (1977) σ. 126 ad 505].

507 αντίστοιχα. Επίσης η τοποθέτηση της κτητικής αντωνυμίας του δευτέρου προσώπου στο στ. 506 (*πατέρα τὸν σὸν*) αμέσως μετά την εφθήμερή τομή προβάλλει ως ιδιαίτερα επιτακτική την έννοια του καθήκοντος που έχει ο Αίας προς τους δικούς του ανθρώπους.

Ωστόσο η Τέκμησσα, ακολουθώντας την τακτική που είδαμε και σε άλλα σημεία του λόγου της, είναι ιδιαίτερα προσεκτική ώστε να δείξει ότι η ίδια δεν αμφισβητεί τον Αίαντα ως τον αποκλειστικό φορέα των αποφάσεων. Η Τέκμησσα επιλέγει τη σύνταξη *αἰδεσαι προλείπων*, δηλ. *αἰδεσαι*+κατηγορηματική μετοχή, για να δείξει την πράξη της εγκατάλειψης των γονέων του Αίαντα ως ήδη συντελεσμένη, αφού η απόφασή του είναι δεδηλωμένη¹. Μ' αυτόν τον τρόπο εκφράζει το σεβασμό της προς τις ειλημμένες αποφάσεις του και παρά την κριτική της απόφασης του Αίαντα, που ενέχει η προστακτική *αἰδεσαι*, δίνει την εντύπωση πως δεν αμφισβητεί το κύρος του. Παράλληλα η φράση *αἰδεσαι προλείπων* αποτελεί μέρος της ρητορικής του λόγου της, αφού εμφανίζοντας το γεγονός της εγκατάλειψης των γέροντων του (*ἐν λυγρῷ γήρᾳ* για τον πατέρα του, *πολλῶν ἐτῶν κληροῦχον* για τη μητέρα του) ολοζώντανο μπροστά στα μάτια του Αίαντα, προσδίδει παθητικότητα στην έκκλησή της.

Τη ρητορική του λόγου της εξυπηρετούν και οι αναφορές στο ομηρικό κείμενο. Ο εμπρόθετος προσδιορισμός *ἐν λυγρῷ γήρᾳ* δεν αποτελεί απλώς ένα επικό φραστικό δάνειο (E 153 *γήραι λυγρῷ*) αλλά ανακαλεί και επαναδραστηριοποιεί τη σημασία που είχε η φράση στο αρχικό πλαίσιο αναφοράς, δηλ. προβάλλει ολοζώντανη την εικόνα ενός πατέρα που στερείται τα παιδιά του².

Η δυναμική του διακειμένου³ αναδεικνύεται με την συγκινησιακή επαναδίπλωση της προστακτικής *αἰδεσαι* (506, 507) η οποία ανακαλεί αφενός τη γνωστή ιλιαδική σκηνή της I ραψωδίας, όπου ο Αίας ως μέλος της πρεσβείας απευθύνει προς τον Αχιλλέα την έκκληση *σὺ δ' ἴλαον ἔνθεο θυμόν, / αἰδεσαι δὲ μέλαθρον* (639 - 40) και αφετέρου τις εκκλήσεις του Πριάμου και της Εκάβης για αἰδῶ προς τους ηλικιωμένους γονεῖς (X 38 κέ, 82 κέ και

1. Βλ. Jebb (1896) σ. 83 ad 506ff, Stanford (1981) σ. 123 ad 506-7 και Garvie (1998) σ. 172 ad 506-7.

2. Γι' αυτό βλ. Stanford (1981) σ. 123 ad 506-7.

3. Η δυναμική του διακειμένου βασίζεται στο ότι οι αναφορές στο έπος είναι αγνωρίσιμες από το κοινό. Επιπλέον η επιλογή της ομηρικής σημασίας του *ἀράομαι* = προσεύχομαι (509) συνιστά απόκλιση από την καθιερωμένη χρήση του στην τραγωδία με τη σημασία «καταριέμαι». Μ' αυτόν τον τρόπο ο ποιητής δηλώνει ότι η διακειμενικότητα συνιστά μια διαδικασία επιλεκτική και παράλληλα καθιστά σαφή την οργάνωση του κειμένου ως διακειμένου. Για τη σημασία του *ἀράομαι* βλ. Garvie (1998) σ. 172 ad 509.

Ω 486 - 92)¹. Συνεπώς, μέσω της ρητορικής της μίμησης, η Τέκμησσα υπενθυμίζει στον Αίαντα ότι η αιδώς, που συγκρατεί τη συνοχή της ομηρικής κοινωνίας, αποτελεί μια αξία που κατ' εξοχήν εντάσσεται στον προσωπικό ηρωικό του κώδικα, ενώ παράλληλα η προστακτική αιδεσαι με τη βιωματική σημασία της έχει ένα ιδιαίτερο συναισθηματικό αντίκτυπο στον Αίαντα καθώς ανήκει στο ιδιόλεκτό του².

Συγχρόνως, όμως, με την υπόμνηση του πλέγματος των υποχρεώσεων προς τους γονείς που συνεπάγεται η αιδώς, η χρήση της προστακτικής αιδεσαι ουσιαστικά υπονομεύει τις ανταγωνιστικές αξίες του Αίαντα και αναδεικνύει τις συνεργατικές αξίες που συμβάλλουν στην διατήρηση της ενότητας του οίκου. Μ' αυτόν τον τρόπο η Τέκμησσα αντιστρέφει το επιχείρημα του Αίαντα στους στίχους 462 - 65, όπου η χρήση του ὄμματος παραπέμπει στην έννοια της αιδούς αλλά η αιδώς συναρτάται με τις ανταγωνιστικές αξίες³. Η αποτυχία του Αίαντα να επιβεβαιώσει την τιμήν της κοινωνικής του τάξης, δηλ. να προσεγγίσει το ιδανικό πρότυπο συμπεριφοράς που ενσαρκώνει ο πατέρας του, φέρει στον ήρωα ντροπή που εκφράζεται με την αδυναμία του να αντικρίσει τον πατέρα του. Η αναφορά στο ὄμμα αναδεικνύει τη συνάφεια του αισθήματος της αιδούς με την οπτική επαφή με τους άλλους⁴. Συνεπώς η αιδώς ουσιαστικά προβάλλει στους στίχους 462 - 65 ως ο καθοριστικός παράγων στην απόφαση του Αίαντα ν' αυτοκτονήσει⁵. Η Τέκμησσα εξοικειωμένη με το πλαίσιο αξιών του Αίαντα και χρησιμοποιώντας το ως βάση του επιχειρημάτος της, επαναπροσδιορίζει το περιεχόμενο της αιδούς και αναδεικνύοντας τη σχέση της με τις συνεργατικές αξίες

1. Βλ. Stanford (1981) σ. 123 ad 506-7.

2. Για τη «συνειρμική» - «βιωματική» σημασία των λέξεων βλ. Νάκας (1995) σσ. 200-202. Αυτό που πολύ ωραία αναφέρει ο ποιητής Γ. Ρίτσος «η λέξη γίνεται κλειδί που ξεκλειδώνει διάφορες μνήμες» [Νάκας (1995) σ. 203] ταιριάζει απόλυτα στη λειτουργία της προστακτικής αιδεσαι. Για τον Αίαντα ως τον κατ' εξοχήν ιλιαδικό ήρωα που επίμονα εντάσσει στον ηρωικό του κώδικα συμπεριφοράς τη αξία της αιδούς βλ. Bradshaw (1991) σσ. 110-112, Whitman (1958) σσ. 171-73: «more than any other figure on the Greek side, Ajax is the man of aidos» και Valakas (1987) σ. 78 σημ. 184. Για την έννοια της αιδούς στον Όμηρο βλ. Cairns (1993) σσ. 48-146, Redfield (1975) σσ. 113-19 και Πεrusinάκης (1996) σσ. 253-54.

3. Ο Crotty (1994) σ. 37 σχολιάζοντας την έκκληση του Πριάμου προς τον Έκτορα (X 59-62, 66-71, 74-76, 108-110) αναφέρει: «The competitive values of prestige and renown, which are particularly associated with aidos, are to some degree in conflict with the blood ties that the old father piteously invokes».

4. Για τη συνάφεια της αιδούς με την οπτική εμπειρία βλ. Γκαστή (1998) σσ. 188-90 και σ. 189 σημ. 2.

5. Γι' αυτό βλ. Holt (1981) σ. 279 σημ. 10.

προτείνει στον Αίαντα την επιλογή της ζωής και όχι του θανάτου¹. Στο στ. 509 προβάλλει emphatica ανάμεσα στη θέση της πενθημιμερούς και εφθήμερους τομής η λέξη κλειδί ζῶντα. Η Τέκμησσα φροντίζει να αναδείξει και μορφολογικά αυτό που είναι βασικό γι' αυτήν, αλλά και για τους γονείς του, δηλ. να παραμείνει ο Αίας ζωντανός.

Όμως το πιο ισχυρό επιχειρηματολογικό πλεονέκτημα της Τέκμησσας είναι ο γιος της, που έχει τη μεγαλύτερη ανάγκη από την παρουσία του πατέρα του, όπως φαίνεται από την έκκλησή της στους στίχους 510 - 13: *οἴκτιρε δ', ὄναξ, παῖδα τὸν σὸν, εἰ νέας / τροφῆς στερηθεὶς σοῦ διοίσεται μόνος / ὑπ' ὄρφανιστῶν μὴ φίλων, ὅσον κακὸν / κείνω τε κἄμοι τοῦθ' ὅταν θάνῃς, νεμεῖς*. Η Τέκμησσα για να επισύρει την προσοχή του Αίαντα σ' αυτό ακριβώς το σημείο του λόγου της, το οποίο προφανώς θεωρεί ως το σημαντικότερο, χρησιμοποιεί την βουλευτική / προσαγορευτική λειτουργία που βρίσκει τη γραμματική της έκφραση στην κλητική προσφώνηση ὄναξ (τοποθέτηση στην emphaticή θέση της πενθημιμερούς τομής), και στην προστακτική οἴκτιρε (στην emphaticή πρώτη θέση του στίχου)².

Παράλληλα με τη χρήση των αντωνυμιῶν του δευτέρου προσώπου παῖδα τὸν σὸν (510), σοῦ (511) (τονισμένος τύπος της προσωπικής αντωνυμίας στη θέση της μέσης τομής) γίνεται σαφές ότι ο στόχος του ομιλητή (Τέκμησσα) είναι ο αποδέκτης του λόγου (Αίας), τον οποίο θέλει πάση θυσία να επηρεάσει. Για να το επιτύχει αυτό φροντίζει ώστε ο ακροατής - δέκτης να προβάλλει ως το σημείο - μηδέν / οἶγιο του συστήματος επικοινωνίας,³ δηλ. φροντίζει ώστε ο Αίας να προβάλλει ως το κέντρο της ζωής της ίδιας και του γιου της. Με άλλα λόγια, η Τέκμησσα έχοντας κατανοήσει τον εγωκεντρικό χαρακτήρα του Αίαντα επιδιώκει ένα διπλό στόχο: αφενός να προκαλέσει το ενδιαφέρον του Αίαντα και να τον επηρεάσει αξιοποιώντας τις δυνατότητες της ρητορικής του δευτέρου προσώπου φροντίζοντας ώστε ο Αίας να αποτελεί το εστιακό σημείο του λόγου της και αφετέρου όλα να παρουσιάζονται από τη δική της οπτική γωνία, χωρίς ωστόσο η ίδια ως πομπός του μηνύματος να εμφανίζεται ότι κατέχει το κέντρο του συστήματος αναφοράς.

Πρόκειται για μια τακτική που εφαρμόζει συστηματικά η Τέκμησσα σε όλο το λόγο της. Χρησιμοποιεί 11 φορές τύπους των αντωνυμιῶν του πρώ-

1. Γι' αυτό βλ. Holt (1981) σ. 278. Η Τέκμησσα ουσιαστικά αίρει την αντίθεση ανάμεσα στην αἰδῶ, ως αξία που καθορίζει τις σχέσεις σε μια κοινωνία πολεμιστῶν, και το ἔλεος, ως αξία που ενώνει τον πολεμιστή με την οικογένειά του. Για την αντίθεση μεταξύ αἰδοῦς και ἐλέους βλ. Crotty (1994) σσ. 37, 47-48, 59.

2. Βλ. Νάικας (1995) σσ. 208-10.

3. Βλ. Danielewicz (1990) σ. 8.

του προσώπου [ἐγὼ (487), ἐμοὶ (493), μ' (494), κἀμὲ (497, 504), κἀμοὶ (513), ἐμοὶ (514, 518), μοι (515), ἐγωγε (519), κἀμοῦ (520)] και 18 φορές τύπους των αντωνυμιῶν του δευτέρου προσώπου [σῆ χειρὶ (490), τὸ σὸν λέχος (491), τὰ σὰ (491), σ' (492), εὐνής τῆς σῆς (493), τῶν σῶν ὑπ' ἐχθρῶν (495), σὺ (496), ἐν παιδί τῷ σῷ (499), σοὶ (505), τῷ σῷ γένει (505), πατέρα τὸν σὸν (506), σε (508), παῖδα τὸν σὸν (510), σοῦ (511, 515, 518), σὺ (515), ἐν σοὶ (519)], 9 τύπους της κτητικῆς αντωνυμίας και 9 της προσωπικῆς αντωνυμίας. Η αναλογία δείχνει ὅτι οι αντωνυμίες του δευτέρου προσώπου υπερτεροῦν σε σχέση μ' αυτές του πρώτου¹.

Η Τέκμησσα χρησιμοποιεῖ τον τύπο ἐγὼ της προσωπικῆς αντωνυμίας μόνο δύο φορές στο λόγο της (487, 519) και προτιμᾷ τους τύπους με την κρᾶση κἀμὲ (497, 504), κἀμοὶ (513), κἀμοῦ (520) που δείχνουν (1) ὅτι η ἴδια θέτει τον εαυτὸ της σε δεύτερη μοῖρα σε σχέση με τα ἄλλα «διαπραγματευτικά» της χαρτιά, δηλ. το γιο της και τους γονεῖς του Αἴαντα² και (2) ὅτι η σχέση που την ενώνει με τον Αἴαντα εἶναι ἀρρηκτὴ καθὼς και η εξάρτησή της ἀπ' αὐτὸν εἶναι ἀμεση και ἀπόλυτη.

Συγκεκριμένα στους στ. 510 - 13 τονίζει τις ολέθριες συνέπειες που θα ἔχει ο θάνατος του Αἴαντα πρωτίστως για το γιο του, ἀλλὰ δεν παραλείπει να επισημάνει ὅτι και για την ἴδια οι συνέπειες θα εἶναι ἐξίσου φοβερές. Ωστόσο η επισημάνση αὐτὴ γίνεται με τέτοιο τρόπο ὥστε η ἴδια να μη τοποθετῆ τον εαυτὸ της στο κέντρο του επιχειρήματος. Στο επίκεντρο βρίσκεται ο μικρὸς Ευρυσάκης, [οἴκτιρε ... παῖδα (στη θέση της εφημιμερούς τομῆς) τὸν σὸν, εἰ διοίσειται μόνος ... ὅσον κακὸν κείνω τε κἀμοὶ τοῦθ', ὅταν θάνης νεμεῖς], ἀλλὰ στο στίχο 513 με το τε - και (κείνω τε κἀμοὶ) προβάλλει και η ἴδια η Τέκμησσα ισότιμα ως αξιολύπητο θῦμα της ἀπόφασης του Αἴαντα³.

1. Οι μόνοι ἀπὸ τους μελετητές του ἔργου του Σοφοκλή που ἐπισημάναν τη σημασία της χρήσης των αντωνυμικῶν τύπων εἶναι ο Valakas (1987) σ. 78 σημ. 182 και ο Garvie (1998) σ. 170: «Much pathos is created by the constant repetition of pronouns 'I' (X11) and 'you' (X9) and the possessive adjective 'your' (X9), often at emphatic position in the sentence. By combining them in the same line or sentence she tries to create an impression that they are united in their interests (esp. 493, 515, 518-19)».

2. Μ' αὐτὸν τον τρόπο εξυπηρετεῖ αποτελεσματικότερα τη ρητορικὴ του λόγου της, πράγμα που επισημαίνει και ο αρχαῖος σχολιαστὴς [Χριστοδούλου (1997) σ. 126] ad 506: *θανμαστῶς δὲ ἐπὶ μὲν ἑαυτῆς τοῖς τοιοῦτοις ὄνομασιν οὐδαμῶς χρῆται, οὔτε αἰδέσθητι οὔτε οἴκτιρε λέγουσα, ἐπὶ δὲ τῶν γονέων και τοῦ παιδὸς ταῦτά φησιν.*

3. Ο Αἴας προβάλλει ως αποκλειστικὰ υπεύθυνος της τύχης που περιμένει την Τέκμησσα και το γιο της, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τη χρήση του ῥήματος *νεμεῖς*. Βλ. τη μετάφραση του Lloyd - Jones (1994) σ. 79: «And pity your son, my lord, thinking how much harm *you will cause* to him and to me by your death». Ἐπίσης με την επι-

Την ισοτιμία τους αυτή αναδεικνύει και η τοποθέτηση των τύπων *κείνω* (αναφέρεται στον Ευρυσάκη) και *κάμοι* σε εμφατικές θέσεις, στην αρχή του στίχου και στη θέση της πενθημιμερούς τομής αντίστοιχα.

Στο σημείο αυτό η εμφατική προβολή της ίδιας είναι σκόπιμη ώστε να γίνει ομαλά η μετάβαση προς το επόμενο τμήμα της έκκλησής της, όπου η Τέκμησσα τονίζει τη σημασία του θανάτου του Αίαντα γι' αυτήν: *ἔμοι γὰρ οὐκέτ' ἔστιν εἰς ὅ,τι βλέπω | πλὴν σοῦ. σὺ γάρ μοι πατρίδ' ἤστωσας δορί, | καὶ μητέρ' ἄλλη μοῖρα τὸν φύσαντά τε | καθείλεν Ἄιδου θανασίμους οἰκήτορας. | τίς δῆτ' ἔμοι γένοιτ' ἄν ἀντὶ σοῦ πατρίς; | τίς πλοῦτος; ἐν σοὶ πᾶσ' ἔγωγε σφύζομαι. | ἀλλ' ἴσχε κάμοῦ μνήστιν ἄνδρὶ τοι χρεῶν | μνήμην προσείναι, τερπνὸν εἰ τί που πάθοι. | χάρις χάριν γάρ ἐστιν ἢ τίκτουσ' αἰεὶ* (514 - 22).

Η χιαστή τοποθέτηση των αντωνυμιών του πρώτου και δευτέρου προσώπου [*ἔμοι* (514) *πλὴν σοῦ* (515) *σὺ γάρ μοι* (515)] δημιουργούν το πλαίσιο πάνω στο οποίο προβαλλει η Τέκμησσα την άρρηκτη σχέση τους¹, ενώ παράλληλα με ιδιαίτερη έμφαση τονίζει ότι ο Αίας είναι το κέντρο της ζωής της² (*πλὴν σοῦ*: η χρήση του τονισμένου τύπου αναδεικνύει τη σημασία που έχει γι' αυτήν ο Αίας και αμέσως μετά το σημείο στίξης ακολουθεί ο τύπος *σύ*). Η απόλυτη εξάρτησή της από τον Αίαντα εκφράζεται ρητά στο στ. 519 (*ἐν σοὶ πᾶσ' ἔγωγε σφύζομαι*) όπως φαίνεται από τη χρήση του εμφατικού τύπου *ἔγωγε*, αντί του απλού *ἐγώ*, σε συνδυασμό με το *πᾶσ'*(α)³ και τον εμπρόθετο *ἐν σοὶ*, όπου η πρόθεση *ἐν* εκφράζει πως η σωτηρία της βρίσκεται αποκλειστικά στη δικαιοδοσία του Αίαντα⁴, ενώ η τοποθέτηση της αντωνυμίας *σοι* στην εμφατική θέση της πενθημιμερούς τομής αφαιρεί από τον τύπο *ἔγωγε* οποιαδήποτε εγωιστική χροιά.

Η Τέκμησσα χαρακτηρίζεται από μια στάση ταπεινοφροσύνης, όπως φαίνεται από τη χρήση του τύπου *κάμοῦ* στο στ. 519, με τον οποίο υποβιβάζει τη δική της αξία σε σχέση με την αξία που έχει για τον Αίαντα ο

λογή της έκφρασης *ὑπ' ὄφρασιτῶν μὴ φίλων* (512) η Τέκμησσα υπενθυμίζει στον Αίαντα τις υποχρεώσεις που ως φίλος έχει απέναντι στο γιο του. Γι' αυτό βλ. Blundell (1989) σσ. 75-76.

1. Γι' αυτό βλ. Garvie (1998) σ. 173 ad 514-5.

2. Αυτό φαίνεται και στους στίχους 514-15 όπου η σχέση των ρημάτων *βλέπω* - *ἤστωσας* (*ἀϊστόω* = κάνω κάτι άβρατο, το εξαφανίζω από το οπτικό πεδίο κάποιου) με τη λειτουργία της άρασης προεξοφλεί με ιδιαίτερα αποτελεσματικό τρόπο [δεν βλέπω πια την πατρίδα μου γιατί την αφάνισες εσύ (*ἤστωσας*) το μόνο πράγμα που βλέπω είσαι εσύ] αυτό που η Τέκμησσα ρητά εκφράζει στο στ. 518, ότι δηλ. ο Αίας είναι το μόνο αντίστάθμισμα για τη χαμένη πατρίδα της και τους πεθαμένους γονείς της. Για τη σημασία του *ἀϊστόω* βλ. Kamerbeek (²1963) σ. 112 ad 115.

3. Βλ. Stanford (1981) σ. 125 ad 519: «My safety, all my safety, nests on you».

4. Βλ. Jebb (1896) σ. 85 ad 518.

πατέρας και ο γιος του¹. Συγχρόνως δηλώνει έτσι ότι αποδέχεται την υποδεέστερη θέση της στο ιεραρχικό σύστημα του Αίαντα, ο οποίος στον προηγούμενο λόγο του δεν ανέφερε καθόλου την Τέκμησσα και δεν έδειξε καμιά μέριμνα για την τύχη της². Ωστόσο, τοποθετώντας το κάμου στη θέση της πενθημιμερούς τομής, έμμεσα υποδεικνύει στον Αίαντα ότι ακόμη κι αυτή έχει κάποια αξία, πράγμα που ο Αίας θα 'πρεπε να προσέξει.

Το σχόλιο των στίχων 520 - 21 με τη γενική ισχύ χρησιμοποιείται από την Τέκμησσα για να εντάξει και την περίπτωση του Αίαντα σ' ένα πλαίσιο αξιών που απαρτίζει ένα κανονιστικό πρότυπο συμπεριφοράς (*χρεών*) και με βάση το οποίο η αρχή *μνήμην προσείναι* αποτελεί επιτακτικό καθήκον. Η χρήση του μορίου *τοι* δείχνει τη μέριμνα της Τέκμησσας να επιβεβαιώσει την ύπαρξη επαφής με το δέκτη (φατική λειτουργία), κάνοντας τον Αίαντα να συνειδητοποιήσει την αλήθεια της γνώμης των στίχων 520 - 21³. Μ' αυτό τον τρόπο η προσωπική της έκκληση άλλ' *ἴσχε κάμου μνήστιν* αποκτά ιδιαίτερη δύναμη καθώς εντάσσεται σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο συμπεριφοράς που αφορά τον πραγματικά ευγενή άνδρα (*ἄνδρῶι*)⁴ και προσδιορίζεται από την αρχή της αμοιβαιότητας στις σχέσεις ανάμεσα σε φίλους, όπως η φράση *τερπνὸν εἶ τι που πάθῃ* δηλώνει, εντοπίζοντας την αμοιβαιότητα στον ερωτικό τομέα⁵. Η ένταξη της ειδικής περίπτωσης στο γενικό πλαίσιο επιτυγ-

1. Γι' αυτό βλ. Garvie (1998) σ. 173 ad 520. Βλ. επίσης το αρχαίο σχόλιο, [Χριστοδούλου (1977) σ. 128] ad 520a: *καλῶς τὸ κάμου, οἷον μετὰ τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν καμὲ ἔν τινι μοίρᾳ κατάθου.*

2. Αυτή τη σημασία θεωρεί ότι έχει η χρήση του τύπου *κάμου* ο Stanford (1981) σ. 125 ad 520-1. Αξίζει επίσης ν' αναφέρουμε ότι η εγωκεντρική τάση του λόγου του Αίαντα φαίνεται από την εμμονή του στο πρώτο πρόσωπο [*τοῦμόν... ὄνομα* (431) *τοῖς ἐμοῖς κακοῖς* (431), *ἐμοὶ* (432), *ἐγὼ* (437), *χειρός... ἐμῆς* (439), *ἀντ' ἐμοῦ* (444), *γνώμης τῆς ἐμῆς* (448), *χεῖρ'... ἐμήν* (451), *με* (463)] και την πλήρη απουσία του δευτέρου προσώπου. Επιπλέον η απουσία του δευτέρου προσώπου δείχνει ότι απουσιάζει από το λόγο του Αίαντα η διαλογική ιδιότητα, πράγμα που προσδίδει στο λόγο του το χαρακτήρα του μονολόγου. Καθώς το δεικτικό περιεχόμενο επικεντρώνεται στο λεκτικό δράστη είναι εγωκεντρικό. Για τους όρους που χρησιμοποιούμε εδώ βλ. Lyons (1999) σσ. 323 και 334-35.

3. Για τη σημασία του μορίου *τοι* στους στ. 520-21 βλ. Kamerbeek (²1963) σ. 113 ad 520, 21 και Stanford (1981) σ. 125 ad 520-1, ενώ για τη φατική λειτουργία που επιτελεί βλ. Friedrich & Redfield (1999) σ. 252.

4. Γι' αυτό βλ. Kamerbeek (²1963) σ. 113 ad 520, 21, Stanford (1981) σ. 125 ad 520-21 και Garvie (1998) σ. 173 ad 520-21.

5. Με τη χρήση του όρου *τερπνὸν* η Τέκμησσα παραπέμπει στην αμοιβαιότητα ανάμεσα στους συζύγους, όπως αυτή εκφράζεται και στον ερωτικό τομέα. Ωστόσο όπως και ο αρχαίος σχολιαστής επισημαίνει *αἰδημόνως δὲ αὐτὸν ὑπομνήσκει τὰ τῆς εὐνῆς* [Χριστοδούλου (1977) σ. 128 ad 520a]. Βλ. επίσης Stanford (1981) σ. 125 ad 520-1 και Garvie (1998) σ. 173 ad 520-1.

χάνεται με την εμφατική επανάληψη των όρων που παραπέμπουν στο καθήκον της μνήμης: *μνήστιν* (τοποθετείται στην εμφατική θέση της εφθήμερους τομής του στ. 520 όπου υπάρχει και σημείο στίξεως), *μνήμην* (στην εμφατική πρώτη θέση στ. 521).

Μάλιστα, ο όρος *μνήστις* επανέρχεται (στην εμφατική θέση της εφθήμερους τομής στ. 523) και στην κατακλείδα του λόγου της Τέκμησας: *χάρις χάριν γάρ ἔστιν ἢ τίκτουσ' ἀεί | ὅτου δ' ἀπορρεῖ μνήστις εὖ πεπονθότος, | οὐκ ἂν γένοιτ' ἔθ' οὗτος εὐγενῆς ἀνὴρ* (522 - 24). Με τη χρήση του πολύπτωτου *χάρις χάριν* η ανάγκη της αμοιβαιότητας ανάμεσα σε φίλους προβάλλει επιτακτική¹ και δεν περιορίζεται πια στο επίπεδο των ερωτικών σχέσεων, όπως στο στίχο 521 (*τερπνόν εἴ τι που πάθοι*). Η λέξη *χάρις* παρέχει στην Τέκμησσα το πλεονέκτημα να συνδέσει την κατακλείδα του λόγου της με την προηγούμενη υπόμνηση στην αμοιβαιότητα που επιβάλλεται από την ερωτική της σχέση με τον Αίαντα (*τερπνόν*) και συγχρόνως να επιτύχει τη μετάβαση στη γενικότερη έννοια της αμοιβαιότητας που υπαγορεύεται από την *φιλίαν*². Μ' αυτόν τον τρόπο η κατακλείδα του λόγου της συναιρεί τις πιο προσωπικές απαιτήσεις της ίδιας ως φίλης - συζύγου του Αίαντα (η *χάρις* υπενθυμίζει τον ερωτικό τους δεσμό) με τις απαιτήσεις των υπολοίπων μελών του οἴκου (η *χάρις* επαναφέρει το θέμα των υποχρεώσεων του Αίαντα προς τους φίλους, μέλη του οἴκου του, δηλ. τους γονεῖς και το γιο του)³.

Με την επανάληψη της λέξης *μνήστις* (523, πβλ. 520, 521) καθώς και με την επαναφορά στο θέμα της ευεργεσίας και της ανάγκης ανταπόδοσής της (523 *εὖ πεπονθότος* - 521 *τερπνόν εἴ τι που πάθοι*) η Τέκμησσα, κατοχυρώνοντας το αίτημά της προς τον Αίαντα να μην αυτοκτονήσει σε αρχές που τυγχάνουν γενικής αποδοχής⁴, επιχειρεί έναν επαναπροσδιορισμό της έννοιας του *εὐγενοῦς ἀνδρός*. Η έννοια της *εὐγένειας* κατά την Τέκμησσα περιλαμβάνει την υποχρέωση του *ἀνδρός* απέναντι στους φίλους, υποχρέωση

1. Νομίζουμε ότι η διατύπωση του αρχαίου σχολίου αναδεικνύει την αρχή της αμοιβαιότητας που προβάλλεται με τη χρήση του όρου *χάρις* και με το πολύπλωτο: *ἢ φύουσα γὰρ τὴν χάριν χάρις ἔστι προῦπάρξασα* [Χριστουδούλου (1977) σ. 129 ad 522a].

2. Για τη σημασία της λέξης *χάρις* βλ. Stanford (1981) σ. 126 ad 522, Garvie (1998) σ. 173 ad 522 (ο οποίος επισημαίνει πως η λέξη αναφέρεται και στην αμοιβαιότητα των ερωτικών σχέσεων αλλά και γενικότερα στην αμοιβαιότητα μεταξύ φίλων), Blundell (1989) σ. 75 σημ. 78. Βλ. και την ανάλυση που επιχειρεί ο Valakas (1987) σ. 83 και ο Minadeo (1994) σσ. 4-6.

3. Για τη σχέση *φιλίας* - *χάριτος* βλ. Konstan (1998) σ. 285.

4. Η καταδίκη της αχαριστίας είναι ομόφωνη, όπως φαίνεται και από την ανάλογη αναφορά του Τεύκρου στους στ. 1266-69.

που πηγάζει από τη διατήρηση στη μνήμη του των ευεργεσιών του παρελθόντος¹.

Ο λόγος της Τέκμησας επιδοκιμάζεται από τον Χορό στους στίχους 525 - 26: *Αἴας, ἔχειν σ' ἄν οἴκτον ὡς κἀγὼ φρενὶ / θέλομ' ἄν. αἰνοίης γὰρ ἄν τὰ τῆσδ' ἔπη*. Όπως φαίνεται από τη φράση *αἰνοίης γὰρ ἄν τὰ τῆσδ' ἔπη* ο Χορός έχει επίγνωση ότι σχολιάζει τον ίδιο τον κώδικα επικοινωνίας (*ἔπη*), την ίδια τη γλώσσα ως παράγοντα επικοινωνίας καθώς και το επικοινωνιακό της αποτέλεσμα (προκαλούν *οἴκτον*)². Ο Χορός επισημαίνοντας την επίδραση που έχουν τα λόγια της Τέκμησας στον ίδιο (*ὡς κἀγὼ φρενὶ*) προσπαθεί αφενός να επηρεάσει τον Αίαντα ώστε ο λόγος της Τέκμησας να προκαλέσει *οἴκτον* και σ' αυτόν και αφετέρου να κατευθύνει και τις αντιδράσεις του κοινού απέναντι στην Τέκμησσα³.

Στα λόγια του Χορού, που εισάγονται με την προσφώνηση *Αἴας*, κυριαρχεί η βουλευτική / κατευθυντική λειτουργία που σηματοδοτείται και από τη χρήση του τύπου *θέλομ' ἄν*. Ωστόσο η χρήση της δυνητικής ευκτικής (*θέλομ' ἄν, αἰνοίης ... ἄν*) δείχνει πως ο Χορός, παρά την έντονη επιθυμία του να επηρεάσει τον Αίαντα (*ἔχειν σ'(ε) ... οἴκτον*), σέβεται τους περιορισμούς που επιβάλλει η κατώτερη ιεραρχική του θέση. Ο Αίας με την απάντησή του δεν αφήνει κανένα περιθώριο αμφισβήτησης της ιεραρχικής δομής: *καὶ καρτ' ἐπαῖνον τεύξεται πρὸς γούν ἐμοῦ, / εἴαν μόνον τὸ ταχθέν εἶδ' τολμᾷ τελεῖν* (527 - 28). Ο ἔπαινος, που συνιστά μια προσπάθεια ελέγχου της συμπεριφοράς του ιεραρχικά κατώτερου από τον ανώτερο⁴, χρησιμοποιείται από τον Αίαντα για να επιβεβαιώσει την εξουσιαστική δύναμη του λόγου του (*τὸ ταχθέν*).

Επιπλέον με την εκφραση *πρὸς γούν ἐμοῦ* δηλώνει emphaticά ότι οι απόψεις των άλλων δεν τον ενδιαφέρουν και μ' αυτό τον τρόπο απαντά ἑμμεσα στην Τέκμησσα, η οποία στην κατακλείδα του λόγου της, προσδιορίζοντας το πλαίσιο αξιών του *εὐγενούς ἀνδρός*, προσπαθεί να επιβάλλει τον κανονιστικό του χαρακτήρα μέσω μιας σειράς *γνωμῶν* με γενικευτικό περιεχόμενο.

1. Για την *εὐγένειαν* όπως την επαναπροσδιορίζει η Τέκμησσα βλ. Holt (1981) σ. 281, Easterling (1984) σ. 7: «Tecmessa offers Ajax a definition of *εὐγένεια* which involves obligations to *φίλοι* and remembrance of past benefits», Poe (1987) σ. 49, Blundell (1989) σ. 75 και Zanker (1992) σ. 23.

2. Ουσιαστικά τα λόγια του Χορού συνιστούν ένα μεταγλωσσικό σχόλιο στο λόγο της Τέκμησας. Για τον όρο βλ. Νάκας (1995) σσ. 210-11 και στην παρούσα εργασία σ. 147 σημ. 3.

3. Νομίζουμε ότι μ' αυτόν τον τρόπο ενισχύεται η αυτοαναφορική τάση του κειμένου που επισημάναμε και σε προηγούμενη εργασία μας [Γκαστή (1998) *passim*].

4. Για τον ἔπαινο ή τη μομφή ως προσπάθειες ελέγχου της συμπεριφοράς του κατώτερου από τον ανώτερο βλ. Ευσταθίου (1993) σ. 12.

Ο Αίας με το *πρὸς γοῦν ἔμοῦ* διαφοροποιεῖ τη δική του στάση σε σχέση μ' αυτό το μοντέλο συμπεριφοράς που προτείνει η Τέκμησσα και κατοχυρώνει τον αποκλίνοντα χαρακτήρα του ηρωισμού του επαναεπιβεβαιώνοντας την απομόνωσή του¹.

Η απάντηση της Τέκμησσας ἀλλ' ὦ φίλ' Αίας, πάντ' ἔγωγε πείσομαι (529) δείχνει την αναγνώριση και την αποδοχή από μέρους της της ιεραρχικής δομής, ενώ με ρητό τρόπο η Τέκμησσα προσυπογράφει την απόλυτη (πάντ') υποτέλειά της (ἔγωγε πείσομαι), πράγμα που και η χρήση του συνδέσμου ἀλλὰ αναδεικνύει². Από αυτή τη δήλωση υποτέλειας της Τέκμησσας απορρέει άμεσα η εντολή που απευθύνει ο Αίας στην Τέκμησσα στο στ. 530: *κόμιξέ νύν μοι παῖδα τὸν ἔμόν*. Η χρήση του μορίου *νύν* τονίζει τη λογική σχέση ανάμεσα στο στίχο 529 και 530 και ως εκ τούτου δείχνει την ύπαρξη επαφής μεταξύ πομποῦ - δέκτη (φατική λειτουργία)³. Η επαφή αυτή συνεχίζεται και με την απάντηση της Τέκμησσας στο στ. 531 (*καὶ μὴν φόβοισι γ' αὐτὸν ἐξελευσάμην*), όπου με το *καὶ μὴν* η Τέκμησσα, χωρίς να αρνείται να εκπληρώσει την απαίτηση του Αίαντα, εισάγει με διακριτικότητα μια νέα σκέψη της: τους φόβους που κάθε μητέρα έχει για το παιδί της⁴.

Ο Αίας ζητά από την Τέκμησσα να γίνει πιο σαφής: *ἐν τοῖσδε τοῖς κακοῖσιν, ἢ τί μοι λέγεις;* (532). Καθώς η ερώτησή του αυτή προσδιορίζεται από τον επεξηγηματικό χαρακτήρα του μηνύματος (οι φόβοι σου οφείλονταν στις συμφορές μου, δηλ. οι φόβοι σου προέρχονταν από την κατάσταση μανίας στην οποία βρισκόμουν), αφενός συμβάλλει στην παράταση της επικοινωνίας

1. Για τη σημασία της έκφρασης *πρὸς γοῦν ἔμοῦ* βλ. Stanford (1981) σ. 127 ad 527-8 και Garvie (1998) σ. 173 ad 527. Η αυτονομία των σοφόκλειων ηρώων σε συνάρτηση με την επιδίωξή τους για την επιβεβαίωση της ἀρετῆς τους, τους οδηγεί στα ἔσχατα όρια του ατομικισμού που δεν συμβιβάζεται με τις επιταγές της κοινότητας. Για τον εγωιστικό αυτοπροσδιορισμό των σοφόκλειων ηρώων που συνεπάγεται την απομόνωσή τους βλ. Knox (1964).

2. Γι' αυτό βλ. Denniston (1934) σ. 16: «The speaker not only agrees, but repudiates the very idea that dissent is possible». Επίσης τα σχόλια των Kamerbeek (1963) σ. 114 ad 529 και Stanford (1981) σ. 127 ad 529.

3. Για τη λειτουργία του εγκλιτικού μορίου *νύν* βλ. Smyth (1963) σ. 659 στην παράγραφο 2926: «*νύν* thus marks the connection of the speaker's thought with the situation in which he is placed». Και η μετάφραση του Jebb (1967) σ. 87 «*Then bring me my son, that I may see him*», τη οποία υιοθετούν και οι Lloyd - Jones και Garvie, δείχνει αυτή τη φατική λειτουργία του μορίου *νύν*.

4. Για τη σημασία του *καὶ μὴν* βλ. Jebb (1896) σ. 86 ad 531 και Kamerbeek (1963) σ. 115 ad 531 όπου αναφέρει ότι το *καὶ μὴν* «can be used to agree with a person's words but at the same time introduce something new». Για τη διακριτικότητα με την οποία η Τέκμησσα αναφέρεται στους φόβους της ίδιας ως μητέρας βλ. Garvie (1998) σ. 174 ad 531.

πομπού - δέκτη (φατική λειτουργία) και αφετέρου με τη χρήση του *ἢ τί μοι λέγεις*; ο Αίας ελέγχει αν χρησιμοποιεί τον ίδιο κώδικα με τον αποδέκτη - Τέκμησσα (μεταγλωσσική λειτουργία)¹.

Η Τέκμησσα επιβεβαιώνει τις υποψίες του Αίαντα: *μη σοί γε που δύστηνος ἀντήσας θάνοι* (533)². Ωστόσο με διακριτικότητα, μεταφέροντας σχεδόν την ευθύνη του ενδεχόμενου θανάτου του Ευρυσάκη στο ίδιο το παιδί³, η Τέκμησσα προβάλλει τη μικρή πιθανότητα (μετριαστική χρήση του *που*)⁴ να βρεί ο Ευρυσάκης το θάνατο στα χέρια του πατέρα του. Η απάντηση του Αίαντα *πρέπον γέ τ' ἦν· δαίμονος τοῦμοῦ τόδε* (534) περιέχει ένα πικρό σχόλιο για την τύχη του που προκύπτει άμεσα από το προηγούμενο σχόλιο της Τέκμησας, όπως δείχνει η χρήση του συνδυασμού *γέ ται*⁵.

Στο στίχο 535 η Τέκμησσα παρακάμπτει το σχόλιο του Αίαντα για την προσωπική του τύχη (στο στίχο 534 προβάλλει και πάλι ο εγωκεντρισμός του Αίαντα), και τον επαναφέρει στο θέμα⁶, δηλ. στη δική της μέριμνα ώστε ν' αποτραπούν οι όποιες δυσάρεστες επιπτώσεις της μανίας του Αίαντα (*ἀλλ' οὖν ἐγὼ ἴφύλαξα τοῦτό γ' ἀρκέσαι*). Η Τέκμησσα, φροντίζοντας ώστε να διατηρείται η επαφή μεταξύ τους (φατική λειτουργία), επιχειρεί να απομακρύνει τη σκέψη του Αίαντα από τον εαυτό του και να δείξει ενδιαφέρον για τους άλλους. Στο στίχο 533 emphaticά προβάλλει τη δυστυχία του γιου τους ως σημαντικότερη από οτιδήποτε άλλο, επιλέγοντας την τοποθέτηση του χαρακτηρισμού *δύστηνος*, που αναφέρεται στον Ευρυσάκη, στη θέση της εφθημιμερούς τομής. Επίσης στο στίχο 535 με την τοποθέτηση του ρήματος *ἴφύλαξα* στη θέση της εφθημιμερούς τομής, η Τέκμησσα προβάλλει τη δική της προσωπική συμβολή στη σωτηρία του γιου τους. Στον απόλυτο εγωκεντρισμό του Αίαντα αντιπαραθέτει το ανιδιοτελές ενδιαφέρον της ίδιας ως μητέρας για το γιο της αλλά και το ενδιαφέρον της γενικότερα για τη διαφύλαξη του οίκου.

1. Για την ορολογία που χρησιμοποιούμε εδώ βλ. Jakobson (1998) σ. 65. Την παρουσία της φατικής λειτουργίας σ' αυτό το σύντομο διάλογο Αίαντα - Τέκμησας τονίζει με άλλους όρους και ο Errandonea (1958) σ. 35.

2. Η ύπαρξη του *γε* διατηρεί την επαφή ανάμεσα στους συνομιλητές. Γι' αυτό βλ. Jebb (1896) σ. 87 ad 533 και Kamerbeek (21963) σ. 115 ad 533.

3. Γι' αυτό βλ. Stanford (1981) σ. 127 ad 533: «Tactfully Tecmessa puts it as if the child, not Ajax, would be to blame».

4. Για τη χρήση του *που* βλ. Garvie (1998) σ. 174 ad 533.

5. Μπορούμε να πούμε πως η χρήση του συνδυασμού *γε ται* συμβάλλει στη διατήρηση της φατικής λειτουργίας. Για το συνδυασμό των μορίων βλ. Kamerbeek (21963) σ. 115 ad 534.

6. Γι' αυτό βλ. Stanford (1981) σ. 127 ad 535 και Garvie (1998) σ. 174 ad 535.

Ο Αίας στο στίχο 536 (*ἐπήνεσ' ἔργον καὶ πρόνοιαν ἦν ἔθου*) ψυχρά και απότομα διατυπώνει την επιδοκιμασία του για το ενδιαφέρον της Τέκμησσας αλλά δεν αφήνει άλλα περιθώρια για τη συνέχιση αυτού του διαλόγου. Η Τέκμησσα προσπαθεί με την ερώτηση του στίχου 537 να διατηρήσει ανοιχτό το δίαυλο επικοινωνίας: *τί δῆτ' ἂν ὡς ἐκ τῶνδ' ἂν ὠφελοῖμί σε*; Με τη χρήση του *δήτα* η Τέκμησσα συνδέει το περιεχόμενο ερώτησής της με τη συζήτηση που προηγήθηκε (προσπάθεια διατήρησης της φαικτικής λειτουργίας). Συγχρόνως απαντά στον Αίαντα που τοποθέτησε την μέριμνά της στο παρελθόν (*πρόνοιαν ἦν ἔθου*) και τονίζοντας την επιθυμία της να εξυπηρετήσει τον Αίαντα και στο μέλλον (*ἂν ὠφελοῖμί σε*, η δυνητική ευκτική αντί ισχυρής μελλοντικής έκφρασης)³ δίνει τη μελλοντική προοπτική που απορρέει και κατοχυρώνεται από την παρελθούσα στάση της (*ὡς ἐκ τῶνδε* = «ως συνέπεια αυτών») που έχει ήδη προσφέρει και αποτελούν τη βάση για την κατάσταση στην οποία βρίσκονται τώρα τα πράγματα).⁴

Η απάντηση του Αίαντα στο στίχο 538 (*δός μοι προσειπεῖν αὐτὸν ἐμφανῆ τ' ἰδεῖν*) δείχνει ότι εκλαμβάνει το *ἂν ὠφελοῖμί σε*⁵ της Τέκμησσας ως δήλωση πλήρους συμμόρφωσης από την πλευρά της και με την αμετρία στη διαταγή *δός μοι* (προστακτική ἐγκλιση *δός*)⁶ προβάλλει εμφαντικά τις ανάγκες του ίδιου (*μοι*).

Η Τέκμησσα εκφράζει τη συναίνεσή της (*καὶ μὴν*)⁷ στο αίτημα του Αίαντα αλλά καθυστερεί να ικανοποιήσει τη διαταγή του: *καὶ μὴν πέλας γε προσπόλοις φυλάσσειται* (539). Η επανάληψη του ρήματος *φυλάσσειται* (535

1. Η χρήση του *ἐπήνεσ'* αποδεικνύει τον ψυχρό και απότομο τρόπο του Αίαντα. Γι' αυτό βλ. Stanford (1981) σ. 128 ad 536.

2. Για τη λειτουργία του *δήτα* βλ. Stanford (1981) σ. 128 ad 537.

3. Για τη χρήση της δυνητικής ευκτικής γενικά αντί μελλοντικής έκφρασης βλ. Smyth (1963) σ. 407 στην παράγραφο 1824.

4. Για τη σημασία της φράσης *ὡς ἐκ τῶνδε* βλ. Jebb (1896) σ. 87 ad 537, Kamerbeek (1963) σ. 116 ad 537 και Garvie (1998) σ. 174 ad 537.

5. Βλ. Σχόλια [Χριστοδούλου (1977) σ. 131] ad 537: *τί σε, φησίν, ἐκ τῶν παρόντων ὠφελήσω καὶ τί βούλει σοι γενέσθαι*; Η ερμηνεία του αρχαίου σχολιαστή αναδεικνύει το διπλό επίπεδο σημασίας της φράσης *τί... ἂν ὠφελοῖμί σε*: από την πλευρά της η Τέκμησσα τονίζει την επιθυμία της να εξυπηρετήσει τον Αίαντα (*τί σε... ὠφελήσω*) ενώ ο Αίας το εκλαμβάνει ως συμφωνία, αποδοχή, συμμόρφωση με οτιδήποτε αυτός ζητήσει (*τί βούλει σοι γενέσθαι*).

6. Ίσως η διαταγή της προστακτικής *δός* μετριάζεται από τη χρήση του ρήματος *δίδομι*. Βλ. την απόδοση της προστακτικής *δός* από τον Kamerbeek (1963) σ. 116 ad 538: «allow me».

7. Βλ. Jebb (1896) σ. 88 ad 539 και Garvie (1998) σ. 174 ad 539. Νομίζω ότι η προστακτική *δός* δεν αφήνει στην Τέκμησσα περιθώρια αντίρρησης.

ἴφ' ἄρα) και η τοποθέτησή του εμφατικά στο τέλος του στίχου τονίζει πόσο σημαντικό είναι γι' αυτήν το θέμα της ασφάλειας του παιδιού. Αντίθετα η απάντηση του Αίαντα *τί δῆτα μέλλει μὴ οὐ παρουσίαν ἔχειν* (540) δείχνει ότι ο ίδιος θεωρεί ως πιο σημαντικό το γεγονός ότι ο γιος του βρίσκεται κοντά [*πέλας γε τοποθετείται στη θέση της πενθημιμερούς τομῆς και το γε τονίζει τη λέξη πέλας*]¹ και παρά ταῦτα καθυστερεί [τοποθέτηση του μέλλει στη θέση της πενθημιμερούς τομῆς του στίχου, δηλ. στην ίδια θέση με το *πέλας γε* ώστε να τονίσει την αναντιστοιχία: ενώ είναι κοντά (*πέλας γε*), καθυστερεί (*μέλλει*)].

Τελικώς η εντολή του Αίαντα εκτελείται και η άφιξη του μικρού Ευρυσάκη δηλώνεται από την Τέκμησσα στο στίχο 544: *καὶ δὴ κομίζει προσπόλων ὄδ' ἐγγύθεν*. Η χρήση του *καὶ δὴ* καθώς και της δεικτικής αντωνυμίας *ὄδ(ε)* από την Τέκμησσα, με δραματικό τρόπο σηματοδοτεί την είσοδο του νέου προσώπου, το οποίο μάλιστα συνοδεύεται (*κομίζει*) και από έναν υπηρέτη (*προσπόλων ὄδ'*)². Ο έντονα δεικτικός χαρακτήρας των *καὶ δὴ* / *ὄδ'(ε)* επιτείνει στο σημείο αυτό τη δραματικότητα και σηματοδοτεί το τέλος της στιχομυθίας προβάλλοντας την ιδιαίτερη ευαισθησία της Τέκμησσας, η οποία αναγνωρίζει την ανυπομονησία του Αίαντα να δει το γιο του. Το *καὶ δὴ* απαντά άμεσα, συμβάλλοντας στη διατήρηση της φατικής λειτουργίας, στην αδημονία του Αίαντα όπως εκφράζεται στο στ. 543.

Η παρουσία του Ευρυσάκη δίνει στον Αίαντα την ευκαιρία να εκφωνήσει ένα λόγο (542 - 82), ο οποίος, ενώ έχει ως άμεσο αποδέκτη το γιο του, ουσιαστικά απαντά στο λόγο της Τέκμησσας, γεγονός που έχει επισημάνει και ο αρχαίος σχολιαστής: *θανμαστῶς δὲ πρὸς ἅπαντας τοὺς λόγους τῆς Τεκμήσεως ἀντιθέσεις ἐποιήσατο, οὐκ ἄντικρυς τοῦτο ὑπισχνουμένου τοῦ ποιητοῦ*³.

Με τον πρώτο στίχο του λόγου του ο Αίας παραπέμπει κι αυτός, όπως η Τέκμησσα, στην ιλιαδική σκηνή της Ζ ραψωδίας. Η φράση *ταρβήσει γάρ οὔ* (545) και συγκεκριμένα η χρήση του ρήματος *ταρβῶ* ανακαλεί την αντίστοιχη ιλιαδική σκηνή αποχαιρετισμού (Ζ 466 - 70), όπου ο μικρός Αστυάναξ μπροστά στη θέα της πολεμικής αμφίσεσης του πατέρα του τραβιέται τρομαγμένος (Ζ469 *ταρβήσας χαλκόν τε ἰδὲ λόφον ἱπποχαίτην*). Ωστόσο

1. Για τη λειτουργία του *γε* βλ. Jebb (1896) σ. 88 ad 539.

2. Βλ. Garvie (1998) σ. 174 ad 544. Για τη ζωντάνια και δραματικότητα που προσθέτει η χρήση του *καὶ δὴ* βλ. Denniston (1934) σ. 250.

3. Βλ. Σχόλια [Χριστοδούλου (1977) σ. 137] ad 570. Σχετικά με τις απόψεις των μελετητών βλ. την υποσημείωση 3 στη σελ. 132 της παρούσας εργασίας μας. Η απάντηση προς τα επιχειρήματα της Τέκμησσας δίνεται από τον Αίαντα με έμμεσο τρόπο. Γι' αυτό βλ. Garvie (1998) σ. 175 ad 545-82.

η παραπομπή αυτή συνιστά μια πρόκληση για το θεατή σε σχέση με την προηγούμενη εμπειρία του, καθώς ο Αίας τονίζει τη διαφορά σε σχέση με το ιλιαδικό πρότυπο: η απόκλιση σε σχέση με το πρότυπο προειδοποιεί το θεατή, αλλά και την Τέκμησσα, για τις αλλαγές στο επίπεδο της δραματικής γραφής και της συμπεριφοράς των προσώπων¹. Ο Αίας υπονομεύει την ταύτιση Αστυάνακτα - Ευρυσάκη και προειδοποιεί την Τέκμησσα, αλλά και το κοινό, ότι η προσπάθειά της να προωθήσει την σύμπτωση Έκτορα - Αίαντα και της Ανδρομάχης με την ίδια (και έτσι να διεκδικήσει μια παρόμοια ομιλητική σχέση) πέφτει στο κενό.

Η διαφορά με το ιλιαδικό πρότυπο επανέρχεται και στους στίχους 550 - 51: *ὦ παῖ, γένοιο πατρός εὐτυχέστερος, / τὰ δ' ἄλλ' ὁμοῖος καὶ γένοι' ἂν οὐ κακός*. Στην ευχή που διατυπώνει ο Αίας για τη μελλοντική εξέλιξη του γιου του δεν συμπεριλαμβάνεται η ευχή που εκφράζει ο Έκτωρ για τον Αστυάνακτα, δηλ. να αποδειχθεί ο γιος γενναιότερος από τον πατέρα (Z 479 - 80 *πατρός γ' ὄδε πολλὸν ἀμείνων*). Η παράλειψη αυτή αναδεικνύει τη διαφορά ανάμεσα στον μετριοφρονα Έκτορα και τον εγωκεντρικό Αίαντα, ο οποίος προβάλλει τον εαυτό του ως το απόλυτο πρότυπο για το γιο του². Ο γιος αποτελεί για τον Αίαντα ένα πανομοιότυπο αντίγραφο του πατέρα (549 *κἀξομοιοῦσθαι φύσιν, 451 ὁμοῖος*)³. Η επανάληψη [*πατρόςθεν*] (547), *πατρός* (548, 550)] προβάλλει εμφaticά την άρρηκτη σχέση του Αίαντα με το γιο του, σχέση που αντλεί την αξία και τη διάρκειά της από τις κληρονομημένες ιδιότητες που μεταβιβάζονται από τον πατέρα στο γιο (*κἀξομοιοῦσθαι φύσιν*).

Η άποψη του Αίαντα είναι πως η ίδια η φύσις θα προσδιορίσει και την τροφή: *δεῖ σ' ὅπως πατρός / δείξεις ἐν ἔχθροῖς οἶος ἐξ οἴου ἑράφης* (556 - 57) Απαντώντας ο Αίας έμμεσα στην Τέκμησσα, η οποία διατύπωσε την άποψη

1. Γενικά η επανάληψη έτσι όπως χρησιμοποιείται από την Τέκμησσα και τον Αίαντα δραστηριοποιεί τη δυναμική διεργασία της διαφοράς. «Η επαναδιατύπωση του ομοίου — η κανονικότητά του — εκθέτει την ίδια στιγμή τη διαφορά, τα στοιχεία δηλαδή εκείνα που τείνουν να ανατρέψουν τις πάσης φύσεως συμμετρίες». Τό παράθεμα προσδιορίζει τη φιλοσοφική αντίληψη για την έννοια της επανάληψης του G. Deleuze όπως την διατυπώνει ο Αγγελάτος (1996) σ. 71.

2. Για τη μετριοφροσύνη του Έκτορα σε αντιπαράθεση με την εγωκεντρική τάση του Αίαντα βλ. Stanford (1981) σ. 130 ad 550-1 και Garvie (1998) σ. 175 ad 550-1.

3. Το θέμα της ομοιότητας πατέρα - γιου προβάλλεται ιδιαίτερα με τη διπλή επανάληψη της λέξης *ὁμοῖος* (*ὁμοῖος - κἀξομοιοῦσθαι*) και την τοποθέτηση του επιθέτου *ὁμοῖος* στην εμφaticή θέση της πεντημεμερούς τομής του στ. 551, όπου υπάρχει και σημείο στίξης. Μια αξιόλογη συμβολή στο θέμα της εξέτασης των ιδεολογικών, κοινωνικών και πολιτικών παραμέτρων που παρουσιάζει η σχέση πατέρα - γιου αποτελεί το βιβλίο του Strauss (1993).

πως η διαρκής παρουσία του πατέρα εξασφαλίζει την τροφή στα παιδιά, εκφράζει την πεποίθησή του ότι η φύσις, δηλ. οι κληρονομημένες από τον πατέρα ιδιότητες, λειτουργεί σχεδόν αυτόματα ως μηχανισμός ενεργοποίησης της ανατροφής γεγονός που καθιστά περιττή την παρουσία του πατέρα¹. Ο Αίας διαβεβαιώνει την Τέκμησσα ότι ο γενετικός προσδιορισμός (φύσις) συναρτάται με την τροφή και εγγυάται την μεταβίβαση από τον πατέρα στο γιο των ίδιων ακριβώς αξιών τις οποίες θα επιβεβαιώσει η μελλοντική συμπεριφορά του Ευρυσάκη (δείξεις ἐν ἐχθροῖς)².

Το θέμα της τροφής επανέρχεται έμμεσα και στους στίχους 558 - 59: *τέως δὲ κούφοις πνεύμασιν βόσκου νέαν / ψυχὴν ἀτάλλων, μητρὶ τῆδε χαρμονήν*. Με την επιλογή των τύπων βόσκου και ἀτάλλων, που παραπέμπουν στην τροφή, ο Αίας προβάλλει την προοπτική μιας αμέριμνης παιδικής ηλικίας για τον Ευρυσάκη που αντιπαρατίθεται στην αρνητική εικόνα που παρουσίασε η Τέκμησσα. Ως αντιστάθμισμα δε στη δυστυχία που την περιμένει από την απώλεια του συζύγου, ο Αίας προτείνει την ύπαρξη του γιου τους που θα δίνει χαρά στη μητέρα του (*μητρὶ τῆδε χαρμονήν*). Παρά τις δυο ασύμβατες προοπτικές τους, που προέρχονται από δυο διαφορετικές νοοτροπίες, υπάρχει επικοινωνία μεταξύ τους, όπως αποδεικνύει η στάση του Αίαντα να απαντά στα βασικά επιχειρήματα της Τέκμησσας. Η δεικτική αντωνυμία *μητρὶ τῆδε* αποδεικνύει ότι ο Αίας δεν εκθέτει έναν λόγο ερήμην της Τέκμησσας αγνοώντας την παρουσία της, αλλά αναδεικνύει την επιθυμία του να επιβεβαιώσει την ύπαρξη επαφής με το δέκτη του λόγου του, την Τέκμησσα (ενίσχυση φατικής λειτουργίας).

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η χρήση της δεικτικής αντωνυμίας σ' αυτό το σημείο του λόγου του Αίαντα ισοδυναμεί με μια αποστροφή προς την Τέκμησσα και αποσκοπεί στο να προκαλέσει το ενδιαφέρον της ώστε να προσέξει ιδιαίτερα τους επόμενους στίχους 560 - 64: *οὔτοι σ' Ἀχαιῶν, οἶδα, μὴ τις ὕβριση / στνγναῖς λώβαις, οὐδὲ χωρὶς ὄντ' ἐμοῦ. / τοῖον πυλωρὸν φύλακα Τεῦκρον ἀμφὶ σοι / λείπω τροφῆς ἄοκνον ἔμπα κεῖ τανῦν / τηλωπὸς οἰχνεῖ, δυσμενῶν θήραν ἔχω*. Με το *οὔτοι ... μὴ* ο Αίας εμφαιτικά εισάγει την αντίθεσή του προς ό,τι είχε πει η Τέκμησσα στους στ. 510 - 13, όπως φαίνεται από τη χρήση του μορίου *τοι* που συνοδεύει το *οὔ*³. Με τη χρήση

1. Βλ. Jebb (1896) σ. 90 ad 556f: «τράφης suggests the inbred qualities of the race».

2. Βλ. Garvie (1998) σ. 176 ad 556-7.

3. Πβλ. το εύστοχο σχόλιο του Stanford (1981) σ. 131 ad 560-2 ο οποίος τονίζει ότι το μόριο *τοι* «may retain some of its challenging tone, since Ajax, realizing that his prayer for the boy's happiness implies disagreement with what Tecmessa predicted in 510-13, now emphatically states his contrary view».

του μορίου του ενισχύεται η φατική λειτουργία και πιστοποιείται η τάση του Αίαντα να αντιπαραθέτει τη δική του οπτική προς αυτή της Τέκμησας¹.

Η τάση αυτή επιβεβαιώνεται και από τη χρήση της λέξης *φύλακα* στην εμφατική θέση της εφθήμερου τομής του στ. 562: στο έντονο ενδιαφέρον της Τέκμησας (535 *φύλαξα*, 539 *φυλάσσει*) για το γιο της, ο Αίας αντιπαρατάσσει το δικό του που εκδηλώνεται με την ανάθεση του καθήκοντος της προστασίας του παιδιού στον Τεύκρο. Η άποψή του ότι δηλ. ο Τεύκρος θα είναι ο προστάτης του παιδιού που θα αποτρέψει αποτελεσματικά κάθε προσβλητική ενέργεια των Αχαιών εις βάρος του, εμφανίζεται ως βεβαιότητα, όπως δηλώνει η χρήση του οίδα (560) σε συνδυασμό με τη σύνταξη οὔτοι ... *μή τις ὕβριση*.

Ο Αίας, μένοντας αμετακίνητος στην απόφασή του να πεθάνει, αναθέτει στους ναύτες και στον Τεύκρο από κοινού το καθήκον της εκτέλεσης των τελευταίων επιθυμιών του: *ἀλλ' ἄνδρες ἄσπιστῆρες, ἐνάλιος λεώς, / ὕμιν τε κοινήν τήνδ' ἐπισκήπτω χάριν, / κείνω τ' ἐμὴν ἀγγελίαν ἐντολήν, ὅπως / τὸν παῖδα τόνδε πρὸς δόμους ἐμοῦς ἄγων / Τελαμώνι δείξει μητρὶ τ' Ἐριβοία λέγω, / ὡς σφιν γένηται γηροβοσκός εἰσαεῖ, / [μέχρις οὐ μυχὸς κίχουσι τοῦ κάτω θεοῦ,] / καὶ τὰμὰ τεύχη μήτ' ἀγωνάροχαι τινές / θήσουσ' Ἀχαιοῖς μήθ' ὁ λυμεὼν ἐμός* (565 - 73). Με το ρήμα *ἐπισκήπτω* εκφράζεται ρητά η ίδια η προστακτική πράξη της ομιλίας που προσδιορίζει το λόγο του Αίαντα ως ένα είδος διαθήκης². Και ενώ, όπως επισημαίνει ο αρχαίος σχολιαστής, *τὰ σπουδαιότατα τοῖς ἐταῖροις ἐπισκήπτει, οὐ τῇ γυναικὶ δέ³ ουσιαστικά απαντά στους στίχους 506 - 9 του λόγου της Τέκμησας⁴: το δικό του καθήκον απέναντι στους γέροντες γονεῖς του, το οποίο του υπενθυμίζει*

1. Στο στ. 561 με την έκφραση *οὐδὲ χωρὶς ὄντ' ἐμοῦ* ο Αίας απαντά στο *μόνος* της Τέκμησας του στ. 511, ενώ με την επανάληψη του θέματος της *τροφῆς* (563) δίνει την απάντηση στο *νέας τροφῆς στερηθεῖς* (510-11) της Τέκμησας. Για την επαναφορά του θέματος της *τροφῆς* βλ. Stanford (1981) σ. 131 ad 563 και Garvie (1989) σ. 177 ad 562-4.

2. Για τη διάκριση ανάμεσα σε πρωτογενείς εκπληρώσεις (εκφράζουν απλώς το περιεχόμενο της προσταγής του υποκειμένου) και ρητές εκπληρώσεις που εκφράζουν ρητά και την ίδια την προστακτική πράξη της ομιλίας βλ. Πεφάνης (1999) σσ. 172-73. Συγκεκριμένα η φράση *κοινήν τήνδ' ἐπισκήπτω χάριν* είναι μια ρητή εκπλήρωση, ενώ η προστακτική *ἀγγελίαν* (567) είναι μια πρωτογενής εκπλήρωση. Για τη σημασία του ρήματος *ἐπισκήπτω* βλ. Glotz (1904) σ. 69 και Barigazzi (1955) σ. 73.

3. Βλ. Σχόλια [Χριστοδούλου (1977) σ. 173] ad 566.

4. Γι' αυτό βλ. όσα αναφέρει ο αρχαίος σχολιαστής [Χριστοδούλου (1977) σσ. 137-8] ad 570 ο οποίος επισημαίνει ένα πρὸς ένα τα σημεία του λόγου της Τέκμησας στα οποία απαντά ο Αίας: *θανμαστῶς δὲ πρὸς ἅπαντας τοὺς λόγους τῆς Τεκμήσεως ἀντιθέσεις ἐποιήσατο ... τοῦ μὲν μὴ ὑβρισθῆναι τὸν παῖδα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, τὴν ἀπὸ τοῦ*

η Τέκμησσα, θα το εκπληρώσει ο γιος του, ο οποίος θα γίνει γι' αυτούς γηροβοσκός *είσαι* (570).

Στους στίχους 565 - 73 κυριαρχεί η ρητορική του πρώτου προσώπου, όπως φαίνεται από την επανάληψη τύπων του πρώτου προσώπου της κτητικής αντωνυμίας: *ἐμὴν ... ἐντολήν* (567), *δόμους ἐμούς* (568), *τάμ' αὐτὴν* (572), *ὁ λυμεὼν ἐμός* (573). Σε συμφραζόμενα όπου κυριαρχεί τὸ *ἐπὶ γονεῦσι καὶ παιδὶ διαθήκας ποιῆσαι*¹, δηλαδή η φροντίδα για τους άλλους, η χρήση των αντωνυμικών τύπων του πρώτου προσώπου επαναφέρει στο προσκήνιο τον εγωκεντρισμό του Αίαντα ο οποίος σε τελική ανάλυση προβάλλει την απαίτησή του να τηρηθούν κατὰ γράμμα οι εντολές του. Στο κέντρο της σκέψης του Αίαντα δεν βρίσκονται τόσο ο γιος και οι γέροντες γονεὶς του όσο η επιθυμία του να έχει, ακόμη και μετά θάνατον, τον απόλυτο έλεγχο σε όλες τις ενέργειες των δικών του ανθρώπων². Συνεπώς με τη χρήση των αντωνυμιῶν του πρώτου προσώπου ενισχύεται ο προστακτικός χαρακτήρας των στίχων 565 - 73.

Στους στίχους 574 - 77 ο Αίας απευθύνει τις τελευταίες του υποθήκες προς το γιο του: *ἀλλ' αὐτό μοι σύ, παῖ, λαβὼν τοῦτόν μιν, | Εὐρύσακες, ἴσχε διὰ πολυγράφου στρέφων | πόρπακος ἐπτάβοιον ἄρορηκτον σάκος* | τὰ δ' ἄλλα τεύχη κοῖν' ἐμοὶ τεθάψεται. Ο προστακτικός και απόλυτος τόνος του Αίαντα διακρίνεται και εδώ στην προστακτική *ἴσχε* (τοποθέτηση στην εμφατική θέση της πενθήμερου τομῆς) και στη χρήση του τετελεσμένου μέλλοντα *τεθάψεται* (τοποθέτηση για έμφαση στο τέλος του στίχου), που αφενός δηλώνει τη βεβαιότητα του Αίαντα ότι η πράξη θα ολοκληρωθεί (βεβαιότητα ότι οι εντολές του θα τηρηθούν απαρέγκλιτα) και αφετέρου δείχνει τον τελεσίδικο χαρακτήρα της απόφασής του³. Η συμπαράθεση του πρώτου και δευτέρου προσώπου των αντωνυμικών τύπων *μοι σύ* αναδεικνύει την άρρη-

Τεύκρου φυλακὴν προβαλλόμενος, τοῦ δὲ μὴ γελασθήσεται ὑπ' ἐκείνων, τὴν τοῦ παιδὸς ἀρετὴν, ὃν φησὶν καὶ ἐκδικήσῃ αὐτὸν ἐν ἡλικίᾳ γενόμενον· πρὸς δὲ τὰ περὶ τῶν γονεῶν, ὅτι ἀντ' αὐτοῦ γηροβοσκός αὐτοῖς καταλείπεται ὁ Εὐρύσακης.

1. Βλ. Σχόλια [Χριστοδούλου (1977) σ. 137] ad 570.

2. Ακόμη και η χρήση του *είσαι* στο στ. 570 σε συνδυασμό με τον οβελισμό του στίχου 571, ο οποίος πιθανότατα προστέθηκε (interpolatio) για να μετριάσει τον απόλυτο τόνο του στ. 570, αναδεικνύει τον εγωκεντρισμό του Αίαντα που προσπαθεί να καθορίσει, υπό το πρίσμα της δικῆς του οπτικῆς, τη θέση των άλλων στον κόσμο με όρους που παραπέμπουν στο *αἶε*. Για την προσκόλληση του Αίαντα στις αξίες της σταθερότητας (σημείο αναφοράς του ήρωα είναι η αρχή του *αἶε*) βλ. Knox (1961) σσ. 18-19. Για τα επιχειρήματα υπέρ του οβελισμού του στ. 571 βλ. Jebb (1896) σ. 92 ad 571, Kamerbeek (21963) σ. 122 ad 571, Stanford (1981) σ. 132 ad 571 και Garvie (1998) σ. 177 ad 571.

3. Βλ. Kamerbeek (21963) σ. 124 ad 577: «the future perfect has almost the value of an order», Stanford (1981) σ. 133 ad 577 και Garvie (1998) σ. 178 ad 577.

κτη σχέση πατέρα - γιου που θα διατηρηθεί και μετά το θάνατο του Αίαντα, καθώς το όνομα του γιου (*Ευρουσάκης*) θα υπευθυμίζει το κατ' εξοχήν σύμβολο του Αίαντα, την ασπίδα του (*σάκος*).

Ο λόγος του ολοκληρώνεται με τους στίχους 578 - 82, που απευθύνονται στην Τέκμησσα: *ἀλλ' ὡς τάχος τὸν παῖδα τόνδ' ἤδη δέχου, | καὶ δῶμα πάκτου, μὴδ' ἐπισκήνους γούους | δάκρυε, κάρτα τοι φιλοϊκτιστον γυνή. | πύκαζε θᾶσσον. οὐ πρὸς ἰατροῦ σοφοῦ | θρηνεῖν ἐπιδᾶς πρὸς τιμῶντι πῆματι.* Ο προστακτικός τόνος κυριαρχεί, καθώς σε πέντε στίχους υπάρχουν τέσσερις προστακτικές (*δέχου, πάκτου, δάκρυε, πύκαζε*) σε εμφατικές θέσεις των στίχων· η προστακτική *δέχου* στο τέλος του στ. 578, το *πάκτου* στην εμφατική θέση της πενθημιμερούς τομής του στ. 579, το *δάκρυε* και το *πύκαζε* στην αρχή των στίχων 580 και 581 αντίστοιχα. Σ' αυτό το σημείο του λόγου του ο Αίας αξιοποιώντας την εξουσιαστική χρήση της γλώσσας (χρήση προστακτικών) έχει ως στόχο να επιβάλει τη σιωπή στο δέκτη (Τέκμησσα) δίνοντας ένα τέλος στην όποια διάθεση της Τέκμησσας για συνέχιση της ομιλητικής σκηνής. Η γνώμη των στίχων 581 - 82 δεν αφήνει κανένα περιθώριο αμφισβήτησης της άποψης του Αίαντα. Η περίπτωση του Αίαντα απαιτεί γρήγορα — η βιασύνη του να εκτελέσει την απόφασή του φαίνεται από τη χρήση των εκφράσεων *ὡς τάχος, θᾶσσον* — τη λήψη δραστικών μέτρων καθώς δεν θεραπεύεται με λόγια (*ἐπιδᾶς*).

Το σχόλιο του Χορού στο στ. 583 (*δέδοικ' ἀκούων τήνδε τὴν προθυμίαν*) επισημαίνει την βιασύνη του Αίαντα (*τὴν προθυμίαν*) όπως αυτή εκφράστηκε ρητά στους στίχους 578 - 82¹. Η αντωνυμία *τήνδε*, που προσδιορίζει *τὴν προθυμίαν*, επιτελεί τη λειτουργία της δείξεως «εντοπίζοντας» τη βιασύνη του Αίαντα τοπικά στους στίχους που προηγήθηκαν και χρονικά σ' αυτά που μόλις άκουσε ο Χορός (*ἀκούων*), ενώ παράλληλα η τοποθέτησή της στην εμφατική θέση της εφθημιμερούς τομής του στίχου τονίζει ότι αυτή ακριβώς η βιασύνη του Αίαντα κυριαρχεί στη σκέψη του Χορού².

Αυτή τη σφοδρή επιθυμία του Αίαντα να προχωρήσει σε έργα αναγνωρίζει και η Τέκμησσα στην ερώτηση που του απευθύνει στο στίχο 585: *ὦ δέσποτ' Αἴας, τί ποτε δρασεῖεις φρενί;* Η χρήση του εφαιτικού ρήματος *δρασεῖω* εικονογραφεί την αγωνία της Τέκμησσας μπροστά στην εκπεφρασμένη επιθυμία του να προβεί σε κάποιες άμεσες ενέργειες³. Ωστόσο, όπως δηλώνει

1. Βλ. Jebb (1896) σ. 95 ad 583f, Kamerbeek (21963) σ. 125 ad 583, Stanford (1981) σ. 134 ad 583-4 και Garvie (1998) σ. 179 ad 583.

2. Βλ. Moorhouse (1982) σ. 154: «*ᾶδε* refers primarily to what is present or near in place (deictic), or contemporary in time» και σ. 155: «*ᾶδε* refers to what is especially prominent in the speaker's mind».

3. Βλ. Kamerbeek (21963) σ. 125 ad 585.

η χρήση της δοτικής φρενί, η Τέκμησσα δεν είναι βέβαιη για το τι πρόκειται να κάνει ο Αίας, αφού ρητά δεν εξέφρασε την επιθυμία του να πεθάνει¹. Η δοτική φρενί αποτελεί και ένα σχόλιο που χαρακτηρίζει τη στάση του Αίαντα γενικότερα, καθώς στο λόγο του προς τον Ευρυσάκη (545 - 77) ενώ δεν απαντά άμεσα σε όσα του είχε επισημάνει η Τέκμησσα, ουσιαστικά στη σκέψη του (φρενί) κυριαρχούν τα επιχειρήματά της και έμμεσα της δίνει απαντήσεις. Αντίθετα, με το στίχο 586 ο Αίας άμεσα και απότομα προσπαθεί να ελέγξει τη συμπεριφορά της Τέκμησσας (μη κρῖνε, μη ζέταζε) και να καθορίσει τη μελλοντική της στάση. Η χρήση της απρόσωπης έκφρασης σωφρονεῖν καλὸν ενισχύει την εξουσιαστική δύναμη του λόγου του καθώς παραπέμπει στην κοινωνική ιεραρχική κλίμακα με βάση την οποία ο ίδιος έχει τη δικαιοδοσία να επιβάλει τη σιωπή στο δέκτη (μη κρῖνε, μη ζέταζε) και η Τέκμησσα οφείλει ν' αναγνωρίσει την κατωτερότητά της².

Η Τέκμησσα αποδέχεται αναγκαστικά την άρνηση του Αίαντα να συζητήσει περαιτέρω για τις προθέσεις του, αλλά δεν παραιτείται από την προσπάθεια να του απευθύνει μια ύστατη έκκληση: οἴμ' ὡς ἀθυμῶ καί σε πρὸς τοῦ σοῦ τέκνον / καὶ θεῶν ἰκνοῦμαι, μη προδοῦς ἡμᾶς γένη (587 - 88). Η κραυγή απελπισίας οἴμ' ὡς ἀθυμῶ και συγκεκριμένα η χρήση του ρήματος ἀ-θυμῶ προσδιορίζει τη σχεδόν αντανακλαστική ρύθμιση των αντιδράσεων της Τέκμησσας σε σχέση με την προ-θυμίαν του Αίαντα³. Με την επανάληψη της λέξης θυμὸς (προ-θυμία / ἀ-θυμῶ) η Τέκμησσα προβάλλεται ως ο πλέον ευαίσθητος δέκτης της συμπεριφοράς του Αίαντα, ενώ παράλληλα τονίζεται η αντίθεση ανάμεσα στην ενεργητική προθυμίαν του Αίαντα και στην παθητική ἀθυμίαν της Τέκμησσας που την παραλύει και την καθιστά αδύναμη

1. Από τους στίχους 479-80 και 577 μπορεί κανείς να κατανοήσει τα σχέδια του Αίαντα, παρά το ότι δεν εκφράζει ρητά την επιθυμία του να αυτοκτονήσει. Η Τέκμησσα έδειξε ότι γνωρίζει καλά την ιδιοσυγκρασία του Αίαντα και νομίζω ότι είναι σε θέση να καταλάβει τα σχέδιά του. Ωστόσο η αβεβαιότητα που εκφράζει στο στ. 585 ίσως δείχνει την άρνησή της να δεχθεί ότι όλα έχουν τελειώσει και επιδιώκει μ' αυτόν το τρόπο να της δοθεί η δυνατότητα για μια ακόμη προσπάθεια να μεταπείσει τον Αίαντα. Για τη σημασία της δοτικής φρενί βλ. Stanford (1981) σ. 134 ad 585-6 και Garvie (1998) σ. 179 ad 585.

2. Σ' αυτό παραπέμπει η χρήση του ρήματος σωφρονεῖν που περιγράφει μια στάση αυτοσυγκράτησης η οποία προϋποθέτει την αναγνώριση της ιεραρχικής δομής. Βλ. Kamerbeek (21963) σ. 125 ad 586: «By σωφρονεῖν he means the submission which is becoming to a woman». Για τον τρόπο που η έννοια της σωφροσύνης χρησιμοποιείται στο έργο βλ. Gasti (1992) σ. 88 σημ. 30. Για την εξουσιαστική δύναμη του λόγου βλ. Ευσταθίου (1993) σσ. 14-15.

3. Βλ. Kamerbeek (21963) σ. 125 ad 587 και Garvie (1998) σ. 179 ad 587: «Tecmessa's athumia contrasts with the prothumia, «eagerness», of Ajax».

να αντιδράσει με άλλον τρόπο παρά μόνο με το να εκφράζει την απελπισία της¹.

Ωστόσο, παρά το ότι η Τέκμησσα συνειδητοποιεί τη ματαιότητα κάθε προσπάθειας να ανασταλεί η προθυμία του Αίαντα², απευθύνει μια τελευταία έκκληση, όπου εμφανικά προβάλλονται όλοι οι λόγοι που θα μπορούσαν να αποτρέψουν τον Αίαντα από την αυτοκτονία, δηλ. η αγάπη προς το γιο του (πρὸ τοῦ σοῦ τέκνου)³, το αίσθημα σεβασμού προς τους θεούς (καὶ θεῶν) και η ενδεχόμενη κοινωνική αποδοκιμασία για την αποτυχία του Αίαντα να προστατεύσει τον οἶκον του από τον αφανισμό (μὴ προδοὺς ἡμᾶς γένῃ). Η περίφραση μὴ προδοὺς γένῃ προβάλλει με μεγαλύτερη ἔμφαση το αίτημα της Τέκμησσας ἀπ' ὅτι το απλό μὴ προδοῦς⁴. Επίσης η χρήση της αντωνυμίας ἡμᾶς τονίζει την ενότητα του οἴκου και καθιστά πιο ορατή την απειλή του αφανισμού του και της καταστροφῆς της ενότητάς του από την ενδεχόμενη αδυναμία του Αίαντα να ανταποκριθεῖ στις αξίες του ἀγαθοῦ⁵.

Ο Αίας παρακάμπτει τα δυο μέρη της έκκλησῆς της που αφορούν το γιο του και την ενότητα του οἴκου του και στην απάντηση του επικεντρώνεται στη σχέση του με τους θεούς: ἄγαν γε λυπεῖς. οὐ κάτοιισθ' ἐγὼ θεοῖς / ὡς οὐδὲν ἀρκεῖν εἴμ' ὀφειλέτης ἔτι; (589 - 90). Με την επιλογή της συμπαράθεσης ἐγὼ θεοῖς ο Αίας προβάλλει το αγεφύρωτο χάσμα που τον χωρίζει από τους θεούς⁶, στους οποίους ὅπως εμφανικά δηλώνει (εἴμ' ὀφειλέτης)

1. Βλ. τις μεταφραστικές εκδοχές του οἴμ' ὡς ἀθυμῶ «Ah, my heavy heart!» [Jebb (1896) σ. 95], «Ah, I feel despair» [Lloyd - Jones (1994) σ. 85], «Oh, how I despair!» [Garvie (1998) σ. 65].

2. Η χρήση του καὶ στο στ. 587 δείχνει ότι η Τέκμησσα συνειδητοποιεί ἀπόλυτα το αδιέξοδο της κατάστασης και αποδεχόμενη την ἀπόφαση του Αίαντα κάνει μια τελευταία προσπάθεια. Γι' αυτή τη σημασία του καὶ βλ. Kamerbeek (21963) σ. 126 ad 587 και Stanford (1981) σ. 134 ad 587-8: «If Ajax utterly refuses to discuss his intentions with her, she is helpless to save him (and herself). But «even so» (καὶ), she tries a last appeal to religion and to Ajax's love for his son».

3. Βλ. Kamerbeek (21963) σ. 126 ad 587 όπου επισημαίνεται ο εμφανικός χαρακτήρας της έκκλησης πρὸς τοῦ σοῦ τέκνου.

4. Βλ. Kamerbeek (21963) σ. 126 ad 588 και Garvie (1998) σ. 179 ad 587.

5. Γι' αυτό βλ. Stanford (1981) σσ. 134-35 ad 587-8 ο οποίος σχολιάζει τη φράση μὴ προδοὺς ἡμᾶς γένῃ ως εξής: «a deliberately strong phrase to use towards a hero to whom disloyalty seems one of the most despicable of faults». Βλ. επίσης Περυσινάκης (1996) σ. 247, ο οποίος συμπυκνώνει με τον καλύτερο τρόπο τις ἀπόψεις του Adkins: «εἶναι αἰσχρὸν» να αποτύχει ο ἀγαθὸς σε καιρὸ εἰρήνης να προστατεύσει τον οἶκον του... Οι πράξεις του αρχηγού του οἴκου κρίνονται μόνο ἀπὸ τα ἀποτελέσματα, γιατί μόνο με θετικά ἀποτελέσματα εξακολουθεῖ να ὑπάρχει ο οἶκος, ἀλλιῶς καταλήγει σε δουλεία ἢ αφανισμό».

6. Γι' αυτό βλ. Garvie (1998) σ. 179 ad 589-90.

δεν χρωστάει τίποτε πια¹. Η χρήση του ρήματος που ο Αίας είχε χρησιμοποιήσει στο στίχο 439 (*ἀρκέσας*) για να περιγράψει την προσφορά υπηρεσιών προς τους Αργείους, προσδίδει στη φράση αυτή έναν υβριστικό τόνο, καθώς το ρήμα επαναφέρει στο νου των ακροατών τον εγωιστικό τόνο του στίχου 439².

Η απάντηση της Τέκμησσας *εἶφημα φώνει* (591) επιβεβαιώνει το υβριστικό περιεχόμενο των στίχων 589 - 90 και σηματοδοτεί τη μετάβαση στο τελευταίο και γεμάτο ένταση τμήμα της ομιλητικής σκηνής, όπου για πρώτη φορά χρησιμοποιείται η *ἀντιλαβή* για να αναδείξει τη συναισθηματική κλιμάκωση³.

Στην προτροπή της Τέκμησσας για αποφυγή των βλάσφημων λόγων, ο Αίας απαντά *τοῖς ἀκούουσιν λέγε* (591). Η φράση αυτή δεν αποτελεί μόνο απάντηση στο *εἶφημα φώνει* της Τέκμησσας αλλά αφενός σηματοδοτεί τη διακοπή της φατικής λειτουργίας προετοιμάζοντας τους θεατές για το τέλος της ομιλητικής σκηνής και αφετέρου προσδιορίζει τη γενικότερη άρνηση του Αίαντα να αφηθεί στη χειραγώγηση των φίλων⁴.

Το σχόλιο του στίχου 592 *πόλλ' ἄγαν ἤδη θροεῖς* δείχνει ότι ο Αίας βιάζεται πλέον να τερματίσει αυτόν τον διάλογο (διακοπή της φατικής λειτουργίας) που έχει λάβει κατά τη γνώμη του αδικαιολόγητα μεγάλο μήκος. Η βιασύνη του φαίνεται και από το στίχο 593 (*οὐ ξυνέρξεθ' ὡς τάχος*;) όπου απευθυνόμενος προς τους θεράποντες τους διατάσσει να εμποδίσουν την Τέκμησσα να τον ακολουθήσει στο εσωτερικό της σκηνής του⁵. Αυτή η ερμη-

1. Βλ. Kamerbeek (21963) σ. 126 ad 589, 590: «*εἴμ' ὀφειλέτης* is an emphatic *ὀφείλω*».

2. Για τον υβριστικό τόνο των στίχων βλ. Garvie (1998) σ. 179 ad 589-90. Ειδικά για τις συνδηλώσεις που έχει το ρήμα *ἀρκεῖν* βλ. Stanford (1981) σ. 135 ad 589-90: «*ἀρκεῖν* here apparently means 'give service to'... but not in any humble or slavish sense».

3. Βλ. Jebb (1896) σ. 95 ad 591 και Stanford (1981) σ. 135 ad 591-4.

4. Βλ. Stanford (1981) σ. 135 ad 591: «a bitter affirmation of his refusal (since 288) to listen to her point of view, and all the more cutting for being phrased in general terms». Πβλ. την αντίθετη αντίληψη που εκφράζει Οδυσσεύς στο στ. 1353: *κρατεῖς τοι τῶν φίλων νικώμενος*.

5. Για τους αποδέκτες της εντολής του καθώς και για την ερμηνεία αυτή βλ. Σχόλια [Χριστοδούλου (1977) σ. 142] ad 539a: *τοῖς θεράπονοι κελεύει αὐτὴν ἀποκλείειν* και Kamerbeek (21963) σ. 162 ad 593. Ωστόσο υπάρχει και η άποψη ότι η εντολή αυτή απευθύνεται προς την Τέκμησσα, το παιδί και τους ακολούθους. Γι' αυτό βλ. Stanford (1981) σ. 135 ad 593. Το πρόβλημα της ερμηνείας της εντολής αυτής δεν είναι άσχετο και με το γενικότερο πρόβλημα που παρουσιάζεται με το τέλος του επεισοδίου: ποια πρόσωπα αποχωρούν και ποια παραμένουν έξω από την ναυτική σκηνή του Αίαντα; Για τις διάφορες λύσεις που προτείνονται από τους μελετητές βλ. Garvie (1998) σ. 180 ad 594-5.

νεία σε σχέση με εκείνη που αποδίδει το *οὐ ξυνέρξεθ' ὡς τάχος*; ως «Δεν θα κλείσετε τις πόρτες όσο το δυνατόν πιο γρήγορα; / κλείστε τις πόρτες, λέω, αυτή τη στιγμή»¹ έχει το πλεονέκτημα να καθιστά σαφέστερη τη διακοπή της επικοινωνίας ανάμεσα στον Αίαντα και την Τέκμησσα².

Η καταληκτική φράση των στίχων 594 - 95 σηματοδοτεί την οριστική και αμετάκλητη διακοπή της επικοινωνίας, καθώς αυτά είναι τα τελευταία λόγια που απευθύνει προσωπικά στην Τέκμησσα:³ *μῶρα μοι δοκεῖς φρονεῖν / εἰ τοῦμόν ἦθος ἄρτι παιδεύειν νοεῖς*. Με τη χρήση δύο αντωνυμικών τύπων του πρώτου προσώπου (*μοι - τοῦμόν*) γίνεται σαφές ότι το δεικτικό περιεχόμενο επικεντρώνεται στο εδώ και τώρα του ομιλητή και είναι από την άποψη αυτή εγωκεντρικό⁴. «Η εγωκεντρικότητα του δεικτικού περιεχόμενου έχει τις ρίζες της στην υποκειμενικότητα της συνείδησης»⁵, η οποία εκφράζεται εδώ μέσω της συνειδητοποίησης από την πλευρά του Αίαντα του ατομικού του ἦθους (*τοῦμόν ἦθος*). Κάθε λόγος και πράξη του Αίαντα εμφανίζεται μέσα στη γραμμή και στη λογική αυτού του ατομικού ἦθους που ορίζεται ως «διαμορφωμένη ψυχοσύνθεση καρπός της φύσης και της αγωγής»⁶. Η χρήση της κτητικής αντωνυμίας *τοῦμόν* ως προσδιοριστικής της λέξης *ἦθος* δεν δηλώνει τόσο κτήση όσο επιτείνει το βαθμό συνειδητοποίησης του Αίαντα και τονίζει την απόλυτη συνάφεια των λόγων και των έργων μ' αυτό το ἦθος.

Από τη διεξοδική ανάλυση της ομιλητικής σκηνής που προηγήθηκε διαπιστώνονται τα εξής:

(1) Η ρητορική του πρώτου προσώπου που χρησιμοποιεί συστηματικά ο Αίας ανταποκρίνεται απόλυτα στον εγωκεντρικό χαρακτήρα του και είναι αυτή που δημιουργεί την εντύπωση της μονολογοποίησης του διαλόγου και της ανυπαρξίας επικοινωνίας μεταξύ των δύο πόλων του ομιλητικού ζεύγους. Ωστόσο, στο δεύτερο λόγο του Αίαντα η διαλογική ιδιότητα κυριαρχεί, με την έννοια ότι διακρίνουμε στον Αίαντα τη διάθεση να απαντήσει —έστω και έμμεσα — σ' όλα τα σημεία που έθεσε η Τέκμησσα στην έκκλησή της.

1. Γι' αυτήν την απόδοση βλ. Jebb (1896) σ. 95: «Close the doors, I say, this instant!» και Garvie (1998) σ. 65: «Will you not shut the door as quickly as you can? καθώς και το σχόλιο σ. 180 ad 593.

2. Ο Garvie (1998) σ. 179 ad 591 επισημαίνει ότι και η χρήση της *ἀντιλαβῆς* σηματοδοτεί τη διακοπή της επικοινωνίας ανάμεσα στον Αίαντα και την Τέκμησσα.

3. Βλ. Stanford (1981) σ. 135 ad 594-5.

4. Βλ. Lyons (1999) σσ. 332-42 για την ενδεικτικότητα, τη δείξη και το δεικτικό-δειξικό περιεχόμενο.

5. Η διατύπωση αυτή οφείλεται στον Lyons (1999) σ. 341. Για την έννοια της υποκειμενικότητας όπως χρησιμοποιείται εδώ βλ. Lyons (1999) σ. 368.

6. Γι' αυτό βλ. Winnington - Ingram (1999) σ. 62.

(2) Προσδιορίζοντας τη διαλογική ιδιότητα ως «τη διάθεση εναλλαγής και αλληλοείσδυσης της προοπτικής»¹ με την οποία καθένας από τους δύο πόλους του ομιλητικού ζεύγους αντιμετωπίζει το θέμα του διαλόγου, σαφώς η διαλογική ιδιότητα εντοπίζεται στην έκκληση της Τέκμησας και στον αποχαιρετιστήριο λόγο του Αίαντα προς τον γιο του.

(3) Παρά το ότι η επικοινωνία πραγματώνεται στη διαλογική σύγκρουση των δύο συζύγων, ο διάλογος αυτός είναι στην ουσία του μονολογικός καθώς οι δύο προοπτικές που παρουσιάζονται είναι τόσο ασύμβατες ώστε καθιστούν αδύνατη την πειθώ².

(4) Σ' αυτόν τον «μονολογικό διάλογο» εντοπίσαμε ένα λόγο διαλογικής υφής με τη ευρεία έννοια που έδωσε ο Bakhtin στο διάλογο: οι λέξεις που χρησιμοποιούν ο Αίας και η Τέκμησα είναι πολυφωνικές, δηλ. περιέχουν τις οπτικές γωνίες άλλων ομιλητών είτε πρόκειται για διακειμενική διαλογικότητα, είτε απευθύνονται στο λόγο του άλλου (η έκκληση της Τέκμησας στον λόγο του Αίαντα, ο δεύτερος λόγος του Αίαντα στην έκκληση της Τέκμησας) εμπεριέχοντας και τους αξιολογικούς τόνους της φωνής προς την οποία συγχρόνως απαντούν³.

(5) Το μεγάλο ποσοστό αντανυμικών τύπων του δευτέρου προσώπου σε σχέση μ' αυτό των τύπων του πρώτου προσώπου που εντοπίσαμε και των οποίων τη χρήση αναλύσαμε στο λόγο της Τέκμησας, αναδεικνύει τη ρητορική του δευτέρου προσώπου και τη λειτουργικότητά της: ενώ η έκκληση της Τέκμησας οργανώνεται ως ένας λόγος που έχει ως επίκεντρο τον Αίαντα (κυριαρχία του δευτέρου προσώπου), ουσιαστικά η ίδια και ο γιος της αποτελούν το δειξικό κέντρο. Με άλλα λόγια η Τέκμησα αν και εξαλείφει «τα γραμματικά ίχνη» του πρώτου προσώπου διακρίνει τη δυνατότητα της «ανασυγκρότησής του» που παρουσιάζεται μέσω του δευτέρου προσώπου, γεγονός που καθιστά την έκκλησή της ένα αριστουργηματικό δείγμα ρητορικής⁴.

1. Τη διατύπωση δανείζομαι από την Φαρίνου - Μαλαματάρη (1987) σ. 187.

2. Για τον μονολογικό διάλογο βλ. Φαρίνου - Μαλαματάρη (1987) σ. 195. Η ορολογία της Φαρίνου - Μαλαματάρη αφορά το πεζογραφικό έργο του Παπαδιαμάντη, αλλά νομίζω ότι *mutais mutandis* μπορεί να χρησιμοποιηθεί και στην περίπτωση που εξετάζουμε.

3. Η διατύπωσή μας στο σημείο αυτό αξιοποιεί την ορολογία της Φαρίνου - Μαλαματάρη (1987) σ. 176 και του Τσιτσιπή (1995) σ. 127.

4. Τις εκφράσεις στα εισαγωγικά δανείζομαι από τον Μαρωνίτη (1989) σ. 99.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ - ΣΧΟΛΙΑ - ΛΕΞΙΚΑ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

- Chantraine, P. (1968) *Dictionnaire Etymologique de la Langue Grecque*, τ. I (Α - Δ), Paris.
- Garvie, A. F. (1998) *Sophocles Ajax edited with introduction, translation and commentary*, Aris & Phillips - Warminster - England.
- Jebb, R. C. (ed.) (1896) *Sophocles. The Plays and Fragments, Part VII: The Ajax*, Cambridge (= Amsterdam 1967).
- Kamerbeek, J.C. (21963) *The Plays of Sophocles. Part I: The Ajax*, Leiden.
- Lloyd - Jones, H. (1994) *Sophocles. Ajax - Electra - Oedipus Tyrannus*, Loeb Classical Library, Harvard Univ. Pr., Cambridge Mass. - London, England.
- Lloyd - Jones, H. & N.G. Wilson (eds) (1990) *Sophoclis fabulae*, Oxford.
- Stanford, W.B. (1981) *Sophocles Ajax edited with Introduction, Revised Text, Commentary, Appendices, Indexes and Bibliography*, Bristol Clas. Pr., 1η εκδ. 1963.
- Χριστοδούλου, Γ.Α. (1977) *Τα Αρχαία Σχόλια εις Αίαντα του Σοφοκλέους*, Αθήνα.

ΜΕΛΕΤΕΣ ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΕΣ

- Αγγελάτος, Δ. (1996) «Ειδολογικά Προβλήματα του Verset και ζητήματα ρυθμικής όργάνωσης» στο *Η Ελευθέρωση των Μορφών. Η Ελληνική Ποίηση από τον έμμετρο στον ελεύθερο στίχο (1880 - 1940)*, επιμ. Ν. Βαγενάς, ΠΕΚ Ηράκλειο, 71 - 81.
- Γκαστή, Ε. (1994) *Ο Σοφοκλής και οι Σοφιστές. Κοινές απόψεις περί πολιτισμού*, διδ. διατριβή, Ιωάννινα.
- , (1998) «Σοφοκλέους Αΐας : Η τραγωδία της όρασης», *Δωδώνη (Φιλολογία)* 27 : 165 - 204.
- Dodds, E.R. (1978) *Οι Έλληνες και το Παράλογο*, μτφρ. Γ. Γιατρομανωλάκης, Αθήνα.
- Ευσταθίου, Άννα (1993) «Ιεραρχία στη Γλώσσα μέσα από την ομιλία : “πράξεις ομιλίας”», *σημαίνον* 4 : 7 - 15.

- Jakobson, R. (1998) *Δοκίμια για τη γλώσσα της Λογοτεχνίας*, Εισαγωγή - Μτφρ. Α. Μπερλής, εκδ. ΕΣΤΙΑ.
- Lyons, J. (1999) *Γλωσσολογική Σημασιολογία*. μτφρ. Γ. Ανδρουλάκης, Επιμέλεια : Γ. Καρανάσιος, εκδ. ΠΑΤΑΚΗ, Αθήνα.
- Μαρωνίτης, Δ.Ν. (1989) *Η Ποίηση του Γ. Σεφέρη. Μελέτες και Μαθήματα*, εκδ. ΕΡΜΗΣ, Αθήνα.
- , (1999) *Ομηρικά Μεγαθέματα. Πόλεμος - Ομιλία - Νοστος*, εκδ. ΚΕΔΡΟΣ.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (21991), *Γλωσσολογία και Λογοτεχνία. Από την Τεχνική στην Τέχνη του Λόγου*, Αθήνα.
- Μπεζεντάκος, Ν.Π. (1980) *Η έννοια της μετάνοιας στον Όμηρο (αλλαγή γνώμης - αναγνώριση σφάλματος)*, διδ. διατριβή, Αθήνα.
- Νάκας, Θ. (1995), «Οι επικοινωνιακές λειτουργίες της γλώσσας» στο *Μια Πολυεπιστημονική Θεώρηση της γλώσσας*, ΠΕΚ / εκδ. Παν/μίου Πατρών, Ηράκλειο, 193 - 232.
- , (1996) «Λεξική και Φραστική επανάληψη / επαναδιπλώση» *Λεξιμορφολογικό Δελτίον* τ. 20 (1996 - 97), εκδ. Ακαδ. Αθηνών, Αθήνα, 221 - 330.
- Πεπονή, Αναστασία - Ερασμία (1991) «Ο λυρισμός πολύτροπος και η θεωρία δύστροπη» *λόγου χάριν* (άνοιξη): 167 - 82.
- , (1995) «Λυρικές τροπές της επικής Ελένης: η λειτουργία της αποσιώπησης στη μυθοποιητική πρόταση της Σαπφούς (απ. 16LP)» στο *Εύχην Όδυσσεΐ. Από τα Πρακτικά του Ζ' Συνεδρίου για την Οδύσεια* (3 - 8 Σεπτεμβρίου 1993), Ιθάκη, 315 - 27.
- Περυσινάκης, Ι.Ν. (1996) «Ηθικές αξίες και πολιτική συμπεριφορά στα ομηρικά έπη: Μια προσέγγιση της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας» *Ίνδικτος* 5: 240 - 70.
- Πεφάνης, Γ. (1999) *Το θέατρο και τα Σύμβολα. Διαδικασίες Συμβόλισης του Δραματικού Λόγου*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Σιαφλέκης, Ζ. (1994) *Η Εύθραυστη Αλήθεια. Εισαγωγή στη Θεωρία του λογοτεχνικού μύθου*, εκδ. Gutenberg.
- Snell, B. (1989) *Η Ανακάλυψη του Πνεύματος. Ελληνικές Ρίζες της Ευρωπαϊκής Σκέψης*, μτφρ. Δ.Ι. Ιακώβ, ΜΙΕΤ Αθήνα.
- Τσιτσιπιής, Α.Δ. (1995) «Ο Bakhitn και η Ποιητική του σαν Κριτική Προοπτική για τη γλώσσα και τη Λογοτεχνία» *Σύγκριση* 6: 122 - 39.
- Φαρίνου - Μαλαματάρη, Γ. (1987) *Αφηγηματικές Τεχνικές στον Παπαδιαμάντη 1887 - 1910*, εκδ. ΚΕΔΡΟΣ.
- Vernant, J.-P. (1988α) «Προσχεδιάσματα της βούλησης στην Ελληνική Τραγωδία» στο βιβλίο των J. - P. Vernant & P. Vidal - Naquet *Μύθος*

- και Τραγωδία στην Αρχαία Ελλάδα, τ. Α' μτφρ. Στέλλα Γεωργούδη, Αθήνα, 49 - 88.
- , (1988β) «Εντάσεις και Αμφιλογίες στην Αρχαία Ελληνική Τραγωδία» στο βιβλίο των J.-P. Vernant & P. Vidal - Naquet *Μύθος και Τραγωδία στην Αρχαία Ελλάδα*, τ. Α', μτφρ. Στέλλα Γεωργούδη, Αθήνα, 23 - 47.
- Winnington - Ingram, R.P. (1999) *Σοφοκλής. Ερμηνευτική Προσέγγιση*, μτφρ. Ν.Κ. Πετρόπουλος & Χ.Π. Φαράκλας, Αθήνα, εκδ. ΚΑΡΔΑ-ΜΙΤΣΑ (= *Sophocles: An Interpretation*, Cambridge Univ. Pr. 1980).
- Χαραλαμπίκης, Χριστόφορος (1992), *Νεοελληνικός Λόγος. Μελέτες για τη γλώσσα, τη λογοτεχνία και το ύφος*, εκδ. ΝΕΦΕΛΗ, Αθήνα.
- Χειμώνάς, Γ. (1984), *Έξι μαθήματα για τον Λόγο*, Ύψιλον / βιβλία.

ΜΕΛΕΤΕΣ ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΕΣ

- Adkins, A.W.H. (1960) «'Honour' and 'Punishment' in the Homeric Poems» *BICS* 7: 23 - 32.
- , (1975) *Merit and Responsibility. A Study in Greek Values*, Chicago - London (1960).
- Bal, Mieke (1999, ανατύπωση της 2ης έκδ. του 1997) *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative*, Univ. of Toronto Pr., Toronto, Buffalo, London 1985.
- Barigazzi, A. (1955) *Antifonte. Prima Orazione*, Firenze.
- Benveniste, E. (1969) *Le vocabulaire des institutions indo - européennes. I. économie parenté, société*, Les ed. de MINUIT, Paris.
- Blundell, Mary Whitlock (1989) *Helping Friends and Harming Enemies. A Study in Sophocles and Greek Ethic*, Cambridge.
- Bradshaw, D. J. (1991) «The Ajax Myth and the Polis: Old Values and New» στο *Myth and the Polis*, eds Dora C. Pozzi & J.M. Wickersham, Cornell Univ. Pr., Ithaca & London, 99 - 125.
- Brown, W.E. (1965 - 66) «Sophocles' Ajax and Homers' Hektor» *CJ* 61: 118 - 21.
- Budelmann, F. (2000) *The Language of Sophocles. Communalilty, Communication and Involvement*, Cambridge Univ. Pr.
- Cairns, D.L. (1993) *AIDOS: The Psychology and Ethics of Honour and Shame in Ancient Greek Literature*, Oxford.
- Crotty, K. (1994) *The Poetics of Supplication. Homers' Iliad and Odyssey*, Cornell Univ. Pr. / Ithaca & London.
- Danielewicz, J. (1990) «Deixis in Greek Choral Lyric», *QUCC* 34: 7-17.
- Denniston, J.D. (1934) *The Greek Patricles*, Oxford.

- Duchemin, J. (1968) *L' AIΩN dans la tragédie grecque*, Paris (1945).
- Easterling, P.E. (1984) «The Tragic Homer» *BICS* 31: 1 - 8.
- Errandonea, I. (1958) «Les quatre monologues d' Ajax et leur signification» *LEC* 26: 21 - 40.
- Evans, J.A.S. (1991) «A reading of Sophocles' Ajax» *QUCC* 38: 69-85.
- Finley, J.H. (zr) (1939) «The origins of Thucydides' style» *HSPh* 50: 34 - 84.
- Friedrich, P. & J. Redfield (1999) «Speech as a Personality Symbol: The case of Achilles» στο *Homer Critical Assessments*, ed. I.J.F. de Jong, τ. IV (*Homer's Art*), London & N. York, 231 - 61.
- Garner, R. (1990) *From Homer to Tragedy. The Art of Allusion in Greek Poetry*, London.
- Garrison, E.P. (1995) *Groaning Tears. Ethical and Dramatic Aspects of Suicide in Greek Tragedy*, Leiden - N. York - Köln (Mn. Suppl. 147).
- Gasti, H. (1992) «Sophocles' Ajax: The Military Hybris» *QUCC* 40: 81 - 93.
- , (1997) «Ajax' Trugrede: Its Meaning and Dramatic Function» *Arctos* 31: 19 - 40.
- Gellie, G.H. (1972) *Sophocles. A Reading*, Melbourne.
- Glötz, G. (1904) *La Solidarité de la famille dans le droit criminel en Grèce*, Paris.
- Goldhill, S. (1986) *Reading Greek Tragedy*, Cambridge Univ. Pr.
- , (1990) «Character and Action, Representation and Reading: Greek Tragedy and its Critics» στο *Characterization and Individuality in Greek Literature*, ed. Chr. Pelling, Oxford, 100 - 127.
- Halliwell, S. (1990) «Traditional Greek Conceptions of Character» στο *Characterization and Individuality in Greek Literature*, ed. Chr. Pelling, Oxford, 32 - 59.
- Heath, M. (1987) *The Poetics of Greek Tragedy*, London.
- Hinkley, L.V. (1972) *Ajax and Achilles: Their Literary Relationship from Homer to Sophocles*, North Carolina.
- Holt, Philip (1981) «The Debate - Scenes in the Ajax», *AJPh* 102: 275 - 288.
- Hoppin, Meredith Clarke (1976) *The Theme of Mutability and Dramatic Unity in four plays of Sophocles*, The Univ. of Michigan, PhD.
- Kirkwood, G.M. (1965) «Homer and Sophocles' Ajax» στο *Classical Drama and its Influence*, ed. M.J. Anderson, London, 51 - 70.

- Knox, B.M.W. (1961) «The *Ajax* of Sophocles» *HSPh* 65: 1 - 37.
- , (1964) *The Heroic Temper. Studies in Sophoclean Tragedy*, Berkeley & Los Angeles.
- Konstan, D. (1998) «Reciprocity and Friendship» στο *Reciprocity in Ancient Greece*, eds Chr. Gill, Normal Postlethwaite & R. Seaford, Oxford Univ. Pr., 279 - 301.
- Leo, F. (1908) *Der Monolog in Drama: Ein Beitrag zur griechisch-römischen Poetik*, Berlin.
- Lloyd, M. (1992) *The Agon in Euripides*, Oxford Cl. Pr.
- MacDowell, D.M. (1989) «The *oikos* in Athenian Law», *CQ* 39: 10-21.
- Maddalena, A. (1963) *Sofocle*, Torino 1959.
- Méautis, G. (1957) *Sophocle. Essai sur le héros tragique*, Paris.
- Minadeo, R. (1994) *The Thematic Sophocles*, Amsterdam (Classical & Byzantine Monographs vol. XXX).
- Moorhouse, A. C. (1982), *The Syntax of Sophocles*, Leiden E.J. Brill.
- Mossman, Judith (1995), *Wild Justice. A Study of Euripides' Hecuba*, Oxford Cl.Pr.
- Ormand, K. (1996) «Silent by convention? Sophocles' Tekmessa», *AJPh* 117: 37 - 64.
- Pfister, M. (1988) *The Theory and Analysis of Drama*, μτφρ. από τα γερμανικά J. Halliday, Cambridge.
- Poe, J.P. (1987) *Genre and Meaning in Sophocles' Ajax* (Beiträge zur klassischen Philologie, εκδ. E. Heitch, L. Koenen, K. Merkelbach, C. Zintzen, Band 172) Frankfurt am Main.
- Redfield, J.M. (1975) *Nature and Culture in the Iliad: The Tragedy of Hector*, Chicago.
- Reinhardt, K. (1947), *Sophocles*, Frankfurt [αγγλ. μτφρ. από τους H. & D. Harvey (1979), Oxford].
- Rickert, G. A. (1989) «*Ἐκὼν* and *ἄκων* in Early Greek Thought», Scholars Pr. Atlanta, Georgia.
- Schadewaldt, W. (1926) *Monolog und Selbstgespräch. Untersuchungen zur formgeschichte der griechischen Tragödie*, Berlin.
- Schenker, D.J. (1999) «Dissolving Differences: Character Overlap and Audience Response» *Mn.* 52: 641 - 57.
- Scodel, Ruth (1997) «Drama and Rhetoric» στο *Handbook of Classical Rhetoric in the Hellenistic Period 330 B.C. - A.D. 400*, ed. S.E. Porter, Leiden - N. York - Köln, 489 - 504.
- Simpson, M. (1969) «Sophocles' *Ajax*: His Madness and Transformation» *Arethusa* 2: 88 - 103.

- Smyth, Herbert Weir (³1963) *Greek Grammar* (rev. G.M. Messing) Cambridge Univ. Pr.
- Sorum, Christina Elliot (1958 - 86), «Sophocles' *Ajax* in Context», *CW* 79: 361 - 77.
- Strauss, B.S. (1993) *Fathers and Sons in Athens. Ideology and Society in the Era of the Peloponnesian War*, Routledge London.
- Synodinou, K. (1987) «Tecmessa in the *Ajax* of Sophocles. Amid Slavery a Moment of Liberation», *A&A* 33: 99 - 107.
- Torrance, R.M. (1965) «Sophocles: Some Bearings» *HSPh* 69: 269-327.
- Tsitsoni, E. (1963) *Untersuchungen zu den EK - Verbal Komposita bei Sophocles*, München.
- Valakas, K. (1987) *Homeric Mimesis and the Ajax of Sophocles*, Ph. D, Cambridge.
- Whitman, C.H. (1958) *Homer and the Heroic Tradition*, Cambridge Mass.
- Yamagata, Naoko (1994) *Homeric Morality*, Leiden - N. York - Köln (*Mn. Suppl.* 131).
- Zanker, G. (1992) «Sophocle's *Ajax* and the Heroic Values of the *Iliad*» *CQ* 42: 20 - 25.

SUMMARY

In this paper I examine the first «debate» scene in Sophocles' *Ajax* (430 - 595) between Ajax and Tecmessa. Although the body of criticism that discusses this scene is extensive, very little attention has been given to the language as a vehicle of communication between Ajax and his «spear - won» captive.

Through a close examination of Ajax' and Tecmessa's speeches we have reached the following conclusions:

(1) Ajax systematically uses the «first - person» rhetoric through which he becomes the centre - origo of the reference system. The striking abundance of personal and possessive pronouns (first person) emphasizes Ajax' egocentric character.

(2) Tecmessa, in order to engage the attention of the person addressed, she uses the «second - person» rhetoric in a very effective way, as the large analogy of the second person pronouns denotes.

(3) Fulfilling these functions, personal and possessive pronouns fall under the category of *deixis*.

(4) From a Bakhtinian point of view this scene, despite its monological traits, by recalling Homer's famous episode between Andromache and Hector in *Iliad* 6, 392ff. becomes polyphonic and should be viewed as dialogical by means of the intertextuality and the communicative character of the arguments used by Ajax and Tecmessa.